

ASUNNOTTOMANA YHTEISKUNNASSA

Helsinkiläisten ja jyvaskylälaisten asunnottomien
näköyksiä asioinnista viranomaisten kanssa

Minna Hämäläinen
Yhteiskuntapolitiikan
pro gradu -tutkielma
Heinäkuu 2003
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto

ASUNNOTTOMANA YHTEISKUNNASSA - HELSINKILÄISTEN JA JYVÄSKYLÄLÄISTEN ASUNNOTTOMIEN NÄKEMYKSIÄ ASIOINNISTA VIRANOMAISTEN KANSSA

Minna Hämäläinen
ohjaaja: Mikko Mäntysaari
Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma
Heinäkuu 2003
Jyväskylän yliopisto
122 sivua, 2 liitesivua

Tiivistelmä:

Tutkimuksessa selvitettiin helsinkiläisten ja jyväskyläläisten asunnottomien näkemyksiä ja kokemuksia asioinnista eri viranomaisten kanssa. Lähtökohtana oli, että ihminen kokee yhteiskunnan pääasiassa sen toteuttamien interventioden kautta. Tavoitteena oli saada asunnottomien omakohtainen tieto, kokemukset ja aavistukset yhteiskunnasta kuuluviin ja tulkita heidän puhettaan aiempien tutkimusten sekä marginalisaation ja köyhyyden käsitteiden kautta. Aineisto koottiin tekemällä avoin haastattelu kymmenelle asunnottomalle. Haastattelut tehtiin pääosin sosiaalitoimistossa pyrkimyksenä tavoittaa niitä ihmisiä, joita ei usein tavoiteta haastattelututkimuksissa. Aineistossa ovat edustettuina absoluuttisesti asunnottomat, asuntola-asukkaat ja tuttaviansa luona asuvat. Aineiston koosta johtuen tutkimuksessa ei kuitenkaan vertailla erilaisten asunnottomien kokemuksia.

Tutkimuksessa sovellettiin etnografista tutkimusmenetelmää. Etnografia miellettiin tutkimusotteeksi, jossa tutkija pyrkii ymmärtämään asioiden merkityksiä tutkittavien näkökulmasta ja tutkimuksen luotettavuuden kriteerinä on se, miten hyvin tutkija tuo esille omat lähtökohtansa ja läsnäolonsa. Asunnottomuus on kompleksinen ilmiö, jossa ovat toisiinsa kietoutuneina köyhyys, työttömyys, yhteiskunnan demografiset muutokset ja asunnottomien henkilökohtainen kokemusmaailma. Tutkimuksen kannalta ei pidetty ongelmallisena sitä, ettei asunnottomilla ole selkeää alakulttuuria, vaan pidettiin tärkeimpänä, että heitä yhdistää asunnottomuus, joka on vaikuttanut heidän kokemuksiinsa yhteiskunnasta. Sosiaalityön tutkimuksen kannalta on mielekästä pyrkiä ymmärtämään, mitä on tavanomaisuuden murtuminen ja ulkopuolisuus ihmisten kokemana sekä tuoda näkyviin vaikeassa asemassa olevien ihmisten todellisuutta. Tutkimuksen lähtökohdat muistuttavat sellaista sosiaalityön ymmärrystä, jota nimitetään tulkitsevaksi asiantuntijuudeksi. Suhde marginaaleihin rakentuu reunalla elävien ihmisten omien äänien ja toimintojen merkitystä korostavaksi.

Tutkimukseen haastateltuja ihmisiä voidaan pitää kasautuneesti huono-osaisina, sillä he olivat asunnottomia, työttömiä ja köyhiä. Lisäksi monella heistä oli terveydellisiä ongelmia ja päihdeongelmia. Osa heistä kertoi kokonaisvaltaisista marginalisaation kokemuksista. Tästä huolimatta arviolta puolet haastateltavista olivat säilyttäneet toimintakykynsä asioinnin suhteen. Haastateltavat toivat korostetusti esiin asioinnin sosiaalityöntekijöiden kanssa sekä kriittisen kannan asuntola-asumista kohtaan. He olivat tyytyväisiä viranomaisten kanssa asiointiin silloin, kun he huomasivat työntekijän ymmärtävän heitä, välittävän heidän tilanteestaan tai asiointi oli sujuvaa. Heillä oli kielteisiä kokemuksia niistä tilanteista, kun he olivat saaneet työntekijältä turhia lupauksia tai kokivat tulleen väärin ymmärretyiksi tai syrjityiksi. Heidän suhtautumistaan selitti merkittävimmin se, kokivatko he perusluottamusta vai epäluottamusta viranomaisten toimintaa kohtaan.

Avainsanat: asunnottomuus, asunnottomien mielipiteet, etnografinen tutkimus, yhteiskunnalliset interventiot, köyhyys, marginalisaatio, asuntola-asuminen

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 ETNOGRAFINEN TUTKIMUSMETODI ASUNNOTTOMUUDEN TUTKIMUKSESSA	3
2.1 Muodostavatko tutkittavat yhteisön?	4
2.2 Tutkimuksen paikantaminen etnografian lajeihin	5
2.2.1 Sosiaalipoliittinen etnografia	5
2.2.2 Uusi etnografia	6
2.3 Etnografisen tutkimusmetodin soveltaminen	7
2.4 Etnografinen kirjoittaminen	9
2.4.1 Realistiset kertomukset	10
2.4.2 Tunnustukselliset kertomukset	11
2.4.3 Impressionistiset kertomukset	11
2.5 Tutkimushaastattelun lähtökohdat	12
2.5.1 Haastattelujen toteuttaminen	15
2.5.2 Haastattelut etnografisen tutkimuksen menetelmänä	17
2.5.3 Tutkimuksen eettisyys	24
2.6 Aineiston analyysi	27
2.6.1 Käsitteiden muodostaminen	28
2.6.2 Aineiston kategorisointi	29
3 KÖYHYYS JA MARGINALISAATIO	30
3.1 Asunnottomuuden tutkimus	30
3.1.1 Syrjäytymisen tutkimus	31
3.1.2 Marginalisaation tematiikka	33
3.1.3 Asunnottomuuden käsitteen merkitykset	35
3.2 Huono-osaisuuden kasautuminen	37
3.2.1 Köyhyysriski	38
3.2.2 Kohdeasiakkuus	39
3.2.3 Asunnottomien ja yhteiskunnan kohtaaminen	39

4 ASUNNOTTOMUUSTILANNE JA ASUMISPALVELUT	41
4.1 Helsingin tilanne	44
4.2 Jyväskylän tilanne	46
5 AINEISTON KUVAUS	47
6 TUTKIMUKSEN TULOKSIA	50
6.1 Itsearvostuksen säilyttäminen ja nöyristelyn välttäminen	50
6.1.1 Itsearvostus ja häpeä	50
6.1.2 Itsearvostuksen säilyttäminen	51
6.1.3 Nöyristelyn välttäminen ja voimattomuuden tunteet	52
6.2 Viranomaisten suhtautuminen asunnottomuuden alkamisen jälkeen	56
6.3 Näлкä	57
6.3.1 Leipäjonot ja epävirallinen apu	59
6.4 Työ	60
6.4.1 Työhistoria selviytymisressina	60
6.4.2 Työttömyys selviytymiskamppailuna	60
6.4.3 Työssä käynnin mahdottomuus	63
6.4.4 Työelämään palaamisesta luopuminen	64
6.4.5 Työssä käynnin kannattamattomuus	64
6.5 Ajatuksia asuntola-asumisesta	66
6.5.1 <i>“Asuntolan salipaikoille mua ei saa, että ennemmin nukun vaikka rapussa sitte”</i>	68
6.5.2 <i>“En voi ottaa vastaan asuntolapaikkaa, koska mulla on hommat suht koht ok”</i>	71
6.5.3 <i>“On edes joku paikka minne mennä”</i>	71
6.5.4 Porttikielto asuntolaan	73
6.5.5 Tukiasunnot	73
6.6 Mietteitä asunnon hausta	74
6.6.1 Rotuun liittyvät syyt	76
6.6.2 Marginaalinen isyys	77
6.6.3 Pitkäaikaisasunnottoman vaikeampi löytää asuntoa	79
6.7 Perusluottamus/-epäluottamus viranomaisten toimintaan	82

6.8 Ajatuksia asioinnista eri viranomaisten kanssa	86
6.8.1 Asiointi Kelalla	86
6.8.2 Asiointi työvoimatoimistossa	87
6.8.3 Asiointi terveydenhuollossa	90
6.8.4 Kokemuksia päihdehuollon palveluista	94
6.8.5 Kokemuksia oikeusviranomaisten toiminnasta	95
6.9 Asiointi sosiaalitoimistossa	95
6.9.1 Myönteiset kokemukset	97
6.9.1.1 Asiakkaan puolella oleminen	97
6.9.1.2 Asiointin sujuvuus	98
6.9.1.3 Psykososiaalinen työ	98
6.9.2 Pohdiskелеva suhtautuminen asiointiin	100
6.9.3 Kielteiset kokemukset	104
6.9.3.1 Turhat lupaukset	104
6.9.3.2 Asiakkaan tilanteen väärin ymmärtäminen	106
6.9.3.3 Syrjityksi tulemisen kokemukset	108
7 LOPPUPÄÄTELMÄT	113

1 JOHDANTO

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää helsinkiläisten ja jyvaskyläläisten asunnottomien näkemyksiä ja kokemuksia asioinnista yhteiskunnan eri viranomaisten kanssa. Lähtökohtani on, että ihminen kokee yhteiskunnan toiminnan pääasiassa sen toteuttamien interventiodien kautta. Asunnottomalle konkreettinen osoitus yhteiskunnan toiminnasta voi olla se, että hänelle myönnetään tukiasunto Helsingin Erityissosiaalitoimiston kautta tai se, ettei hän ole saanut kaupungin vuokra-asuntoa, vaikka on ollut vuosia asuntojonossa kiireellisesti asuntoa tarvitsevien listalla. Tutkimukseni näkökulmaa puoltaa se, että viranomaisten osa asunnottomien elämässä on usein näkyvä (Jokinen & Juhila 1991, 7, 12-14) ja asunnottomien näkemyksiä on aiemmin tutkittu vähän. Tavoitteenani on saada asunnottoman omakohtainen tieto, kokemus ja aavistukset yhteiskunnasta kuuluviin. Tulkitsen heidän puhettaan aiempien tutkimusten sekä marginalisaation ja köyhyyden käsitteiden kautta. Selvitän aineistoni perusteella sitä, onko yhteiskunnassa asunnottomien mielestä heidän elämäänsä vaikeuttavia tai syrjäyttäviä mekanismeja. Keräsin aineistoni tekemällä avoimen haastattelun kymmenelle asunnottomalle ihmiselle.

Päädyn tutkimusaiheeseeni ollessani sosiaalityöntekijä-harjoittelijana Jyväskylässä Kuokkalan sosiaaliammattilaisemalla, jossa tapasin asunnottomia ja pääsin läheltä näkemään heidän elämäntilanteitaan. Kaksi jyvaskyläläistä sosiaalityöntekijää, Ulla Kuittu ja Riitta Tynjä, ovat myös havahtuneet asunnottomuuden ongelmaan yleisönosastokirjoituksessaan Keskisuomalaisessa (9.1.2001) (LIITE 1). Minusta oli mukava huomata, että kaksi kokenutta sosiaalityöntekijää oli tehnyt kanssani samoja huomioita asunnottomien tilanteesta sekä asiakkaan ja yhteiskunnan suhteen muuttumisesta ihmisen jouduttua asunnottomaksi. He nostivat esiin muun muassa sen, että työmarkkinatuen maksaminen saatetaan lakkauttaa asiakkaan jouduttua asunnottomaksi. Mielestäni tämä onkin yksi silmiinpistävimmistä marginalisointimekanismeista. Taustalla voi olla ajatus siitä, että asunnottomien ajatellaan olevan ”työkyvyttömiä”, ja kuuluvan sosiaalitoimen vastuulle. Viranomaiset tekevät tulkintoja heidän tilanteestaan ilman, että heidän henkilökohtaista elämäntilannettaan kartoitettaisiin tai heidän kanssaan neuvoteltaisiin. Tällaista toimintatapaa voidaan nimittää ideologiseksi kertomukseksi, jolla tarkoitetaan professionaalisissa käytännöissä tuotettua kertomusta, joka hävittää henkilön kokemuksellisen erityisyyden ja jossa henkilön elämää kuvataan ja tulkitaan professionaalisin ja abstraktein käsittein (Smith 1990, 144-145, 155).

Sosiaalityön tutkimuksen kannalta on mielekästä tarkastella sitä, miten asunnottomat kokevat viranomaisten luona asiointin ja millaisena yhteiskunta heille näyttäytyy. Sosiaalityössä on tärkeää pyrkiä

ymmärtämään, mitä on tavanomaisuuden murtuminen ja ulkopuolisuus ihmisten kokemana (Forsberg 2002, 107). Sen yksi keskeisimmistä tehtävistä on osaltaan tuoda näkyviin vaikeassa asemassa elävien ihmisten todellisuutta (Granfelt 1998a, 18-19). Haastattelemani ihmiset ovat sosiaalityön ydinasiakkaita, ja toisaalta monet heistä moniongelmaisina ihmisinä muodostavat haasteen sosiaalityölle (mt. 161). Marginaaleihin liittyvät kysymykset ovat ohittamattomia, ja muodostavat sosiaalityön keskeisimmän tematiikan (Juhila 2002, 12). Tutkimukseni lähtökohdat muistuttavat sellaista sosiaalityön ymmärrystä, jota nimitetään tulkitseväksi asiantuntijuudeksi. Sille on tunnusomaista asiakkaan oman tiedon ja asiantuntemuksen kunnioittaminen, kulttuurisen erilaisuuden tiedostaminen sekä poikkeavan ja normaaliuden rajan liukuvuuden ymmärtäminen. Suhde marginaaleihin rakentuu reunalla elävien ihmisten omien äänien ja toimintojen merkitystä korostavaksi. (Forsberg 2002, 16) Tutkimukseni on myös väistämättä aikalaisanalyysia, koska yhteiskunnallinen tilanne vaikuttaa jatkuvasti kaikkiin niihin ilmiöihin, joita asiakas-työntekijäsuhteisiin liittyy (Salmela 1989, 32).

Muillakin kuin asunnottomilla voi olla samantapaisia kokemuksia viranomaisten luona asioinnista kuin haastateltavillani. Kaikki haastateltavieni kokemukset eivät välttämättä johdu asunnottomuudesta, mutta osa kuitenkin johtuu. On mahdotonta eritellä luotettavasti haastateltavien kokemuksia sen perusteella, onko ne aiheuttanut asunnottomuus vai joku muu tekijä. Asunnottomuus on kompleksinen ilmiö, jossa ovat monin tavoin toisiinsa kietoutuneina köyhyys, työttömyys, yhteiskunnan demografiset muutokset ja asunnottomien henkilökohtainen kokemusmaailma (Daly 1996). Vaikka asunnottomat eivät muodostakaan mitään selkeää ryhmää, tutkimuskysymyksiäni on mielestäni kuitenkin perusteltua pohtia asunnottomien näkökulmasta, koska heillä on tilanteestaan johtuen ainakin jonkin verran yhteisiä kokemuksia. Vähintäänkin viranomaisten luona asioinnista on tullut mutkikkaampaa osoitteen puutteen vuoksi. Lisäksi helsinkiläisiä asunnottomia yhdistää Erityissosiaalitoimiston asiakkuus ja monia myös asuntolakokemukset.

Minusta oli tärkeää kuulla asunnottomien näkemyksiä yhteiskunnan palvelujärjestelmästä myös siksi, ettei siinä aina kyetä vastaamaan moniongelmaisten ihmisten tarpeisiin. Tällaiset ihmiset jäävät helposti harhailemaan palvelujärjestelmissä löytämättä paikkaansa, mistä on seurauksena vaikeuksien pitkäaikaistuminen ja syrjäytyneisyyden tilan syveneminen (Granfelt 1998a, 68). Vastuunjako eri viranomaisten välillä on epäselvää erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa asiakkaan ongelmia hoidetaan eri hallinnollisilla sektoreilla. Jaettu vastuunjako on joissain tapauksissa johtanut "ei kenenkään -vastuuseen" ja asiakkaan "luukuttamiseen" viranomaiselta toiselle. (Vesänen & Tiitinen 1998, 13).

Sovellan tutkimuksessani etnografista tutkimusmenetelmää. Sana "etnografia" merkitsee ihmisistä kirjoittamista ja ihmisten kuvaamista. Tutkittavilla ja tutkijalla on molemmilla aktiivinen, tutkimusta muokkaava rooli. Tutkija pyrkii ymmärtämään tapahtumien merkityksiä tutkittavien näkökulmasta. (Etnografisen ilmiön kuvaus, 2002) Van Maanenin (1988, ix) mukaan etnografia on erityistä ja henkilökohtaista, koska tutkija analysoi itse aineistonsa omien kokemustensa perusteella. Etnografia on myös kirjoittamisen tapa, ja Van Maanen toivookin etnografian kirjoittavan kenttäkokemuksistaan elämänmakuisesti, uskottavasti ja totuudenmukaisesti (mt. xi, xii). Granfelt (1998a, 51-52) tulkitsee etnografiaa tutkimuksessaan niin, että sillä pyritään tavoittamaan asunnottomien omat tulkinnat, jolloin kiinnostus kohdistuu marginaaleihin ja sen ymmärtämiseen, mitä annettavaa marginaaleista löytyy valtakulttuurille. Marginaalista käsin voi kyseenalaistaa valtakulttuurin näennäisiä itsestänselvyyksiä. Etnografi yrittää tarkastella maailmaa "muukalaisten silmin" pyrkien siihen, etteivät "toiset" jäisi hänelle "toisiksi", vaan todellisuus tulisi yhdessä jaetuksi.

Tavoitteeni ei ole tehdä konkreettisia ratkaisuehdotuksia asunnottomien mielipiteiden pohjalta, koska tällöin minun olisi tehtävä oletuksia siitä, millainen yhteiskunnan pitäisi olla (Hammersley ym. 1996, 20). Hammersleyn ym. 1996, 263) mukaan etnografian tavoitteena tulee olla tiedon tuottaminen eikä ammatillisten toimintojen kehittäminen tai poliittiset tavoitteet. Etnografialle relevantti tavoite voi olla myös osallistuvan keskustelun lisääminen (Etnografisen ilmiön kuvaus, 2002).

2 ETNOGRAFINEN TUTKIMUSMETODI ASUNNOTTOMUUDEN TUTKIMUKSESSA

Malinowskin määritelmä etnografisesta metodista on urauurtava ja yhä ajankohtainen (Alasuutari 1996; Kortteinen 1997, 354). Kortteinen tiivistää Malinowskin ajatuksia niin, että etnografisen tutkimuksen tavoitteena on tavoittaa kulttuurille ominainen käyttäytyminen ja ajattelun sisäinen logiikka. Tutkijan tulee kuvata tutkittaviensa sosiaalista todellisuutta sellaisena kuin se avautuu heidän näkökulmastaan. (Kortteinen 1997, 354) Daly (1996, 10-11) on soveltanut tätä ajatusta tutkiessaan asunnottomia. Hänen mukaansa kadulla elävien ihmisten elämä saattaa ulkopuolisesta näyttää täysin kaoottiselta ja heidän toimintatapansa epäloogisilta. Heidän selviytymisstrategioistaan on kuitenkin löydettävissä sisäinen logiikka, kun tilannetta tarkastelee heidän vaihtoehtoista elämäntodellisuuttaan vasten. Tämä omanlainen järjestys auttaa kestäämään frustraatiota ja hyljeksintää.

2.1 Muodostavatko tutkittavat yhteisön?

Etnografinen tutkimus on perinteisesti kohdistunut ongelmallisiksi koettuihin yhteisöihin, joiden elämäntavoista ei juuri tiedetä (Alasuutari 1996, 64, 75). Sen avulla on yritetty hahmottaa ja ymmärtää vieraalta näyttävää elämänmuotoa. Alasuutarin mukaan etnografinen tutkimus on useimmiten “toisen” tutkimista ja keskittyy yhteisöön tai ryhmään kollektiivina. Tutkimuksessa pyritään tavoittamaan kollektiivin elämää ja ajattelua jäsentävä sisäinen logiikka. Jos tutkittavan “kollektiivin” jäsenillä ei ole mitään yhteistä sillä tasolla, jolla etnografi yrittää konstruoida heille yhteistä todellisuutta, koko tutkimuksen tulokset ovat pelkkää mielikuvitusta. (mt. 62-63)

Onko haastattelemillani asunnottomilla sitten yhteistä todellisuutta? Alasuutarin (1996, 73) mukaan nykyisessä yksilöllistyvässä yhteiskunnassa ei ole enää itsestään selvää alkaa tutkia kollektiivisesti yhtenäiseksi koettuja ryhmiä, joten etnografien on ollut vaikeampaa perustella etnografisen menetelmän valintaansa. Tutkijat ovat ratkaisseet tämän hakeutumalla sellaiselle abstraktiotasolle, jolla yksilölliset erot menettävät merkitystään jaettuihin piirteisiin verrattuna. Toisaalta tutkijoiden on ollut myös pakko etsiä yhä pieneneviä yhteisöjä, josta on ollut seurauksena se, että on ollut vaikea osoittaa pientä ryhmää erittelevän etnografisen tutkimuksen tulosten yleistä merkitystä ja laajempaa yhteiskunnallista arvoa. (mt.73) Olen itsekin tutkimuksessani siirtynyt korkeammalle abstraktiotasolle tutkimalla yleisesti asunnottomien suhdetta yhteiskuntaan ja viranomaisiin.

Edes eniten marginalisoituneilla ihmisillä ei ole selkeää alakulttuuria, vaan he jakavat valtakulttuurin tavoitteet ja odotukset (Halleröd ym. 1996, 342-345). Myös Niemisen (1997, 69) tutkimuksen mukaan asuntoloissa asuvien asunnottomien asuntolakulttuuri on valtakulttuurin lomassa toimivaa osakulttuuria, ei sen arvoja kyseenalaistavaa vastakulttuuria. Oma vuokra-asunto, työpaikka, läheinen ihmissuhde ja omillaan pärjääminen ovat säilyttäneet paikkansa näiden ihmisten arvomaailmassa, vaikka ne ovat olleet ehkä pitkäänkin saavuttamattomissa. Toisaalta voi olla, että juuri asuntolaan muuttaneet asunnottomat ovat niitä, jotka eniten haluavat jakaa valtakulttuurin arvot. Tästä voisi olla yhtenä osoituksena se, että he ovat ottaneet vastaan yhteiskunnan heille tarjoaman asumispaikan. (Tämän ajatuksen esittivät alun perin sosiaalityöntekijät Ulla Kuittu ja Riitta Tynjä.)

En näe ongelmana sitä, ettei asunnottomilla ole selkeää alakulttuuria. Ajattelen niin, että asunnottomuuden vuoksi viranomaiset ovat suhtautuneet haastateltaviini sellaisella tavalla, joka on vaikuttanut heidän kokemuksiinsa yhteiskunnasta. Yhteistä on vähintään se, että viranomaisten luona asioinnista on tullut

mutkikkaampaa osoitteen puutteen vuoksi. Asunnottomat ovat kuitenkin niin heterogeeninen joukko, ettei heille ole muuta yhteistä määrittäjää kuin asunnon puute (Daly 1996, 26). En pidä yhteisön edellytyksenä etnografisen tutkimuksen yhteydessä sitä, että yksilöt ovat tietoisia toisistaan, vaan mielestäni määrittelyksi riittää yksilöitä yhdistävän tekijän olemassaolo. En kuitenkaan odota haastattelujen kokemusten olevan samankaltaisia, sillä jokainen pohjimmiltaan kokee suhteensa yhteiskuntaan myös omalla tavallaan. Samakin tilanne, esimerkiksi lapsen huostaanotto tai vaikea päihdeongelma, saa erilaisia elämänhistorioita ja -tilanteita vasten erilaisia merkityksiä (Granfelt 1998a, 27).

Tein sen johtopäätöksen, että muutama haastateltavista koki selkeästi yhteenkuuluvuutta muiden asunnottomien kanssa. Tulkitsin yhden heistä (Jussi) myös kuuluneen jonkinlaiseen asunnottomien yhteisöön. Hän kertoi asuneensa aiemmin asuntolassa, jossa asukkaiden välille oli syntynyt niin hyvä yhteishenki, että viranomaiset olivat joutuneet sijoittamaan heidät eri asuntoloihin. Haastatteluhetkelläkin kaksi hänen asunnottomia tuttavaansa odotti häntä oven ulkopuolella. Monien haastateltavien kohdalla suhde muihin asunnottomiin ei tullut lainkaan puheeksi. Oletin tästä, etteivät nämä suhteet olleet merkityksellisiä tai niitä ei ollut lainkaan. Yksi haastateltavista (Matti) puolestaan edusti toista ääripäätä pyrkimällä haastattelussa erottautumaan asunnottomista. Hän esitti ajatuksensa yleispätevinä tuntuina eikä halunnut samastua asunnottomiin edes sillä tasolla, että heillä olisi samankaltaisia ajatuksia.

2.2 Tutkimuksen paikantaminen etnografian lajeihin

2.2.1 Sosiaalipoliittinen etnografia

Etnografisessa tutkimuksessa on oltu pitkään kiinnostuneita tutkijan ja tutkimuskohteen erilaisuudesta (Kylmälä & Pösö 1994, 339-340; Alasuutari 1996, 64, 75). Etnografinen tutkimus on perinteisesti antanut tilaisuuden nähdä, miten "he", ennen kaikkea työväenluokkaiset tai poikkeavat ihmiset, elävät. Tutkimuksessa huomioonotetun samankaltaisuuden ja erilaisuuden pohjalta on katsottu voitavan kehittää parempia tutkimuotoja ja toimenpiteitä "heille". Tämänkaltaiseen sosiaalipoliittiseen etnografiaan usein kuuluu se piirre, että tutkimuksen kohde on tietoinen etnografian intresseistä. Tämä pätee myös minun tutkimuksessani, koska olen itse kertonut haastateltavalle tutkimuksen tavoitteesta. Mielestäni en olisi saavuttanut mitään sillä, että olisin jättänyt muutenkin ilmiselvän tavoitteen haastateltavan arvailujen varaan. Pikemminkin pyrin saavuttamaan haastateltavan luottamuksen avoimella puheella. (Kylmälä & Pösö 1994, 339-340)

Koska sosiaalipoliittisessa etnografiassa tutkittava on usein tietoinen tutkijan tavoitteista, heidän kohtaamisensa voi muistuttaa leikkiä tai peliä, jossa tutkija etsii aitoutta ja rankkuutta, ja tutkittava kokee tehtäväkseen tarjota sitä (Kylmälä & Pösö 1994, 339-340). Selvästi tämä onkin toteutunut aineistossani. Vaikken suoranaisesti kysynytään rankoista elämäkokemuksista tai selviytymisestä, sain kuulla realistista kuvausta asunnottoman arjesta, köyhyydestä ja väkivallasta. Yhtenä osoituksena tällaisesta “leikistä” oli se, että kaksi haastateltavaa (Seppo, Jarmo) jopa kehotti minua kysymään asioista suoraan ja vakuutteli pystyvänsä kyllä vastaamaan.

2.2.2 Uusi etnografia

Pyrin tutkimuksessani soveltamaan sitä, mitä Gubrium & Holstein (1994, 352-353) nimittävät uudeksi etnografiaksi. He kuvailevat vanhaa etnografiaa niin, että siinä havainnoidaan ja kuvataan sosiaalisia ympäristöjä, mutta ei vielä ajatella, että haastateltavat kertoisivat tarinoitaan omilla ehdoillaan ja loisivat aktiivisesti todellisuutensa vuorovaikutuksen ja kertomusten kautta. Sen sijaan uudessa etnografiassa ajatellaan, että haastateltavat kertovat elämästään suhteuttamalla kertomustaan sosiaalisen ympäristönsä tulkintakehyksiin. Vaikka he puhuisivat omasta ja erityisestä tilanteestaan, he ovat soveltaneet kertomuksessaan yleisempiä tilanteeseen ja ympäristöön liittyviä merkityskategorioita. Tulkitsin haastateltavieni suhteuttaneen kokemuksiaan esimerkiksi siihen, miten olettivat muiden asiakkaiden tulevan kohdelluiksi virastoissa. Kysyin myös itse haastateltavilta siitä, ovatko he huomanneet eroa viranomais-ten suhtautumisessa ennen asunnottomuutta ja sen jälkeen, ja näin johdatin heitä käyttämään tulkintakehyksenä aiempaa asiointihistoriaa.

2.3 Etnografisen tutkimusmetodin soveltaminen

Etnografisen tutkimuksen luotettavuuden kriteerinä pidetään sitä, miten hyvin tutkija tuo esille omat sitoumuksensa, lähtökohtansa ja läsnäolonsa. Kun erilaiset aineistot sekä menetelmälliset ja teoreettiset valinnat tuottavat erilaisia kuvia tai kertomuksia tutkimuskohteesta, on huomioitava myös tutkijan suhde niihin ja tutkija niiden tuottajana. (Kuronen 1999) Tutkijan olisi hyvä pohtia sitä, millaiseksi hänen oma identiteettinsä rakentuu haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa (Virokannas 2002, 129) sekä miksi ja millä ehdoilla hän hakeutuu tiettyyn suhteeseen (Kylmä & Pösö 1994, 340). Etnografian on oltava tietoinen myös siitä, kuinka hän kirjoittaa, koska jokainen tapa konstruoida etnografiaa tuo esiin erilaisia painotuksia ja toisiaan täydentäviä - jopa vastakkaisia - analyysejä (Hammersley ym. 1996, 238-239).

Ollessani sosiaalityöntekijä-harjoittelijana sain hetken tarkastella erästä tilannetta asunnottoman asiakkaan näkökulmasta. Luin hänen saamaansa kirjettä Kelalta, jossa ilmoitettiin työmarkkinatuen lakkauttamisesta. Olin kirjeestä yhtä ällistynyt kuin asiakkaanikin, koska en ollut aiemmin kuullut vastaavasta käytännöstä. Sain samalla aavistuksen siitä, miltä yhteiskunta saattaa asunnottomasta näyttää. Minulla on erilaiset lähtökohdat tutkimukselleni kuin Eräsaarella (1995, 49), joka kirjoittaa tutkimuksessaan katutason byrokratioista, että koska byrokratiat ovat olleet hänelle entuudestaan tuttuja, hänen on täytynyt etäännyttää itsensä näistä samastumisen ja alkuasukkaan kokemuksista voidakseen tutkia byrokratioita ulkopuolisen silmin.

Muiden etnografien tavoin tuon esiin sitä, mitä tutkittavani ajattelevat yhteiskunnasta sekä kuinka he mukautuvat yleiseen järjestykseen tai vastustavat sitä. Van Maanenin (1988) mukaan on itsestään selvää, että saman kulttuurin sisällä voi syntyä aivan yhtä paljon kulttuurisia väärinkäsityksiä ja intressikonflikteja kuin eri yhteiskuntien välilläkin. En testaa mitään tiettyä teoriaa eikä se Hammersleyn ym. (1996, 233) mukaan ole etnografisissa tutkimuksissa aina tarpeenkaan.

En suorita etnografiselle tutkimukselle tyypillistä osallistuvaa havainnointia esimerkiksi asunnottoman ja viranomaisen välisestä kohtaamisesta, koska pidän tärkeänä kuulla haastateltavan omia ajatuksia siitä, millaiseksi hän on kokenut asioinnin viranomaisen kanssa. Lisäksi minun olisi ollut vaikea päästä seuraamaan asunnottoman ja viranomaisen välistä kohtaamista. Olisin ehkä voinut päästä sosiaaliasemille seuraamaan sosiaalityöntekijän ja asunnottoman kohtaamista, mutta näin tutkimukseni olisi painottunut liikaa tutkimaan asiakkaan ja sosiaalityöntekijän vuorovaikutusta. Kohtaamisten seuraaminen

Kelalla tai asuntotoimistossa olisi ollut mahdotonta, koska en olisi voinut ennalta tietää, milloin näissä virastoissa käy asunnottomia. Päätös aineiston keräämisestä tuleekin tehdä niin, että tutkija miettii ensisijaisesti tutkimuksen tarkoitusta ja olosuhteita, joissa tutkimus toteutetaan. Haastattelut voivat olla äärimmäisen tärkeä tiedon lähde etnografisessa tutkimuksessa. Niiden avulla tutkija voi päästä käsiksi tietoon, jota olisi mahdotonta kerätä muulla tavoin. Sen sijaan osallistuvan havainnoinnin etu olisi siinä, että tutkija luultavasti kykenisi paremmin tulkitsemaan haastatteluaineistoa (Hammersley ym. 1996, 131-132). Onkin tärkeää, että tutkijalla on sekä arkitietoa että teoreettista tietoa, jotta hän voi minimoida vaaran luottaa harhaanjohtaviin ennako-oletuksiin ihmisistä ja tutkimusasetelmasta (mt. 101). Mielestäni minulla kuitenkin on arkitietoa (ilman osallistuvaa havainnointiakin), koska olen tavannut asunnottomia sosiaalityön opintojen harjoittelujaksollani.

Tilanteeni oli tyypillinen etnografiselle tutkimukselle, koska kentälle pääsy ei ollut helppoa, minulla ei ollut valtaa tutkittaviin eikä tutkittavilla ollut juurikaan syytä osallistua tutkimukseen (Hammersley ym. 1996, 53). Haastattelutilanne kulki haastateltavan ehdoilla, ja minä olin kiitollinen siitä, että hän suostui minun kanssani keskustelemaan. Ensimmäinen haastattelu tuntuikin yllättävän raskaalta, koska en voinut turvautua turvalliseen sosiaalityöntekijän rooliin. Myös Hammersleyn ym. 1996, 117) mukaan tutkimustilanteesta tekee raskaan juuri se, ettei tutkija olisi arkielämässään joutunut vastaavaan sosiaaliseen tilanteeseen.

Myöskään kentälle pääsy ei vielä tarkoita, että kaikki ongelmat olisivat ratkenneet ja kaikkeen tietoon pääsisi käsiksi (Hammersley ym. 1996, 79). Jyväskylässä sain johtavien sosiaalityöntekijöiden hyväksynnän tutkimukselle, ja sosiaalityöntekijät lupautuivat kysymään haastattelulupaa asunnottomilta asiakkailtaan. Sain sovituksi kuusi haastattelua, joista kolme ei kuitenkaan toteutunut, koska haastateltavat eivät saapuneet paikalle. Tästä syystä lähdin tekemään haastatteluja Helsingin Erityissosiaalitoimistoon.

Hammersley ym. (1996, 133) varoittavat haastateltavien etsimisessä erityisesti tilanteesta, jossa tutkimuksen avainhenkilöt pääsevät valikoimaan haastateltavia. Sain kolme haastateltavaa sosiaalityöntekijöiden kautta, joilla olisi teoriassa ollut mahdollisuus valikoida, keitä he pyytävät haastatteluun. En kuitenkaan usko, että sosiaalityöntekijöillä olisi mitään intressiä antaa asunnottomista tiettyä kuvaa. Haastateltavien pyytäjänä oli niin monia sosiaalityöntekijöitä, ettei yhtenäistä linjaa olisi edes voinut syntyä. Hammersley ym. (1996, 75) varoittavat myös siitä, että joskus tutkijan voi olla vaikea päästä riippumattomaksi häntä kentälle pääsemisessä auttaneiden henkilöiden intresseistä. Näin minunkin tulee

erityisesti välttää sitä, etten osoita kiitollisuuttani sosiaalityöntekijöille tulkitsemalla asunnottomien suhtautuvan heihin myönteisemmin kuin muihin viranomaisiin.

Etnografiaa on kritisoitu siitä, että tutkija tuo tekstissä esiin monia kenttävaiheen ongelmakohtia, mutta kuitenkin aina lopuksi olettaa aineiston olevan oikeanlaista ongelmista huolimatta (Van Maanen 1988, 93). Pyrin itse perustelemaan lukijoille toimintatapani ja tuon esille aineistoni vahvuudet ja heikkoudet, jotta he voivat itse arvioida aineistoni laadun.

2.4 Etnografinen kirjoittaminen

Etnografisen tutkimuksen tekeminen ei ole vain kognitiivista toimintaa, vaan se on myös kirjoittamisen muoto. Etnografiaa tuotetaan yhtä paljon kirjoittamalla kuin tiedon keruulla ja analysoinnillakin eikä sitä voi vain "kirjoittaa ylös", aivan kuin se olisi mekaaninen toimenpide. (Hammerlsey ym. 1996, 238-241, 255) Etnografia on erityistä ja henkilökohtaista, koska tutkija analysoi itse aineistonsa omien kokemustensa perusteella (Van Maanen 1988, ix). Näin etnografian tulee tunnistaa reflektiivinen suhde tekstin ja itsensä välillä (Hammersley ym. 1996, 240-241, 255). Minusta oli mielenkiintoista lukea Oscar Lewisin teosta Sanchesin lapset ja miettiä, millainen oma tapani kirjoittaa etnografista tutkimusta voisi olla.

Mitään universaalista parasta tapaa nähdä ja heijastaa maailmaa ei ole olemassa (Hammersley ym. 1996, 240-241; Van Maanen 1988, 35). Tästä syystä etnografian on tehtävä periaatteellisia päätöksiä siitä, kuinka hän aikoo kirjoittaa. Tämä vaatii pohdintaa ja perusteluja, koska jokainen tapa konstruoida etnografiaa tuo esiin erilaisia painotuksia ja toisiaan täydentäviä - jopa vastakkaisia - analyysseja. Pelkkä mukautuminen johonkin kirjoittamisen malliin merkitsee myös sitä, että tutkija luopuu kontrollista oman aineistonsa suhteen. Ymmärryksemme kirjoittamisesta limittyy osittain siihen, mitä olemme aiemmin lukeneet, eikä menneisyyden tekstuaalisia konventioita voi täysin paeta. Tietoisuus kirjoittamisen mahdollisuuksista ja kriittinen lähestymistapa kirjoittamiseen ovat kuitenkin välttämätön osa etnografian metodologian ymmärrystä. (Hammersley ym. 1996, 240-241, 255)

Yleensä etnografisissa tutkimuksissa on jonkinlainen avauskertomus, jossa tutkija kuvaa omakohtaisesti esimerkiksi kentälle saapumisen ja sitä edeltävät sisäänpääsyneuvottelut. Sillä on tärkeä funktio tekstin lukemisen kannalta, koska se selvittää tutkijan ja kentän sekä tutkittavien ja lukijan välistä suhdetta. Se kertoo lukijalle, millaisten ehtojen sisällä tutkimusta on tehty ja antaa vihjeitä siihen, kuinka tutkimuksen tuloksiin tulisi suhtautua. (Pratt 1986, 31-33; Eräsaari 1995, 57-62) Tutkimuksessani ei ole erillistä

avauskertomusta, vaan olen kuvannut kenttäkokemuksiani samalla, kun olen selostanut etnografisen tutkimusprosessin kulkua.

Olen miettinyt erityisesti sitä, miten minun kannattaa kirjoittaa haastateltavien kokemista vaikeista asioista. Granfelt (1998a, 43) viittaa teoksessaan Märta Tikkaseen, jonka sanoman mukaan kaikesta voi kirjoittaa, kun kirjoittaa hyvin. (Tikkanen on itse tunnettu siitä, että on käsitellyt teoksissaan vaikeita aiheita kirjoittaessaan kehitysvammaisen lapsensa elämästä.) Granfelt ymmärtää hyvin kirjoittamisen niin, että tutkija osoittaa kunnioittavansa ihmisiä ja heidän elämäänsä sekä pyrkii tavoittamaan kertomusten olennaisen sisällön. En itsekään halua tekstissäni “revitellä” asunnottomien kertomilla asioilla, vaikka paikoitellen heidän puheensa onkin varsinaista “lööppikamaa”.

Van Maanen (1988) esittelee kolme tapaa kirjoittaa etnografisia kertomuksia: realistiset, tunnustukselliset ja impressionistiset kertomukset. Esittelen tässä lyhyesti nämä kirjoittamisen tavat ja pohdin sitä, miten olen hyödyntänyt kutakin tapaa.

2.4.1 Realistiset kertomukset

Realistista kertomusta kirjoittavan tutkijan lähtökohtana on se, että hän olettaa tehneensä kentällä objektiivisia havaintoja. Hän ei pohdi sitä, onko hänen tulkintatapansa oikea, koska hän luottaa siihen, että kuka tahansa olisi havainnut kentällä samat asiat kuin hänkin. Hän kirjoittaa kolmannessa persoonassa välttämättä omakohtaisuuden tuntua. (Van Maanen 1988, 45-46, 51). Hänen tapanaan on kirjoittaa konkreettisesti ja yleistäen siitä, mitä tutkittavat ovat sanoneet ja tehneet sekä mitä he ovat oletettavasti ajatelleet. (mt. 46-48) Hän ei kuitenkaan kirjoita siitä, kuinka sai tietää näistä asioista (mt. 96). Hänen kertomuksensa oletettuna yleisönä on tiedeyhteisö, ja hän organisoii aineiston niiden aiheiden ja ongelmien perusteella, jotka ovat relevantteja oman tieteenalan intresseille. (mt. 46-47) Tarkoitukseni ei ole ollut pääasiallisesti soveltaa tätä kirjoittamisen tapaa, mutta joissain kohdin kuvailen kentän tapahtumia ulkopuolisen tarkkailijan tavoin. Luonnollisesti myös kirjoitan ensisijaisesti tiedeyhteisölle ja nostan esiin sosiaalityön kannalta kiinnostavia asioita. Van Maanenin mukaan tutkimuksessa kuuluukin olla realistista kertomusta, eikä muiden kirjoittamisen tapojen tarkoituksena ole kokonaan korvata sitä.

2.4.2 Tunnustukselliset kertomukset

Tunnustuksellinen kertomus on tutkijan persoonallisella tyylillä kirjoittama teksti, jossa hän kertoo kenttäkokemuksistaan. Hän konstruoi tapahtumia aktiivisesti, koska tutkimuksen lähtökohtana on ajatus siitä, ettei sosiaalinen maailma koostu itsestään selvistä sosiaalisista faktoista. (Van Maanen 1988, 73-75, 93). Tutkijan tavoitteena on osoittaa lukijalle, ettei kenttätyö ole mystistä toimintaa, vaan kyse on validista metodista, jota ohjaavat tietyt kenttätyön tekniikat ja tieteelliset periaatteet. Näin hän pyrkii vakuuttamaan lukijan tekstin autenttisuudesta ja käyttökelpoisuudesta analyysia varten. Hän kuvailee lukijalle myös oman inhimillisen luonteensa kenttätyössä. (mt. 73-75) Hän saattaa myöntää, ettei kenttätyö ollut aina mukavaa tai pitäneensä toisista tutkittavista enemmän kuin toisista (mt. 80). Usein tutkija kirjoittaa myös siitä, miten alkaa vähä vähältä ymmärtää tutkittaviaan ja kokee valaistumisen (mt. 77). Tutkijan on tärkeää löytää balanssi omien kokemusten kertomisen ja aineiston objektiivisen tulkinnan välillä (mt. 93). Olen soveltanut tutkimuksessani pääosin tätä kirjoittamisen tapaa. Tästä on osoituksena se, että olen kuvaillut etnografista tutkimusmetodia ja sen soveltamista kenttätyövaiheessa ja tulosten analysoinnissa. Lisäksi olen analysoinut omaa toimintaani kentällä ja niitä ajatuksia, joita haastattelutilanne minussa herätti. Ennen kaikkea olen tehnyt runsaasti tulkintoja haastateltavien puheesta ja pyrkinyt selvittämään lukijalle tulkintojeni taustaa.

2.4.3 Impressionistiset kertomukset

Impressionistista kertomusta luova tutkija muistelee kenttäkokemuksiaan kirjoittamalla dramaattisesti erilaisista tapahtumista ja tuomalla esiin poikkeuksellisiakin tilanteita. Tämä eroaa siitä tavanomaisesta tilanteesta, että tutkija kertoo vain lähipiirilleen kenttäkokemuksistaan tällä tavoin ja jättää dramaattiset yksityiskohdat varsinaisen tutkimuksensa ulkopuolelle. (Van Maanen 1988, 102) Tutkija pyrkii kertomaan tapahtumista niin, että lukija voi kokea ne mahdollisimman autenttisesti aivan kuin olisi itsekin ollut paikalla. Lukijan tehtävänä on elää tapahtumat uudelleen, jonka kautta hänen tulee itse arvioida ja analysoida tutkimusongelmaa. Näin tutkijan tehtävänä ei ole analysoida aineistoa ja antaa valmiita vastauksia, vaan sen sijaan kirjoittaa tapahtumista sellaisina kuin koki ne tapahtumahetkellä. (mt. 103) Impressionistiset kertomukset puolustavat paikkaansa sillä, että niissä tutkitaan yhtäläisesti kulttuurisia tapahtumia sekä tutkijan tapaa tietää niistä. Niissä tunnustetaan myös tutkijan riippuvuus tutkittavista. (mt. 96) Itse en luonnollisestikaan ole kirjoittanut tutkimuksestani impressionistista kertomusta. Muutamissa kohdin olen kuitenkin tavoitellut autenttisuuteen pyrkivän kirjoittamisen tyyliä

(esimerkiksi kirjoittaessani kokemastani kulttuurishokista, kun saavuin ensimmäistä kertaa Erityissosi-aalitoimiston odotushuoneeseen), mutta olen kuitenkin itse analysoinut myös nämä kohdat.

2.5 Tutkimushaastattelun lähtökohdat

Tutkimuksessani haastattelujen tekeminen on erityisen perusteltua, koska tutkimuskysymysteni selvittäminen pohjautuu asunnottomien ajatuksille. Hirsjärven & Hurmeen (2000, 35) mukaan haastattelun avulla voidaan nimenomaan korostaa sitä, että ihminen on nähtävä tutkimustilanteessa subjektina, joka tuo esille omia näkemyksiään mahdollisimman vapaasti. Toiseksi he perustelevat haastattelua silloin, kun kyseessä on vähän kartoitettu alue eikä tutkija voi etukäteen tietää vastausten suuntia tai kun jo ennalta tiedetään, että vastaukset tulevat olemaan hyvin erityyppisiä. Aiemmassa Juhilan (1994) tutkimuksessa on viitteitä siitä, että asunnottomat antavat hyvin erityyppisiä vastauksia. Aiemmin ei myöskään ole kartoitettu asunnottomien näkemyksiä yhteiskunnasta suhteessa viranomaisiin ja marginalisaatioon. Kolmanneksi haastattelun etuna on se, että siinä kyetään selventämään ja syventämään haastateltavien antamia vastauksia. Pidän tätä erityisen tärkeänä juuri asunnottomien haastatteluisa, koska oma kokemusmaailmani oli hyvin erilainen kuin monilla haastateltavillani enkä varmasti olisi heti osannut tehdä oikeita kysymyksiä. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 35)

Hirsjärvi & Hurme ovat luetelleet myös haastattelun haittoja (2000, 35). Ensimmäkin haastattelijan täytyy olla kokenut ja koulutettu, jotta haastattelut onnistuvat. Itselläni oli etuna se, että olin jo keskustellut asunnottomien kanssa ollessani sosiaalityöntekijä-harjoittelijana. Toisaalta sosiaalityöntekijän identiteetistä sain myös rohkeutta kohdata vaikeitakin elämäntilanteita. Toisena ongelmana he mainitsevat sen, että haastattelun katsotaan sisältävän monia virhelähteitä, jotka aiheutuvat niin haastattelijasta kuin haastateltavastakin. Tämän välttämiseksi olen soveltanut etnografista tutkimusmenetelmää, jossa erityisesti pohditaan tutkijasta aiheutuvia virhelähteitä sekä hänen sitoumuksiaan, lähtökohtiaan ja läsnäoloaan. Suurimpana syynä tähän oli se, etten varmasti olisi osannut tehdä oikeita kysymyksiä, koska minun ja haastateltavan elämänkokemukset olivat usein täysin erilaiset. Haastattelutilanteen strukturoimattomuuden ansiosta monissa haastatteluissa syntyi tilanteita, joissa haastateltava vaikutti kertovan vapaasti ajatuksistaan ja itselleen tärkeistä asioista.

Haastatteluni on etnografiselle tutkimukselle tyypillinen reflektiivinen haastattelu. Se eroaa standardoidusta ja strukturoidusta haastattelusta siinä, ettei haastattelija tee etukäteen tarkkoja kysymyksiä eikä kysy jokaiselta haastateltavalta samoja kysymyksiä, vaikka käy läpi samat aihealueet. (Hammersley ym.

1996, 152-154) Strukturoimattomuuden etuna nähdään se, että haastateltava voi päättää vastausten pituuden ja vastata omilla termeillään, jolloin haastateltavan perspektiivi tulee korostetusti esiin. (mt. 129) En määritellyt valmiiksi esimerkiksi sitä, keitä tarkoitin viranomaisilla. Näin toimimalla mahdollistin sen, että jotkut haastateltavat toivat esiin kolmannen sektorin tarjoaman avun.

Saman haastattelun eri vaiheissa haastattelija voi edetä joustavasti ja tehdä välillä suurempia ja epäsuorempia kysymyksiä niin että keskustelu virtaa luontevasti (Hammersley ym. 1996, 152-154). Neutraalitkin keskustelun aiheet ovat yhteydessä tutkijan intresseihin, koska ne voivat tuoda lisätietoa, jota tutkija ei olisi muuten tullut ajatelleeksi. (mt. 90) Tutkijan tulee havainnoida sellaistaikin, mikä ei suoraan liity tutkimukseen (Alasuutari 1996, 65). Pysin noudattamaan tätä ohjetta niin, että annoin haastateltavien puhua vapaasti ja välillä tein lisäkysymyksiä sellaisistakin aiheista, jotka eivät suoranaisesti liittyneet haastatteluun. Minusta vaikutti siltä, että jotkut haastateltavat vapautuivat pohtimaan pidempään myös haastatteluun liittyviä kysymyksiä, kun olivat välillä puhuneet vapaasti kaikesta muustakin. Aineiston analyysivaiheessa huomasin myös löytäväni tutkimuksen kannalta relevanttia tietoa niistä aineiston kohdista, joissa haastateltava puhui ”aiheen vierestä”.

Reflektiivinen haastattelu muistuttaa keskustelua, vaikkei koskaan voikaan olla sitä puhtaasti. Tutkija noudattaa esityslistaa ja hänen täytyy säilyttää tietty kontrolli. Siksi hänen on tärkeää kuunnella aktiivisesti haastateltavan kertomusta, jotta hän pystyy arvioimaan, kuinka relevanttia haastateltavan puhe on tutkimuksen kannalta. Samalla kun tutkijan tavoitteena on minimoida oma vaikutuksensa haastateltavan kertomukseen, hänen on välttämätöntä hieman ohjata haastateltavan puhetta toivottuun suuntaan. Joskus haastateltavan puhe saattaa olla liian konkreettista tai vastaavasti puhetta voi olla tarpeen selventää, jotta tutkija saa karsittua monimerkityksellisyyden. Näin haastattelun ei aina ole tarkoitus olla epäsuoraa, vaan tutkija voi vaihdella kysymyksiä tilanteen mukaan, koska suorat ja epäsuorat kysymykset tuottavat erilaista tietoa. (Hammersley ym. 1996, 152-154) Itse ohjasin välillä haastateltaviani keskustelemaan muistakin kuin sosiaaliviranomaisista.

Pysin haastatteluissani noudattamaan myös Chasen (1995, 2-14) ajatuksia ja Granfeltin (1998a, 30) tulkintaa hänen näkemyksistään syvähaastattelusta. Syvähaastattelussa vuorovaikutuksen tulisi rohkaista haastateltavaa puhumaan niistä elämänsä asioista, jotka ovat hänelle erityisen tärkeitä ja joihin hän yrittää saada selvyyttä. Kerronnan painopiste on haastateltavalle tärkeissä asioissa, ja hän ottaa vastuun kerronnan etenemisestä. Haastattelijan tehtävänä on ”kutsua kertomuksia” tekemällä yksinkertaisia ja selkeitä kysymyksiä, jotka kohdistuvat haastateltavan elämäkokemuksiin. Näin haastateltava alkaa

todennäköisimmin kertoa omasta näkökulmastaan eikä ryhdy tuottamaan selontekomaista raporttia, jonka toivoo miellyttävän tutkijaa. Sen sijaan tutkijan teoreettisesta jäsenyyksestä lähtevät kysymykset saattavat olla esteenä haastateltavan omalle kertomukselle, jonka hän kaikkein mieluiten kertoisi.

Minua jäi mietityttämään eräs haastateltava (Aki), joka kertoi, etteivät asiat ole sujuneet toivotulla tavalla viranomaisten kanssa, mutta hän ei silti ala puida nyrkkiä tai korottaa ääntään. Haastattelun jälkeen kuitenkin näin, kuinka hän selvitteli asioitaan kiihtyneesti vahtimestarin kanssa. Jokisen ym. (1993, 38) mukaan ihmisen minän rakentuminen voi sisältää ristiriitaisia identiteettiversioita, jolloin tutkimuksen tavoitteeksi ei tulekaan asettaa sen ratkaisemista, mikä versioista edustaa aidoimmin tutkittavan identiteettiä, vaan moninaisuus tulee ottaa tutkimuskohteeksi sellaisenaan. Ehkä haastateltavani olisi halunnut pystyä käyttäytymään hillitysti kaikissa tilanteissa ja toi minulle esiin identiteettinsä tätä puolta eikä kertonut, että todellisuudessa hermot voivat joskus mennä.

Minun kannatti etsiä haastateltavat sosiaalitoimistosta, koska näin pystyin tavoittamaan niitä ihmisiä, jotka usein jäävät katoon haastattelututkimuksissa (Heikkilä ym. 1994b, 119).¹ Perinteisesti kaikkein vaikeimmassa asemassa olevat ihmiset eivät myöskään vastaa tutkijan tekemiin kirjoituspyyntöihin. Tähän voi olla syynä toimintakyvyn puute, leimaantumisen pelko, ongelmien henkilökohtaisuus ja monitahoisuus sekä epäily kirjoittamisen turhuudesta (mt. 112). Olin kuvitellut, että haastatteluissa leimaantumisen pelko ja ongelmien henkilökohtaisuus olisivat vieläkin suurempia asioiden esiin tuomisen esteitä kuin kirjoittamisessa ja haastateltavista olisi vaikea kertoa asioista kasvokkain. Monien haastateltavien kohdalla tämä ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa. Huomasin saman kuin asunnottomia naisia haastatellut Granfelt (1998a) siitä, että haastateltavat puhuivat hyvin henkilökohtaisesti ja eläytyivät muistoihinsa.

Oletin saavani haastatteluissani erityyppisiä vastauksia, koska haastattelin hyvin erilaisissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Juhila (1994, 165) toteaa, ettei hänen tutkimuksessaan (koskien entisten asunnottomien menneisyyspuheita) edes samankaltainen asunnottomuushistoria ja nykyisen asumistilanteen yhtenäisyys tuottanut samankaltaista puhetta. Myöskään Granfelt (1998a) ei pyrkinyt tutkimuksessaan rakentamaan yhtä kodittoman naisen identiteettiä, vaan korosti syntyvän kuvan fragmentaarisuutta. Hän kertoi, että kodittomien naisten kertomukset ja tulkinnat poikkesivat monin tavoin toisistaan, eikä

¹ Toisaalta on olemassa myös sellaisia huono-osaisia asunnottomia, jotka eivät ole minkään julkisen palvelujärjestelmän piirissä (Ympäristöministeriö 2001, 11).

tutkimuksen kautta muodostunut yhtenäistä kodittoman naisen identiteettiä tai ehyttä kuvaa naisten kodittomuudesta. Sen sijaan naisten kertomukset olivat kuvauksia siitä, kuinka eri tavoin voi selviytyä köyhyyden, asunnottomuuden ja monien psykososiaalisten ongelmien keskellä. (Granfelt 1998b)

2.5.1 Haastattelujen toteuttaminen

Haastattelin kymmentä asunnotonta miestä. Seitsemän heistä tapasin Erityissosiaalitoimistossa Helsingissä, kaksi tapasin eräällä Jyväskylän alueen sosiaaliasemalla sekä yhden päihdekuntoutuskeskuksessa Jyväskylässä. Tavoitin jyväskyläläiset haastateltavat sosiaalityöntekijöiden avulla. Helsinkiläiset haastateltavat tapasin niin, että istuin ohjaaja-vahtimestarin kanssa Erityissosiaalitoimiston neuvonnassa, ja hän esitteli minut lähes jokaiselle toimistoon tulijalle ja kysyi lupaa haastatteluun. Haastateltavien saaminen oli helppoa, koska vain muutama haastatteluun pyydyistä ei suostunut haastateltavaksi. Olen vakuuttunut siitä, että juuri ohjaaja-vahtimestarin ansiosta monet suostuivat haastatteluun, ja mahdollinen epäluottamus tutkimusta kohtaan väheni, kun tuttu työntekijä suositteli osallistumista. Haastateltavat on näin poimittu lähes satunnaisesti Erityissosiaalitoimiston asiakaskunnasta. Haastattelua jätettiin ehdottomatta vain kahdelle asiakkaalle, joista toisella oli puutteellinen suomen kielen taito ja toinen oli kuulovammainen. Nauhoitin kaikki haastattelut, ja haastattelujen kesto oli keskimäärin puoli tuntia. Lyhin haastattelu kesti noin 15 minuuttia ja pisin 2 ½ tuntia.

Tarkoitukseni oli mahdollisimman vähän rajata sitä, millaisessa elämäntilanteessa olevia asunottomia haastattelen. Haastateltavien valinnassa kriteerinäni oli se, että henkilön on oltava haastatteluhetkellä asunottomana. En kuitenkaan pitänyt asunottomina nuoria, jotka asuivat vanhempiensa luona eivätkä olleet vielä löytäneet omaa asuntoa. Haastateltaville oli yhteistä sosiaalitoimiston asiakkuus, koska tarkoitukseni oli tutkia nimenomaan asunottomien suhdetta viranomaisiin. En tavoittanut yhtään asunnotonta perhettä, koska etsin haastateltavia Helsingin erityissosiaalitoimiston kautta, joka kohdentaa palvelunsa nimenomaan yksinäisille asunottomille. Jyväskylässä puolestaan ei ollut lainkaan asunottomia perheitä vuonna 2001 (Tiitinen 2002, 10). Olen ottanut huomioon sen, että asunottomat ovat hyvin heterogeeninen joukko, ja joidenkin haastateltavieni elämäntilanteet poikkesivat toisistaan merkittävästi. En kuitenkaan nähnyt erilaisuutta ongelmana, vaan pidin tärkeimpänä sitä, että heillä oli yhdistävänä tekijänä kokemus asunottomuudesta. Haastatteluissa kysyin heidän ajatuksiaan asunottomaksi joutumisesta, omasta asunottomuushistoriastaan, yhteiskuntaan kohdistetuista odotuksista ja niiden toteutumisesta, viranomaisten toiminnan laadusta sekä suhteista viranomaisiin (LIITE 2). Lisäksi keskustelin heidän kanssaan muistakin asioista ja käytin haastattelurunkoa osittain vain tukena.

Strukturoidumpi haastattelu ei olisi edes tullut kysymykseen haastateltavien erilaisten elämäntilanteiden ja taustojen vuoksi.

Alun perin suunnitelmissani oli haastatella monenlaisissa elämäntilanteissa olevia asunnottomia vain siitä syystä, että haastateltavia oli vaikea tavoittaa ja rajausten tekeminen olisi tehnyt aineiston saamisen mahdottomaksi. Helsingissä ollessani tapasin niin paljon asunnottomia, että rajausten tekeminen olisi ollut mahdollista. Päätin kuitenkin kerätä monipuolisen aineiston, jossa ovat edustettuna niin absoluuttisesti asunnottomat, asuntola-asukkaat kuin tuttaviansa luona majoilevat. Olen pyrkinyt suppeaan mutta mahdollisimman satunnaiseen otokseen asunnottomista sosiaalitoimen asiakkaista. Aineiston koosta johtuen tarkoitukseni ei kuitenkaan ole vertailla erilaisten asunnottomien kokemuksia. Etnografisessa tutkimuksessa ei aina vaadita edustavaa otosta, vaan tavoitteena on tavoittaa ne ihmiset, joilla on tutkimukseen haluttavaa tietoa ja jotka ovat halukkaita haastatteluun (Hammersley ym. 1996, 137).

Jyväskylässä haastattelujen tekeminen sujui niin kuin olin odottanutkin, mutta sen sijaan koin selvän kulttuurishokin, kun ensimmäistä kertaa saavuin Erityissosiaalitoimistoon. Odotushuone oli suuri, kolkon näköinen huone, jossa oli pitkiä penkkejä. (Erityissosiaalitoimisto sijaitsi Kallion virastotalon tiloissa, joita alettiin pian remontoida.) Penkeillä istui asiakkaita, jotka olivat jonkin päihdyttävän aineen vaikutuksen alaisia. Monet istuivat pää painuksissa ja likaisissa vaatteissa. Minusta tuntui kuin katuelämän arvaamattomuus, epävarmuus ja turvattomuus olisi ollut jatkuvasti läsnä. Istuin ohjaaja-vahtimestarin kanssa neuvonnassa ja pelkäsin. Ihmettelin sitä, ettei neuvonnan pöytä sijainnut minkään lasin takana tai erillisessä kopissa niin kuin yleensä, vaan keskellä lattiaa. Kaiken lisäksi jouduimme istumaan ulko-oven läheisyydessä selkä ovelle päin. Aloin ymmärtää, millaista olisikaan asiakkaana joutua odottamaan pitkillä penkeillä omaa vuoroaan, kun ei voisi turvautua suojaavaan työntekijän rooliin.

Pian minusta alkoi vaikuttaa siltä, että työntekijät pitivät yhtä voimakkaasti, mikä johtui nimenomaan työskentelyolosuhteista. Jo ensimmäisenä haastattelupäivänä minusta vaikutti siltä, että minutkin otettiin mukaan tähän työntekijöiden yhteisöön, minkä ansiosta Erityissosiaalitoimistossa oleminen ei enää tuntunutkaan niin stressaavalta ja pelottavalta kuin olin aluksi luullut. Aloin kuitenkin ymmärtää sitä, miltä jatkuva varuillaan oleminen voi asunnottomista tuntua.

2.5.2 Haastattelut etnografisen tutkimuksen menetelmänä

Etnografian kannattaa miettiä sitä, miten tutkimukseen ovat vaikuttaneet valittu ajankohta, konteksti, tutkimushenkilöt sekä tutkijan läsnäolo. Haastateltavien käsitykset sosiaalitutkimuksen luonteesta ja tarkoituksesta sekä haastattelijan henkilökohtaisista ominaisuuksista voivat myös vahvasti vaikuttaa haastattelun kulkuun. (Hammersley ym. 1996, 45, 220-227). Tässä luvussa keskityn näiden asioiden pohtimiseen.

Haastateltava sijoittaa itsestään kertovaan puheeseen aina oletuksia siitä, millaiseksi yleisöksi hän mieltää haastattelijan (Virokannas 2002, 129). Vuorovaikutuksessa rakentuvat ”puhujaj- ja yleisökuvat” määrittelevät näkökulman, josta haastateltava merkityksellistää todellisuutta (Sulkunen & Törrönen 1997, 96). Juuri alakulttuurista koskevassa haastattelupuheessa olisi tällöin huomioitava, näyttäytykö haastattelija haastateltavalle alakulttuurin jäsenenä, siihen myötämielisesti suhtautuvana viestinviejänä vai jonain muuna. (Virokannas 2002, 129) Pohdin ennen haastattelujen aloittamista sitä, miten paljon kerron haastateltaville itsestäni ja kerronko olevani sosiaalityön opiskelija. Tulinkin siihen tulokseen, että minun on jotenkin perusteltava se, miksi olen kiinnostunut haastateltavan ajatuksista ja näin minusta oli luontevaa kertoa taustastani. Rehellisyyttä ja avoimuutta on vaikea odottaa haastateltavilta, jos haastattelija ei itse osoita näitä piirteitä (Hammersley ym. 1996, 91). Harkitsin taustastani kertomista erityisesti sen vuoksi, että tutkimusaiheeni käsitteli haastateltavien ajatuksia viranomaisista, ja minua arvelutti antaa haastateltaville vaikutelma itsestäni tulevina viranomaisena. Päädyin kertomiseen osittain myös siitä syystä, että haastateltavat huomaisivat joka tapauksessa, että meidät toisilleen esitellyt ohjaaja-vahtimestari (Helsingin haastatteluissa) tai sosiaalityöntekijä (Jyväskylässä) tunsivat minut jo ennestään ja olimme ikään kuin samalla puolella.

Tutkijan ominaispiirteet tai työtavat saattavat vaikuttaa siihen, miten hänet otetaan vastaan kentällä ja mitä tutkittavat hänelle kertovat (Van Maanen 1988, 4). Muutamasta haastattelusta kävi ilmi, että haastateltavat mielsivät minut varsinaiseksi sosiaalityöntekijäksi, vaikka olin yrittänyt välttää tällaisen kuvan antamista. Luultavasti suurimpana syynä tähän oli se, että tein haastattelut sosiaalitoimistossa. Aloitin pari haastattelua kertomalla, etten ole sosiaalityöntekijä, vaikka haastattelu tapahtuikin sosiaalitoimistossa, mutta en huomannut tämän lausahduksen muuttavan mitenkään asetelmaa. Tulkitsin tilanteen niin, että he kyllä ymmärsivät, etten ollut sosiaalityöntekijä, mutta silti määrittivät minut sellaiseksi omilla väljemmillä kriteereillään.

Aloin miettiä myös sitä, tuliko haastateltaville ehkä sellainen tunne, että olin valinnut puoleni jo ennen haastattelun alkua, kun juttelin tuttavallisesti ohjaaja-vahtimestarin tai muiden sosiaalityöntekijöiden kanssa. Entä voiko mahdollisten negatiivisten kokemusten kertomista vaikeuttaa se, että haastateltava mielsi minutkin sosiaalityöntekijäksi? En kuitenkaan haastattelutilanteissa havainnut heidän vältelleen negatiivisista asioista kertomista. Monet kertoivat kokemuksistaan tunnepitoisesti eivätkä ainakaan näkyvästi sensuroineet puhettaan. Vaikka sosiaalitoimisto olikin haastatteluympäristönä ongelmallinen, olen kuitenkin tyytyväinen, että tein haastattelut virallisessa ympäristössä. Asunnottomuutta tutkineella Henslinillä oli hieman samanlaisia tuntemuksia. Hän liikkui päivisin asunnottomien seurassa, mutta ei kuitenkaan rohjennut liikkua yötä heidän seurassaan. (Henslin Hammersley ym. 1996, 98 mukaan)

Haastateltavan avoimuus haastattelutilanteessa saattaa riippua myös siitä, kuinka helposti hän ajattelee voivansa käyttää hyödyksi tutkijaa (Hammersley ym. 1996, 83). Huomasin selvästi, miten jotkut haastateltavat halusivat jotain vastineeksi siitä, että olivat suostuneet haastatteluun. Tämä tuli esiin niissä tilanteissa, kun he kysyivät minulta neuvoa siihen, kuinka pystyisivät muuttamaan ongelmallista elämäntilannettaan parempaan suuntaan. Eräs haastateltava kysyi sitä, millä perusteilla kaupungin vuokra-asuntoja jaetaan, ja toinen puolestaan halusi neuvoja siihen, miten voisi kokonaisvaltaisesti parantaa elämäntilannettaan. Mielestäni tämä kysymysten esittäminen ei kuitenkaan aina ilmentänyt haastateltavan pyrkimystä hyötyä haastattelusta, vaan ennemminkin suhtautumista minuun jonkinlaisena viranomaisena, jolla on sisäpiirin tietoa virastojen toimintakäytännöistä. Sosiaalityöiden opiskelijat ovat usein kertoneet siitä, kuinka haastatteluajasta puolet he ovat olleet haastattelihoita ja puolet terapeutteja tai sosiaalityöntekijöitä. Tämä ei kuitenkaan välttämättä ole ongelma, sillä haastattelijan rooli nähdään nykyään entistä laveampana. (Eskola & Suoranta 1998, 55) Myös Hirsjärvi & Remes (2000, 99-100) ovat sitä mieltä, ettei haastattelijan tarvitse orjallisesti pyrkiä minimoimaan osuuttaan haastatteluun, koska haastattelijan tehtävänä on paitsi informaation kerääminen myös kommunikation helpottaminen.

Pyrin vastaamaan haastateltavien kysymyksiin suoraan, mutta samalla niin yleispätevästi, ettei sillä olisi vaikutusta haastateltavien antamiin vastauksiin. Erään haastattelun jälkeen tilanne alkoi kuitenkin tuntua varsin uhkaavalta, kun haastateltava alkoi suorastaan vaatia minulta neuvoja. Olin vaikeassa tilanteessa siinä mielessä, etten halunnut aiheuttaa tilannetta, missä haastateltava antaa toimintaohjeita omalle sosiaalityöntekijälleen sanomalla, että haastattelijakin neuvoi tekemään näin. (Tarkoitukseni ei ole ollut tutkimuksen kirjoitusvaiheessakaan arvioida kenenkään sosiaalityöntekijän toimia, vaan haluan tuoda esiin asunnottomien itsensä kuvaa viranomaisista.) Ehkä haastateltavat kokivat haastattelutilanteen ristiriitaiseksi siksi, että se hiukan muistutti sosiaalityöntekijän kohtaamista ja tapahtui sosiaalitoi-

mistossa. Asiakkaiden ja sosiaalityöntekijän välillä on vaihtosuhde, johon kuuluu omien asioidensa paljastaminen. Tutkijana olin vain utelijan roolissa enkä tarjonnut vastikkeeksi mitään. (Nieminen 1997, 65)

Etnografia virittyy aina jännitteenä tutkijan ja “toisen” välillä, ja tutkijan on ratkaistava tämä jännite joko samastumisella tai tietoisella erottautumisella (Kylmälä & Pösö 1994, 339-340). Dalyn (1996, 13) mukaan juuri asunnottomuus on tutkimusaiheena ongelmallinen. Tutkijan on usein vaikea asettua asunnottomien asemaan, ja hänellä saattaa olla ennakkoluuloja ja stereotyypioita asunnottomista. Myös tutkimuksen toteuttamisesta voi tulla tunkeilevaa asunnottoman kannalta. Samastumistani asunnottomien tilanteeseen helpotti se, ettei mielessäni uskoakseni enää ollut niin vahvoja ennakko-oletuksia tai stereotyypioita asunnottomista, koska olin jo tavannut heitä sosiaalityön harjoittelujaksollani. Sen sijaan Dalyn kritiikki tunkeilevasta tutkimuksesta on aiheellinen, ja käsittelenkin tätä aihetta enemmän luvussa 2.5.3, jossa pohdin tutkimuksen eettisyyttä.

Tutkijan iällä saattaa kuitenkin olla vaikutusta suhteiden luomiseen tutkittavien kanssa sekä heiltä saatuun tietoon. Joskus nimenomaan nuoren tutkijan on helppo omaksua ulkopuolisen tai marginalisoidun kyvyttömän henkilön rooli. (Hammersley ym. 1996, 91) Koin ajoittain samastumisen asunnottomien tilanteeseen helpoksi, mutta en usko tämän välttämättä johtuneen iästäni. Suhtauduin haastateltaviin niin, että kuka tahansa muukin käyttäytyisi heidän laillaan, jos joutuisi sellaiseen elämäntilanteeseen, jossa elämän perusedellytykset olisivat puutteelliset eikä olisi toivoa paremmasta. Vaikeinta minun oli samastua ulkomaalaisten haastateltavien tilanteeseen. Minusta tuntui siltä, etten voinut mitenkään ymmärtää esimerkiksi sitä, miltä haastattelemastani ulkomaalaisesta miehestä oli tuntunut, kun hänen vaimonsa oli häätännyt hänet asunnostaan, koska hänellä ei ollut ansiotuloja.

Samastumisen kokemuksista huolimatta etäisyys minun ja haastateltavan välillä tuntui ajoittain vahvalta, mikä ei kuitenkaan ole negatiivista tutkimuksen kannalta. Tutkijan tuleekin välttää tilannetta, jossa hän tuntisi olevansa kuin kotonaan keskustellessaan tutkittaviensa kanssa. Tutkijan tulee ylläpitää sosiaalista ja älyllistä etäisyyttä, jotta hän pystyy analysoimaan tilannetta ja tekemään etnografista tutkimusta. (Hammersley ym. 1996, 115) Myös Kylmälän & Pösön (1994, 339-340) mielestä pyrkimys löytää etnografian voima tutkijan ja tutkittavan samankaltaisuudesta on vaikeaa, koska etnografinen suhde on aina vino. He kuvaavat suhteen vinouden olevan etu, koska se toimii kuin prisma paljastaen tutkijan ja kohteen erojen kirjoa. Näin se voi tehdä näkyväksi erilaisia keskustelutilanteita sosiaalipoliittisen

järjestelmän ja sen natiivien välillä sekä alleviivata natiivien puheessa kohtia, joilla on sosiaalipolitiikkaa ja sosiaalityötä kritisoivaa, muuttavaa ja mitätöivää painoa.

Etnografiaa on usein pidetty tutkimusmetodinä, jossa tehdään radikaali ero tutkijan ja tutkittavan välillä. Näin etnografiaa on kritisoitu siitä, että se edustaa yhteiskuntaa tai kulttuuria yksittäisestä näkökulmasta ja etnografi on ottanut itselleen kaikkietävän paikan ja auktoriteetin puhua ihmisistä monimerkityksellisesti. (Van Maanen 1988, 243-254). Olen pyrkinyt välttämään tällaista menettelyä tutkimuksessani, koska silloin menettäisin tutkimukseni tavoitteen olla tuomassa kuuluviin asunnottomien omia kokemuksia ja näkemyksiä. Tutkittavistani ei missään nimessä pidä tulla vain “etnografisen tutkimuksen äänettäviä kohteita”. (mt. 243-254) Teen tekstissäni paljon tulkintoja haastateltavien ajatuksista, mutta olen pyrkinyt pitämään mielessä normatiivisuusongelman, jonka mukaan tutkija voi mitätöidä tutkimukseen osallistuneiden sanomaa asettumalla tutkittavien yläpuolelle ja arvioimalla heidän kokemuksiaan oman todellisuutensa kautta (Granfelt 1992, 135). Tulkintoja tekemällä olen yrittänyt suhteuttaa heidän ajatuksiaan laajempaan kokonaisuuteen, mutta tarkoitukseni ei ole ollut muuttaa ja mitätöidä heidän alkuperäistä sanomaansa.

Tapaamisemme alussa kerroin haastateltavalle tutkimuksen luottamuksellisuudesta. Hammersley ym. (1996, 224) toteavat osuvasti, ettei haastateltava kuitenkaan välttämättä kiinnitä suurta huomiota tähän haastattelijan mainintaan ja voi pitää sitä enemmänkin julkisena kommenttina kuin hänelle itselleen kohdistettuna. Monet haastateltavat osoittivat tämän erityisen selvästi nyökyttelemällä päätään ja sanomalla “joo joo”. Jotkut heistä jopa keskeyttivät puheeni. Minun täytyikin muistuttaa itselleni, etten toista mitään ulkoa oppimaani lausetta, vaan luottamuksellisuudesta puhuminen on tärkeää, vaikka haastateltava suhtautuisikin siihen välinpitämättömästi tai torjuvasti. Huomasin tämän selvästi siitä, kun eräs haastateltava (Seppo) sanoi, että *“ei se häittää mua sillain, et onk se luottamuksellinen vai ei. Kerrot vaan mitä miun pitää tai siis kyselet miulta niin miä saan vastata mitä miä pystyn.”* Mielestäni tämä oli hyödyllinen alku haastattelulle, koska haastateltava määritteli itse, millaisena koki haastattelun ja lupasi puhua avoimesti.

Ihmisen identiteetti vaikuttaa merkittävästi hänen antamiinsa vastauksiin haastattelussa. Hänen sosiaalisesta sijainnistaan riippuu se, millaista tietoa hän saa ensikäden tietona eli mitä hän näkee ja kuulee sekä se, millaista tietoa hän saa haltuunsa toisen käden tietona. Tästä riippuu myös se, miten hän ymmärtää tietoaan maailmasta ja toimii siinä. (Hammersley ym. 1996, 226-227) Vaikka tämä ei niin selvästi pitäisikään paikkaansa suomalaisessa yhteiskunnassa, mielestäni nämä kysymykset ovat silti

pohdinnan arvoisia. Esimerkiksi haastattelemani maahanmuuttajan ja päihdeongelmaisen jyvaskyläläisen sosiaalinen sijainti on erilainen kuin keskiverto jyvaskyläläisen. Maahanmuuttaja on kasvanut erilaisessa kulttuurissa ja vaikka hän olisi asunut pitkäänkin Suomessa, asioiden katsantotapa voi olla erilainen, häneen suhtaudutaan eri lailla ja hän saa erilaista toisen käden tietoa haltuunsa. Myös haastattelemani päihdeongelmainen on ollut pitkiä aikoja pimennossa normaalista maailman menosta eikä ole “ryyppyputkien” aikana saanut maailmasta sellaista tietoa kuin muutoin.

Etnografisessa tutkimuksessa on tärkeää huomioida haastattelun ajankohdan vaikutus tutkimukseen. Tätä voi pohtia muistelemalla, mitä tapahtui ennen haastattelua ja sen jälkeen sekä analysoimalla ajallista kehystä laajemminkin. (Hammersley ym. 1996, 220-227) Haastateltavan vastauksiin saattaa vaikuttaa se, mitä haastattelussa on kysytty aiemmin ja mitä saatettaisiin kysyä myöhemmin (mt. 225). Tutkijan on myös tärkeää keskustella haastateltavan kanssa siitä, millaisia asioita hänen elämässään on tapahtunut tai tapahtumassa (mt. 226). Huomasin monien haastateltavien puhuneen oma-aloitteisesti lähiaikojen merkittävistä tapahtumista. Huomasin myös haastatteluajankohdalla olleen selvää vaikutusta joidenkin haastateltavien puheeseen. Eräs heistä (Jarmo) oli pian kotiutumassa päihdekuntoutuskeskuksesta ja pohti paljon mennyttä hoitajaksoa ja tulevaa yritystään selviytyä päihdeettömänä. Lisäksi huomasin asunnottomuuden keston vaikuttaneen haastateltavien tulevaisuuden odotuksiin. Eräs lyhyen aikaa asunnottomana ollut odotti asunnon järjestyvän minä hetkenä hyvänsä ja yritti itsekin aktiivisesti edistää asunnon löytymistä. Toinen puolestaan ei pitänyt asunnon löytymistä enää niin varmana ja suunnitteli jo mahdollista muuttoa toiseen kaupunkiin.

Haastateltavien käsitykset sosiaalitutkimuksen luonteesta ja tarkoituksesta voivat vaikuttaa vahvasti haastattelun kulkuun. Tilanteesta tulee ongelmallinen, jos tutkittava pyrkii antamaan vain relevanttia tietoa, jolloin tieto ei ole enää kuvailevaa vaan analysoivaa. Vaikka tutkittavien antamat teoreettiset tulkinnat kokemuksistaan olisivat kuinka mielenkiintoisia tai hedelmällisiä tahansa, tieto on silti kulunut (Hammersley ym. 1996, 220-221). Myös Malinowskin (1987, 12) mukaan haastateltavilta kannattaa ennen kaikkea pyytää kommentteja konkreettisiin tilanteisiin ja pyytää heitä kertomaan mielipiteensä johonkin tapahtumaan ja perustelemaan sen. Haastatteluissani pyrinkin noudattamaan tätä neuvoa ja saamaan esille haastateltavien omakohtaisia kokemuksia asioinnista.

Hammersley ym. (1996, 222) muistuttavat myös siitä, että tutkittavat pyrkivät ohjailemaan sitä kuvaa, mikä heistä ja heihin yhdistetystä ympäristöstä ja ryhmistä tulee tutkijalle. Haastateltavat pitävät näitä ryhmiä tietynlaisena yleisönä ja suhteuttavat puheensa niihin (mt. 224). He saattavat mieltää kuuluvansa

useaan eri kategoriaan ja myös puhua useasta positioista käsin. (mt. 223) Onko niin, että jotkut haastateltavani ovat puheessaan halunneet luoda tietynlaista kuvaa esimerkiksi asunnottomista, päihdeongelmaisista tai maahanmuuttajista? Entä analysoivatko jotkut heistä haastattelutilanteessa omaa tai muiden asunnottomien tilannetta? Yksikään haastateltavista ei suoraan analysoinut sitä, miten asunnottomuus on vaikuttanut siihen, kuinka he kokevat yhteiskunnan toiminnan. Sen sijaan kaksi heistä (Aki, Jussi) esitti arvauksensa siitä, millaisia vastauksia muut haastateltavani ovat antaneet ja suhteuttivat omia vastauksiaan tähän. Toinen (Aki) arveli muiden antaneen viranomaisista paljon myönteisemmän kuvan ja kertoi osallistuneensa haastatteluun siksi, että saisin asioista totuudenmukaisen kuvan. Toinen (Jussi) puolestaan arveli haastateltavien vastausten olleen yhdenmukaisia, koska asunnottomien taustakin on yleensä samanlainen sekä uskoi omien vastaustensa lukeutuneen tähän valtavirtaan. Lisäksi monet haastateltavat loivat asunnottomista kuvaa joukkona, johon kuuluu sekä tavallisia ja ilman omaa syytä asunnottomana olevia että moniongelmaisista ihmisiä. He pyrkivät poikkeuksetta antamaan itsestään kuvan juuri kunniallisena asunnottomana.

Ymmärtääkseni paremmin sitä, miltä haastatteluun osallistuminen oli saattanut tuntua haastateltavista, hakeuduin itse erääseen tutkimukseen haastateltavaksi. Huomasin itsestäni sen, että yritin arvuutella, mitä haastattelija olisi vastannut kysymyksiin ja arvioin samalla, miten hän luultavasti suhtautui vastauksiini. Ainakin itselläni olisi ollut kynnys tuoda esiin kovin paljon yleisestä mielipiteestä poikkeavia ajatuksia. Omat haastateltavani sen sijaan toivat esiin paljon raskaita ja vaikeita asioita ja kertoivat rohkeasti omista päihdeongelmistaan, väkivaltaisuudestaan ja hiv-epäilystään. Kiinnostavaa oli, että myös Granfelt (1998a) kertoi asunnottomien naisten puhuneen hyvin henkilökohtaisesti. Asunnottomat ilmeisesti ovat ”hyviä haastateltavia”, koska ovat jo tottuneet kertomaan elämästään viranomaisille.² Pohdin näitä kysymyksiä tarkemmin tutkimuksen eettisyyttä käsittelevässä luvussa 2.5.3) Haastateltavista Jarmo totesi, että voin kysyä asioista ihan suoraan, koska hän on tottunut olemaan ”*kaikenmaailman kyselytunneilla*”. Hän osoitti tottuneensa viranomaisten läsnäoloon ja oman elämänsä julkistamiseen siinä määrin, ettei enää kavahtanut haastattelutilannetta. Tästä lausahduksesta tuli sellainen vaikutelma, että asiointitilanteessa Jarmo konstruoi viranomaiset aktiivisiksi kyselijöiksi ja itsensä haluttomaksi kysymyksiin vastailijaksi. Välillä hän koki haastattelutilanteen oudoksi, kun en tehnytkään suoraa kysymyksiä, vaan annoin hänen olla kertojana.

² Tämän vuoksi tutkimuksen eettisyyden huomioon ottaminen on kuitenkin erityisen tärkeää (Granfelt 1992, 14-17).

Välillä huomasi, miten jotkut haastateltavista käyttivät huumoria apuna selviytymisessään. Minua hymyilytti, kun eräs haastateltava (Jussi) totesi asuntoloista, ettei ole *“mihinkään keijomajoihin menny”* tai kun toinen haastateltava (Leif) nimitti työvoimatoimiston kurseja ylenkatseellisesti *“seiväshyppääjä-kirjekursseiksi”*.

Hammersley ym. (1996, 192) suosittelevat, että tutkija kirjoittaisi tutkimuspäiväkirjaa omista tunteistaan, koska tunteet vaikuttavat eri tilanteissa siihen, mitä tutkija pitää outona ja problemaattisena ja mitä taas ilmeisenä ja arkipäiväisenä. Tutkija voi helposti luottaa tunteisiinsa huomaamattaankin. Huomasin itse kirjoittaneeni päiväkirjaa aktiivisimmin silloin, kun koin jonkin tutkimuksen vaiheen hämmäntäväksi tai vaikeaksi. Erityisesti kirjoitin siitä, miten yritin tuloksettomasti tavoittaa haastateltavia Jyväskylästä sekä Helsingin Erityissosiaalitoimistossa minua kohdanneesta kulttuurishokista. Kirjoitin myös yksityiskohtaisesti eräästä mieleen jääneestä asunnottomasta ja hänen pitkästä haastattelustaan. Mielestäni päiväkirjan pitäminen oli tutkimuksessani tärkeää erityisesti siksi, että aineistoni oli välillä hyvin hätkähdyttävä, ja pystyin tulkitsemaan sitä analyttisesti vasta kun olin purkanut omat tunteeni.

2.5.3 Tutkimuksen eettisyys

Tutkimuksen eettisyyteen liittyvät kysymykset ovat erityisen tärkeitä tutkimuksessani, koska monet tutkittavistani elivät yhteiskunnan marginaalissa ja elämäntilanteensa kaoottisuudesta johtuen heillä ei ehkä ollut yhtäläistä kykyä pitää kiinni oikeuksistaan ja puolustaa omia etujaan (Hammersley ym. 1996, 278). Elämäntavan kuluttavuuden vuoksi heillä ei luultavastikaan ollut aikaa eikä mielenkiintoa miettiä omaa asemaansa myöskään tutkimukseni suhteen. Usealla haastateltavalla oli päihdeongelma tai maahanmuuttajan tausta, jolloin heidän olisi ollut vaikeampi ajaa oikeuksiaan jo ilman asunnottomuuttakin. Tavoitteeni on tehdä sellaista tutkimusta, minkä he voisivat hyväksyä myös täysissä voimissaan. Eettisyyden pohtiminen on tärkeää myös siksi, että olen tulkinnut haastateltavien samastaneen minut jonkinlaiseksi *“puoliviranomaiseksi”*. Tutkijan roolissa minua tosin luonnollisesti velvoittavat samat säännökset kuin viranomaisiakin.

Olen noudattanut eettisiä sääntöjä, kun olen kertonut haastateltaville avoimesti tutkimuksen tarkoituksesta enkä ole jättänyt mitään olennaista kertomatta (Hammersley ym. 1996, 265-266, 276). Lisäksi haastateltavat ovat vapaaehtoisesti osallistuneet tutkimukseen. Ongelmallinen kohta tutkimuksessani onkin yksityisyyden suoja (mt. 267-268). En kysynyt suoraan yksityisyyttä loukkaavia asioita, mutta yleisluontoisilta vaikuttaviin kysymyksiin vastaaminen kuitenkin edellytti haastateltavilta paljon

syväällisempää vastausta. Jo asunnottomuuden syistä kertominen edellytti usein esimerkiksi alkoholiongelmistä tai avioerosta kertomista. Näin kysymykseni johtivat väistämättä elämän varjopuolista ja epäonnistumisista keskusteluun, ja useat haastateltavat ahdistuivat silmin nähden omasta kertomuksestaan.

Vasta haastatteluja tehdessäni ymmärsin, miten paljon pahan olon tunteita tilanne herättää haastateltavassa. Hyvin moni haastateltava oli alussa hyväntuulinen ja kertoi avoimesti tilanteestaan, mutta haastattelun edetessä mieleen nousi epätoivo ja pettymys omaan elämäntilanteeseensa, jolloin myös haastattelun sävy muuttui silminnähävästi. Eräs heistä (Aki) hermostui samalla haastattelutilanteeseen ja sanoi suoraan, että *“jos mä voisin mennä töihin, ni mä menisin heti ja unohtaisin koko tän. Ei tarttis kenellekään tilittää tääl näin, minkä takii kaikki on päin helvettiä.”* Kodittomia naisia haastatellut Granfelt (1998a, 7) toi myös esiin sen, että haastateltavat puhuivat hyvin henkilökohtaisesti ja eläytyivät muistoihinsa. Hänen mukaansa marginalisaation eksistentiaaliset ja psykologiset ulottuvuudet näkyvät tuskaisena ja ahdistuneena olona, hylätyksi ja torjutuksi tulemisena, ajoittaisena toivottomuutena ja alakuloisena juomisena (mt. 138). Hän käytti sisäisen kodittomuuden käsitettä, johon hän sisällytti voimakkaan ahdistuksen, sietämättömän vaikeat tunteet ja kokemuksen elämän merkityksen katoamisesta (mt. 174-175). Minusta on luonnollista, että nämä samat seikat ilmenivät omissakin haastatteluisani, vaikka haastattelin naisten sijasta asunnottomia miehiä.

Onko huono-osaisten ihmisten julkisivu niin heikko, että se mahdollistaa tutkimuksen tunkeutumisen heidän elämismaailmaansa tavoilla, jotka muiden ryhmien kohdalla eivät olisi mahdollisia? Huono-osaisuustutkimuksen eettinen peruskysymys on juuri kärsimyksen hyväksikäytön ongelma. Haastattelutilanne voi vahvistaa ihmisen omaa vähäpätöisyyden tunnetta silloin, kun elämäkokemukset sisältävät paljon menetyksiä, epäonnistumisia, nöyryytyksiä ja kun kertominen tuntuu ahdistavalta (Granfelt 1992, 14-16). Haastattelutilanne voi olla raskas ja vaativa, kun kaksi asiaa vahvistavat toisiaan - itse on huonossa kunnossa ja käsiteltävät asiat ovat vaikeita (mt. 17). Mietin usein sitä, onko minulla oikeutta pyytää asunnottomia haastatteluun, kun olin samalla täysin tietoinen siitä, että tilanne todennäköisesti herättää heissä ahdistavia tunteita.

Erään haastateltavan kohdalla (Antti) mietin haastattelun eettisyyttä erityisen paljon. Kun kuuntelin nauhalta keskusteluumme, huomasin ääneni muuttuneen huolestuneeksi ja hoivaavaksi.³ Toimin moraalisesti väärin, kun en keskeyttänyt haastattelua, vaikka hän liikehti tuskaisesti ja valitti nivelkipujaan. Hän ei luultavasti olisi edes halunnut osallistua haastatteluun, koska kysyi aluksi onko osallistuminen pakollista ja suostui vasta lyhyen suostuttelun jälkeen. Myös Granfelt (1992, 14-15) pohti sitä, ettei haastatteluun osallistumisen vapaaehtoisuus välttämättä toteutunut asunnottomien naisten haastatteluisissa, koska naiset olivat tottuneet alistumaan ja vastailemaan milloin mihinkin ja milloin kenellekin. Suurin osa heistä oli monin tavoin riippuvainen sosiaalivaltiosta, ja ylipäänsä mahdollisuudet valintoihin ja omaehtoiseen kieltäytymiseen olivat rajalliset. Granfeltin analyysi vaikuttaa osuvalta myös oman haastateltavani kohdalla. Hän vaikutti säyseältä ja luultavasti antoikin viranomaisten ohjata elämäänsä. Tämä tuli hyvin esiin siinä, kun hän kysyi, oliko haastatteluun osallistuminen pakollista. Luultavasti hän siis ajatteli, että viranomaiset olisivat todella voineet pakottaa hänet osallistumaan haastatteluun eikä hänellä olisi ollut sananvaltaa. Lopulta tilanne ratkesi kymmenen minuutin haastattelun jälkeen siihen, että hän pyysi itse lupaa haastattelun keskeyttämiseen, koska ei jaksanut puhua.

Haastattelu voi olla riistävä vuorovaikutuksen muoto silloin, kun haastateltava asetetaan objektin asemaan tutkijan määrittelemiä tarkoituspäriä varten ja hänen hyvytensä riippuu siitä, vastaako hän kysymyksiin oikealla tavalla poikkeamatta sivuun annetuista aiheista (Aro 1996, 60). Tällaisessa tilanteessa haastateltava määritellään ainoastaan tietolähteeksi, jolla ei ole oikeutta osallistua mielekkäiden kysymysten muotoilemiseen eikä tulkintaan (Granfelt 1998a, 37). Pyrin välttämään tällaista asetelmaa sillä, että olin valmis kuuntelemaan haastateltavan kertomusta elämäntilanteestaan laajemminkin enkä ollut muotoillut valmiita kysymyksiä. Haastatteluja tehdessäni sattuiinkin tilanne, jossa eräs haastateltavista (Aki) puhui hyvin pitkään. Ohjaaja-vahtimestari kävi ilmoittamassa minulle, että eräs asiakas oli suostunut haastatteluun ja kysynyt, menisikö tässä haastattelussa vielä pitkään. Sanoin totuudenmukaisesti, että haastatteluun kuluu vielä aikaa, jolloin vahtimestari kävi ilmoittamassa asiakkaalle, ettei haastattelu onnistukaan. Aloin jälkeinpäin miettiä, että jos olisin keskeyttänyt haastattelun uuden haastateltavan takia, olisin samalla määrittänyt haastateltavani vain tietolähteeksi, jonka kanssa en olisi enää halunnut keskustella, kun olin saavuttanut tavoitteeni.

³ Huumehoidossa olevia nuoria haastatellut Virokannas (2002, 142) puhui myös siitä, miten hän ensimmäisiä nuoria tavatessaan tunsu voimakasta auttamisen halua.

Onko aineistoni niin radikaali, että minun tulee kirjoittaa tutkittavien näkemyksistä sensuroidusti, jotta en aiheuttaisi heille haittaa? Hammersleyn ym. (1996, 271) mielestä merkittävää ei ole se, onko tutkimuksessa julkituotu tieto todenmukaista, vaan minkälaisia johtopäätöksiä tiedon perusteella voidaan tehdä tutkittavista ja muista heidän kaltaisistaan ihmisistä. Sensuurin avulla ei kuitenkaan aina kannata eikä ole mahdollistakaan välttää arvokonfliktien esiintuomista. Kuitenkaan tutkija ei voi koskaan tietää, mitä seurauksia ratkaisut aiheuttivat, ja oliko toiminta legitiimiä (mt. 281). Olen harkinnut tilanteen niin, että voin tuoda esiin asunnottomien näkemyksiä, koska viranomaisten ja asiakkaiden väliset osittaiset näkemuserot eivät varmasti tule lukijalle yllätyksenä. Saatan kuitenkin aiheuttaa asunnottomien parissa työskenteleville viranomaisille päänvaivaa tutkimuksella, jossa heille ei anneta lainkaan suunvuoroa.

Olen hyötynyt haastatteluista, mutta asunnottomien saama hyöty jää arvailujen varaan. Joistain haastateltavista oli mukavaa kertoa vapaasti elämäntilanteestaan, mutta useimmista kertominen oli ahdistavaa. He saattavat kuitenkin hyötyä tutkimuksestani sen kautta, että saavat äänensä kuuluviin, sillä ainakin Helsingin yhteispalvelupiirin kehittämissyksikössä on oltu kiinnostuneita tutkimuksestani. Lisäksi olen joidenkin haastattelujen lopuksi lyhyesti vastannut haastateltavien kysymyksiin, kun he ovat kysyneet minulta neuvoa. Hammersley ym. (1996, 88) pitävät tällaista menettelyä hyväksyttävänä, koska tutkija voi näin toimimalla osoittaa, ettei ole tutkittavia hyväksikäyttävä tirkistelijä, vaan myös hänellä on jotain annettavaa, ja voi tehdä tilanteesta vastavuoroisen.

Tutkimuksella on kuitenkin etuja ja haittoja, joiden suhdetta on vaikea mitata ja vertailla (Hammersley ym. 1996, 273-275, 277). Eettisesti kestävä toiminta riippuu laajasti kontekstista, eikä tutkija voi tarttua mihinkään yksittäiseen ohjenuoraan (mt. 279). Eettisten kysymysten pohtiminen onkin tärkeää ennen kaikkea siksi, että sen kautta mahdollistuu ainakin vähän rehellisempi tutkimusote, kun tutkija ei kuvittelekaan olevansa vain "hyvän roolissa" (Granfelt 1998a, 40).

2.6 Aineiston analyysi

Etnografisen tutkimuksen tuloksia analysoidessaan tutkijan ei tule pyrkiä tavoittamaan ainoastaan tutkittavien autenttista kokemusta, sillä tällöin tutkimuksessa myös jäädään tutkittavien subjektiiviselle tasolle (Hammersley ym. 1996, 17-18; 124-125). Tutkittavat eivät ole tietoisia heille itselleen ja kulttuurilleen ominaisesta sisäisestä logiikasta ja vuorovaikutussuhteiden kokonaisuudesta (Malinowski 1987, 12; Alasuutari 1996, 66). Tutkijan on lähdettävä liikkeelle tutkittavien kokemuksista, mutta sitten

irrottauduttava tästä arkitiedosta ja tuotettava tutkimuskohteesta yksittäisten tutkittavien kokemusten ylittävä tulkinta. (Kuronen 1993; Hammersley ym. 1996, 17-18; 124-125). Etnografin roolina on tuoda kuuluviin marginaalissa elävien ihmisten tietoa ja reflektoida sitä retorisesti vahvalla tavalla (Hammersley ym. 1996, 124-125).

Aineiston analyysiin sisältyy myös se, että tutkija kertoo lukijalle, kuinka on päätenyt tekemiinsä johtopäätöksiin. Vaikka tutkija työskentelee usein intuitiivisesti yhdistellen kentältä saatua aineistoa, teoreettisia käsitteitä ja arkipäivän kokemustaan, kysymys ei ole niin monimutkaisesta prosessista, ettei hän pystyisi sitä lainkaan jäljittämään jälkeenpäin. (Kuronen 1993) Hänen tulee esittää tutkimuksen tulkinnat niin eksplisiittisesti, että lukija pystyy seuraamaan, mitä analyyttisiä ideoita on kehitetty edelleen, mitä tutkija pitää adekvaattisena tukena tuloksilleen sekä mitkä todisteet olisivat riittäviä kumoamaan tai muokkaamaan näitä tuloksia (Hammersley ym. 1996, 19, 256).

Tutkijan aktiivinen rooli tulee esiin siinä, että hän koettelee ja tulkitsee monenlaista erilaista tietoa (Hammersley ym. 1996, 19, 256). Hän rekonstruoi aineistonsa kirjoittamisprosessin aikana, jolloin hän ei analysoikaan alkuperäisiä tapahtumia vaan omia versioitaan tapahtumista. Aineiston analyysissä on kyse siitä, että tutkija tekee tulkintoja tulkinnoista. (Van Maanen 1988, 95-96; Hammersley ym. 1996, 185)

Aineiston ymmärtäminen ei synny vain kenttämuistiinpanoja lukemalla, sillä tutkija muistaa enemmän kuin on kirjannut muistiinpanoihinsa. Tutkijan tuleekin käyttää muistiaan luodessaan itselleen kokonaiskuvaa tapahtumista. (Van Maanen 1988, 117-118; Hammersley ym. 1996, 184-185) Ymmärtäminen on asteittain syvenevä prosessi, kun tutkija alkaa tulkita asioita uudessa valossa (Van Maanen 1988, 117-118).

Naisten kodittomuutta tutkineen Granfeltin (1998a, 23) tavoitteena on ollut ymmärtää naisten kertomuksia niin, että hän kykenee tekemään niiden pohjalta tulkintoja, jotka ovat mielekkäitä sekä aineistolähtöisyyden että teoreettisen kiinnostavuuden näkökulmasta. Hän toteaa, ettei kuitenkaan voi väittää ymmärtävänsä, miltä elämä kadulla ja asuntoloissa todella tuntuu. Oma lähtökohtani on sellainen, että pyrin haastattelujen avulla kuvittelemaan, millaisena yhteiskunta näyttäytyy asunnottomalle. Teen aineistolähtöistä tutkimusta, koska uskon siihen, että haastatteluihin perehtymällä voin yrittää ymmärtää asunnottomien ajatusmaailmaa ja tulkita saamaani tietoa teoreettisen tiedon perusteella. Tästä syystä en tehnyt tiukkoja teoreettisia sitoumuksia ennen aineiston keräämistä. (Silverman 1993, 28) Ennen

aineiston keräämistä en tiennyt esimerkiksi sitä, että tutkimusteni tuloksiin kuuluvat myös haastateltavien kokemukset asuntoloista.

2.6.1 Käsitteiden muodostaminen

Aineiston analyysi alkaa aineiston lukemisella ja käsitteiden muodostamisella (Hammersley ym. 1996, 212). Tutkimuksen tulee käsitteellistämisen kautta laajentaa ja syventää haastateltavien kokemuksia yleisemmälle tasolle ja tuoda esiin jotain sellaista, mitä haastateltavat eivät pystyisi arjen näkökulmasta tavoittamaan (Granfelt 1998a, 16). Usein tutkijan käyttämät käsitteet ovat aluksi arkipäiväisiä ja vasta myöhemmin analyttisesti merkittäviä, mutta joskus myös tutkittavien käyttämistä käsitteistä tulee spontaanisti analyttisiä käsitteitä. Tutkittavien käyttämät termit ovat mielenkiintoisia, koska he ovat saattaneet niiden avulla ilmaista omaa maailmankuvaansa ja rakentaa todellisuuden konstruktiota. (Hammersley ym. 1996, 182-183) Tutkijan tulee kertoa tällaisen kansansanan merkitys ja osoittaa se todisteena yleisemmästä tiedosta, uskuksesta tai toiminnasta (Hammersley ym. 1996, 220). Hänen kannattaa kuitenkin varautua pettymykseen siinä, ettei tutkittavien elämä näyttäyty sellaisena kuin oppikirjoissa; havainnot eivät ehkä suoraan limity teoriaan eikä haastateltavien puheesta voi johtaa analyttisiä käsitteitä. Tutkijan tulee ennemminkin lukea aineistoa niin, että hän etsii siitä kiinnostavia, hämmästyttäviä ja ongelmallisia kohtia. Hänen kannattaa kysyä itseltään, oliko saatu tieto odotettavaa arkitiedon, virallistiedon tai teorian perusteella. (Hammersley ym. 1996, 208)

Tutkijan tulee pohtia sitä, jäsentääkö hän kohdettaan sellaisin käsittein, jotka todella ovat lähtöisin tutkittavien maailmasta (Kylmä & Pösö 1994, 340). Granfelt tuo hyvin esille sitä, kuinka on tutkimuksessa onnistunut tavoittamaan tutkittavien kertomusten sanoman. Hän kirjoittaa, että “omat sanani olivat tutkimuksen alkuvaiheissa kadoksissa, enkä oikein tiennyt, mitä olin tutkimassa. Sanojen katoaminen on ollut paradoksaalisesti tutkimusprosessini rikkaus. Se on pakottanut pyrkimään yhä syvemmälle naisten kertomuksiin, jotka ovat kyseenalaistaneet alkuperäisiä asunnottomuuteen ja syrjäytymiseen keskittyneitä lähtökohtiani.” (Granfelt 1998b) Asunnottomuuden sijaan hän alkoi käyttää kodittomuuden käsitettä ja syrjäytymisen sijaan marginalisaation käsitettä. Hän kuitenkin totesi, ettei ole johtanut käsitteitä ehdottoman aineistolähtöisesti, vaan koko tutkimusprosessin ajan aineisto ja käsitteet ovat olleet vuorovaikutuksessa (mt. 33)

Lähestyessäni haastateltavia olen pyrkinyt käyttämään sellaisia käsitteitä, jotka ovat tutkittavista mahdollisimman hienovaraisia. Jyväskyläläisille asunnottomille annetuissa saatekirjeissä en maininnut

lainkaan sanaa asunnoton, koska ajattelin sen ehkä karkottavan sellaisia ihmisiä, jotka eivät miellä itseään asunnottomiksi. Päädyin näin samanlaiseen menettelytapaan kuin Peräkylä (1990, 14), joka ei tutkimuksessaan kertonut potilaille tutkivansa kuolevien ja vakavasti sairaiden hoitoa vaan yleisesti sairaalan arkipäivää. Haastattelutilanteissa puhuin jo asunnottomuudesta mutta en kuitenkaan ottanut puheeksi marginalisaatiota.

2.6.2 Aineiston kategorisointi

Keräämäni aineisto on etnografialle tyypillinen, koska se koostuu tiedosta, joka ei ole suoraan strukturoitavissa lopullisiin analyttisiin kategorioihin (Hammersley ym. 1996, 208). Käytin analyysin apuna kategorisointia, jossa nostin aineistosta esiin sellaisia kategorioita, jotka kuvasivat aineiston relevantteja osa-alueita. Kategorisoinnin avulla tutkija pyrkii tekemään laajasta ja hajanaisesta ajatusrakennelmasta selkeän kokonaisuuden käyttämällä apuna omaa kokemustaan kentältä, arkijärkeä ja teoriatietaa. (Hammersley ym. 1996, 211) Tutkijan tulee kuitenkin pitää mielessä eri tilanteiden ja puheiden sosiaaliset kontekstit (mt. 194-195). Menetelmän tarkoituksena on toimia resurssina aineiston ymmärtämisessä eikä pakottaa tulkintaa tiettyyn kaavaan (mt. 208). Kategorisoinnin avulla minun oli helpompi saada kokonaiskuva esimerkiksi haastateltavien suhtautumisesta asuntoloihin. Toin tähän osa-alueeseen liittyvän kategorisoinnin näkyviin myös sisällysluettelossa.

Seuraava analysoinnin vaihe on kiinnittää huomiota keskeisiltä näyttäviin kategorioihin, selvittää niiden tarkoitus ja suhde toisiin kategorioihin. Etnografialle on tyypillistä aineistosta löydettyjen ilmiöiden vertailu. Tutkija voi vertailla, mitä erikoista tutussa ilmiössä on tai mitä tuttua erikoisessa ilmiössä on. (Hammersley ym. 207-208)

3 KÖYHYYS JA MARGINALISAATIO

Olen ottanut tutkimukseni lähtökohdaksi sen, että asunnottomien asemaa tulee parantaa, koska asunnottomuutta ilmiönä ei tulisi lainkaan esiintyä. Jokinen & Juhila (1991,1) toteavat, että hyvinvointivaltiodiskurssissa ja hyvinvointivaltion asunnottomuusdiskurssissa asunnottomuus määritellään sosiaalisesti ongelmaksi, jonka poistaminen on julkisen vallan tehtävä. Heidän mukaansa myös tutkimuksessa voidaan puhua näistä diskursseista käsin.

3.1 Asunnottomuuden tutkimus

Asunnottomuuden tutkimuksessa on kaksi koulukuntaa: 1) rakenteellinen tutkimus, jossa keskitytään yhteiskunnan rakenteellisiin tekijöihin asunnottomuuden aiheuttajana sekä 2) psykososiaalinen tutkimus, jossa tutkitaan asunnottomia ihmisiä ja heidän elämäänsä (Granfelt 1998a, 49-50).

Suomessa köyhyys- ja huono-osaisuustutkimusta on hallinnut rakenteellinen lähestymistapa, jonka mukaan asunnottomuudessa on kysymys ensisijaisesti tulonjaon epäoikeudenmukaisuudesta ja asuntopolitiikan vääristymisestä eikä niinkään joidenkin ihmisryhmien heikkoudesta. (Granfelt 1998a, 49) Lähestymistapaa on kritisoitu siitä, että siinä jäädytään etäälle asunnottomien omista kokemuksista ja selviytymisstrategioista. Granfelt toteaa, että rakenteellisella tutkimuksella “ei pystytä tuomaan esiin asunnottomien omaa ääntä, ristiriitaisia ja monimuotoisia jäsenystapoja - tapoja ajatella, tuntea ja ilmaista itseään”. Pahimmillaan asunnottomat muuttuvat yleistetyksi massaksi, jonka puolesta tutkijat puhuvat - yläpuolelta ja ulkopuolelta.” (Granfelt 1998a, 49-50)

Granfelt (1992, 1998a) on rikkonut rakenteellisen tutkimuksen asetelmaa tutkimalla kodittomien (kuten hän nimittää) naisten kokemuksia elämästään ja luomalla eräänlaista henkilökuva sosiaalisia ongelmia kohdanneesta ihmisestä. Hän on soveltanut tutkimuksissaan sellaista psykososiaalista lähestymistapaa, jonka mukaan yhteiskunta elää jokaisen ihmisen kokemuksissa, tunteissa, ajattelussa ja kertomuksissa (Granfelt 1998a). Omatkin tutkimuskysymykseni olivat sellaisia, etten olisi pystynyt saamaan niihin vastauksia tekemällä sellaista makrotutkimusta, jossa olisin kadottanut asunnottomien oman äänen. Tutkimukseni taustalla on kuitenkin tietoisuus asunnottomuuden yhteiskuntapoliittisesta luonteesta. Ajattelen asunnottomia kovan elämän kokeneina ja joskus marginaaliin sysättyinä ihmisinä. Tutkimukseni näkökulmaan minua motivoi se, että asunnottomien näkemyksiä on aiemmin tutkittu hyvin vähän. Syrjäytyneet jäivät usein kulttuurisen toisen asemaan tutkimuksen puhettavassa ja yhteiskunnan palvelujärjestelmässä. He ovat keskiverrosta poikkeavia erityisiä kansalaisia, jotka määritellään moraalisiin termein. (Pohjola 1994b, 203)

3.1.1 Syrjäytymisen tutkimus

Syrjäytymisen käsite korvasi vähitellen vanhahtavalta kuulostaneen köyhyyden käsitteen suomalaisessa tutkimuksessa ja laajemminkin eurooppalaisessa keskustelussa 1990-luvulla (Heikkilä 2000, 168). Abrahamsson (1996 Heikkilän 2000, 168-169 mukaan) on löytänyt selityksen tälle terminologiselle

muutokselle siitä, että köyhyys niin käsitteenä kuin yhteiskunnallisena ilmiönäkin koetaan herkäksi ja poliittisesti epäkorrektiksi. Köyhyys voidaan ymmärtää moderniksi ilmiöksi, ja sosiaalinen syrjäytyminen sen postmoderniksi vastineeksi. Modernissa yhteiskunnassa vallitsi jyrkkä yhteiskunnallinen eriarvoisuus ja riisto, joiden vuoksi aineellinen köyhyys oli normaalia valtaosalla väestöstä, eikä se merkinnyt syrjäytymistä normaaliyhteiskunnasta. Postmodernissa yhteiskunnassa köyhyys on puolestaan ymmärrettävissä pienen vähemmistön elinoloksi, mikä tarkoittaa heidän syrjäytymistään normaaliyhteiskunnasta. Syrjäytymisen käsitteellä voidaan kuvata prosessia, kun taas köyhyys kuvaa asioiden tilaa. Näin sosiaalinen syrjäytyminen voidaan ymmärtää eräänlaiseksi äärimmäisen köyhyyden lopputulokseksi.

Suomalaisessa tutkimuksessa syrjäytymisen on tulkittu olevan moniulotteista, kun taas köyhyydellä on viitattu yleensä vain tulojen jakaumaan tai yhteiskunnan kokonaisvarallisuuteen. Syrjäytymisen käsitteellä on sen sijaan viitattu myös ihmisten ja ihmisryhmien välisiin suhteisiin, jolloin syrjäytymistä on esimerkiksi puutteellinen yhteiskunnallinen osallistuminen sekä sosiaalisen integraation ja vallan puute. Näin syrjäytymisen käsite lähestyy marginalisaation ja huono-osaisuuden käsitteitä. (Heikkilä 2000, 170) Syrjäytymistä tulee tarkastella sekä syrjäyttävien yhteiskunnallisten tekijöiden että yksilön elämäntilanteesta sen vuoksi, että äärimmäinen syrjäytyminen johtaa elämän sisäisen hallinnan järkkymiseen, jolloin ulkoiset suoritumisesteet muodostuvat yksilön sisäisiksi esteiksi (Raunio 1995, 101-102).

Viranomaispuheessa syrjäytyneisyydestä on puhuttu epämääräisesti moniongelmaisuuksena ja riskiryhmiin kuulumisena (Rauhala 2002, 69). Muita kuin aineellisesti köyhiä huono-osaisia on puolestaan 1990-luvulla nimitetty osattomuutta kokeviksi. Samalla on tuotu esiin se, ettei hyvinvointivaltiollinen sosiaalipolitiikka ole ollut elämänpolitiikkaa, joka ottaa vakavasti yksilöllisen syrjäytymisen ja individualismin. (Rauhala 2002 66)

Merkittävä päävirta suomalaisessa syrjäytymisen tutkimuksessa on kuitenkin köyhyyden tutkimusta, jonka perusta on nimenomaan aineellisessa köyhyydessä. Tämä tutkimusperinne voidaan jaotella neljään koulukuntaan. Ensimmäisessä suuntauksessa köyhyys määritellään käytettävissä olevien tulojen perusteella, kun taas toisessa suuntauksessa köyhinä pidetään sosiaaliavun saajia. Kolmannessa puolestaan keskitytään köyhyyden vaikutuksiin ja lopputulokseen. Oma suuntautumiseni edustaa neljättä ja tässä luokituksessa ainoaa kvalitatiivisia tekijöitä painottavaa koulukuntaa, jossa keskitytään erilaisten, lähtökohtaisesti huono-osaisiksi katsottujen ihmisryhmien tutkimiseen. (Halleröd ym. 1996, 329-330)

Syrjäytymistä voi tarkastella myös laajemmasta perspektiivistä puhumalla kapitalistisen tietoyhteiskunnan “mustista aukoista”. Tässä Castellsin ajattelutavassa jotkut ihmiset ja alueet siirretään rakenteellisesti syrjään hallitsevan yhteiskunnan näkökulmasta katsottuna. Nämä syrjään siirretyt “mustat aukot” usein kommunikoivat vain keskenään ja ovat taloudellisesti yhteydessä vain tietynlaisiin markkinoihin (harmaa talous, rikolliset markkinat) sekä byrokraattisessa yhteydessä valtioon (poliisi, hyvinvointipalvelut). (Castells 1998, 73-75, 162, 354) Mielestäni tämä määritelmä soveltuu osittain haastateltavieni elämäntilanteen kuvaamiseen. Heidän elämässään saattoi olla sellaisia jaksoja, että he olivat yhteydessä vain tietynlaisiin markkinoihin ja byrokraatioihin, mutta välillä he puolestaan saattoivat olla normaalissa työsuhteessa. Myös haastateltavieni aiempi elämä oli voinut olla normaalikansalaisen elämää. En näe “mustana aukkona” olemista pysyvänä olotilana, vaan asunnoton voi joustavasti liikkua yhteiskunnan sisä- ja ulkopuolella ja marginaalissa.

Syrjäytymisen käsitteen voi ymmärtää myös niin, ettei se vielä kuvaa pahinta mahdollista huono-osaisuutta. Vähätalo (1998, 59) ryhmittelee huono-osaiset tilapäisesti karsiutuneisiin, syrjäytyneisiin ja uloslyötyihin. Näistä kahteen viimeksi mainittuun ryhmään liittyy jo pitkittynyttä moniongelmaisuuutta. Niin sanottu sinnittelevä kansa (n. 50-60 prosenttia työikäisistä) muodostaa sen ryhmän, jossa esiintyy toistuvaa mutta kuitenkin lyhytaikaista ja tilapäistä syrjäytymistä (mt. 166-167). Uloslyönti tarkoittaa vakaviin yhteiskunnallisiin ongelmiin ajautunutta elämäntilannetta, jolle on tyypillistä alkoholismi, mielenterveysongelmat, perheongelmat sekä asunnottomuus (mt. 59).

Syrjäytyminen on relationaalinen ilmiö, koska se syntyy vain suhteessa muihin, eikä kenenkään yksilön tai ryhmän ongelmana voida vielä itsessään pitää syrjäytymistä. Näin myös uloslyetuilla ihmisillä on aina jokin suhde yhteiskuntaan, sillä poissulkeva, tuskallinen tai nöyryyttäväkin suhde on suhde. (Helne 2002, 25) Syrjäytymisen käsitteen epämääräisyydestä huolimatta sitä voidaan pitää eräänä näkökulmana yksilön hyvinvointiongelmien ja yhteiskunnallisten prosessien välisten sidosten arviointiin (Helne & Karisto 1993, 523).

3.1.2 Marginalisaation tematiikka

Marginalisaation käsitteeseen liittyy luontevasti sosiaalista syrjäytymistä laajempi tematiikka ja se soveltuu paremmin ihmisten kokemuksiin kohdistuvan tutkimuksen näkökulmaksi. Siihen sisältyvät sivullisuuden, erilaisuuden ja toiseuden kysymykset sekä sosiaalis-taloudellisen huono-osaisuuden perspektiivi. (Granfelt 1998a, 80) Marginaalistasu voidaan ymmärtää sellaisena yhteiskunnallisena asemana, joka viestii valinnan vapauden puutetta, rajattua toimintamahdollisuutta, ihmisarvon kyseenalaistumista, objekti-asemaa ja ei-hyväksytyä elämäntapaa. Siihen liittyy stigman, tabun ja toiseuden piirteitä. Eri yhteyksissä marginaalisuuden ja normaalin raja voidaan vetää ja oikeuttaa hyvin erilaisin perustein. (Raitakari 2002, 45) Granfelt (1998a) on tutkimuksessaan päätenyt tarkastelemaan asunnottomien puhetta juuri marginalisaation kannalta, koska hänen mielestään syrjäytymisen käsite sopii enemmän makrotarkasteluihin yleistettävyytensä ja leimaavuutensa takia.

Tulkitsin kolmen haastateltavan kertoneen kokonaisvaltaisista marginalisaation kokemuksista. Eräs heistä koki viranomaisten pitävän häntä c-luokan kansalaisena vähemmistökulttuuriin kuulumisen vuoksi. Hän toi esiin sivullisuuden, erilaisuuden, toiseuden ja ihmisarvon kyseenalaistumisen kokemuksia. Kaksi haastateltavaa toivat esiin ajatuksiaan rajatuista toimintamahdollisuuksista ja objekti-asemasta suhteessa viranomaisiin.

Niemen (1997, 57) mukaan osa hänen haastattelemistaan asuntola-asukkaista oli säilyttänyt asemansa päteväna toimijana poikkeuksellisissakin olosuhteissa. Arvioin itsekin, että noin puolet (5) haastateltavistani oli säilyttänyt toimintakykynsä asioinnin suhteen. Osa heistä oli hyvin tietoisia oikeuksistaan ja edellytti viranomaisilta tarkkaa perehtymistä asioihinsa. Myös Valokiven mukaan marginaalissa elävät ihmiset voivat hyvin olla arkielämänsä suhteen itsenäisiä toimijoita. Tästä syystä voi olla relevanttia puhua marginaalisuudesta lähinnä järjestelmätason näkökulmasta yksilötason sijaan. (Valokivi 2002, 179)

Marginaalissa elämisen ei tarvitse olla ensisijaisesti osattomuutta tai vaille jäämistä, vaan siihen voi liittyä kyky nähdä, kokea ja tietää jotain sellaista, mitä ei yleensä tiedetä. Näin tulee perustelluksi tunnistaa ja tunnustaa erilaisuudet eikä ainoastaan yrittää osoittaa marginaalissa eläjien "normaaliutta". (Juhila 2002) Marginaalin voi ennemminkin nähdä näköalapaikkana tai parvekkeena (Granfelt 1998a, 101). Tutkimukseni lähtökohtana onkin ymmärtää asunnottomuus ja marginaali juuri näköalapaikkana yhteiskuntaan. Köyhyys, asunnottomuus, työttömyys ja monet muut asiat vaikuttavat siihen, millaisena

haastateltava näkee yhteiskunnan ja viranomaisten toiminnan. He voivat kertoa sellaisista näkemyksistä ja kokemuksista, joita me muut emme pystyisi edes arvailemaan.

Sosiaalityön ihanteena on pystyä kohtaamaan asiakkaat mahdollisimman tasavertaisesti. Järjestelmän ja asiakkaiden välillä vallitsee kuitenkin epätasapaino, ja etenkin marginaalissa elävien asiakkaiden ja virallisessa roolissa olevien sosiaalityöntekijöiden suhde on koettu jo ennakolta negatiivisesti ladattuna. (Toikko 2002, 282) Mielestäni onkin selvää, että Helsingissä haastateltavan ja sosiaalityöntekijän välejä hiersi asunnottomuus itsessään. Haastateltavani olivat jatkuvasti tietoisia siitä, ettei työntekijä ollut asuttanut heitä tukiasuntoon tai yksiöön, vaikka hänellä olisi ollut siihen mahdollisuus. Monet kokivat asunnottomuutensa johtuvan osittain työntekijöiden välinpitämättömyydestä tai syrjinnästä (ks. myös Nieminen 1997, 77).

Forsberg (2002, 109) yllättyi marginaalia koskevan kerronnan myönteisestä yleissävystä teoksessa "Marginaalit ja sosiaalityö" (2002) esiintuoduissa tutkimuksissa. Tätä väitettä ei kuitenkaan tue oma aineistoni eikä myöskään Granfeltin (1998a) tutkimus kodittomista naisista. Luultavasti asunnottomuus on niin perustavaa laatua oleva huono-osaisuuden aiheuttaja, ettei haastatteluissa enää voi olla myönteistä yleissävyä.

3.1.3 Asunnottomuuden käsitteen merkitykset

Asunnottomuus on sosiaalinen konstruktio. Sitä ei voida koskaan määritellä tarkasti, koska käsitykset muuttuvat aikakauden mukaan. Asunnottomuus saa eri maissa ja eri aikoina paljonkin toisistaan poikkeavia sisältöjä. Kukaan tuskin kyseenalaistaa ulkona elävän tai yömajan lattialla nukkuvan ihmisen asunnottomuutta, mutta sen jälkeen kaikki on tulkinnanvaraista. Suomessa yhden hengen huoneessa asuntolassa nukkuva ihminen on asunnoton, mutta näin ei ole kovin monessa muussa maassa. (Granfelt 1998a, 48) Asunnottomuuteen suhtautuminen on muuttunut Suomessakin, sillä irtolaisuuden käsite poistettiin lainsäädännöstä vasta vuonna 1987 (Kuusi 2000, 17).

Asunnottomiin liittyy sitkeä stereotypia absoluuttisesti asunnottomasta ulkona asuvasta alkoholisoituneesta miehestä. Stereotypia korostaa voimakasta poikkeavuutta ja ulkopuolisuutta ja aiheuttaa sen, että erityisesti asunnottomien naisten on vaikea samastua kuuluvansa asunnottomiin. Kuitenkin vain osa asunnottomista on absoluuttisesti asunnottomia, jotka edustavat syrjäytyneisyydessään urbaanin köyhyyden ääriyhmää. Sen sijaan suurin osa heistä on suhteellisesti asunnottomia, ja he voivat asua

esimerkiksi tuttavien luona tai erilaisissa laitoksissa. Tällainen asunnottomuus ei ole niin silmiinpistävää ja ehdotonta (Granfelt 1998a, 55; Järvinen 1993, 72-73).

Asunnottomien omat mahdollisuudet yksipuolisen stereotypian muuttamiseen ovat vähäiset. Yleinen stereotypiaan luottaminen vapauttaa samalla helposti muut vastuusta toimia heidän asumisolonsa parantamiseksi. (Jokinen & Juhila 1996, 24) Voimakkaan stereotypian muodostumiseen vaikuttaa mielestäni osaltaan se, että mediassa asiasta on pyritty uutisoimaan näyttävästi. Eräässä ajankohtaisohjelmassa toimittaja kierteli viemäreissä ja roskalaatikoissa haastattelemassa asunnottomia, jotka näyttivät äärimmäisen köyhiltä ja syrjäytyneiltä. Toimittaja ei varmastikaan olisi saanut yhtä mielenkiintoista ohjelmaa aikaan opiskelijoista, jotka asuvat opiskelunsa alkuajat ylioppilaskunnan järjestämässä hätämajoituksessa. Tietenkään tällaisten opiskelijoiden asunnottomuus ei ole yhtä vakavaa ja pysyvää, mutta asunnottomia he silti ovat. Julkisuudessa heidän nimeämisenä asunnottomiksi varmasti horjuttaisi stereotypiaa.

Vallalla olevasta stereotypiasta huolimatta suomalaisessa köyhyys- ja huono-osaisuustutkimuksessa asunnottomuutta on tutkittu rakenteellisesti: Tutkijat ovat olettaneet asunnottomuuden syyn löytyvän yhteiskunnan rakenteista ja niistä kehityskuluista, jotka tuottavat köyhyyttä ja sen yhtenä ilmenemismuotona asunnottomuutta (Granfelt 1998a, 50). Termi "asunnoton" viittaa selvästi oman tilan puutteeseen, johon on vastattava asuntopoliittisin toimin (Kärkkäinen 1998,6). Tämä sanoma on luettavissa vielä selkeämmin asunnottomien yhdistyksen nimestä "Vailla vakinaista asuntoa ry". On mielenkiintoista havaita, että sekä tutkijat että asunnottomat ovat ladanneet asunnottomuuteen samankaltaisia merkityksiä. Samanaikaisesti viranomaisdiskursseissa ja -käytännöissä asunnottomuutta on vahvimmin selitetty ihmisen persoonallisuudella (Jokinen & Juhila 1991, 72).

Mielestäni asunnottomuus on julkisessa keskustelussa saanut myytin piirteitä siinä merkityksessä, kuin Barthes (1994, 197-200) tätä termiä käyttää. Hänen mukaansa myytti on kertomus, jonka avulla kulttuuri selittää tai ymmärtää joitain todellisuuden puolia, vaikka myytit ovat pohjimmiltaan hallitsevan aseman saavuttaneen yhteiskuntaluokan tuotetta. Asunnottomuudesta puhuttaessa tämä tarkoittaa sitä, että poliitikkojen ja viranomaisten käsitys asunnottomuudesta luo vallitsevan myytin siitä huolimatta, että muilla tahoilla on erilainen käsitys. Barthesin mukaan myyttien pääasiallinen tehtävä on naturalisoida jokin tapahtumakulku eli esittää sen merkitys luonnollisena, ei yhteiskunnallisena ja historiallisena. Näin myytit mystifioivat oman alkuperänsä, jolloin ne näyttävät kumoamattomilta ja oikeilta, vaikka todellisuudessa ne palvelevat hallitsevan luokan etuja.

Tulkitsen myytin olemassaolon olevan yhtenä syynä siihen, että asunnottoman on lähes mahdotonta saada asuntoa kaupungin asuntotoimelta asunnon tarpeen kiireellisyydestä huolimatta. Vääristyneen myytin perusteella hänen ajatellaan olevan “metsien mies”, alkoholisoitunut ja kyvytön asumaan tavallisessa asunnossa. Näin hänet leimataan asumiskyvyttömäksi, jonka ongelmat on määriteltävä yksilöllisiksi vaikeuksiksi. Vailla vakituista asuntoa ry ja asunnottomuutta rakenteellisena ongelmana ymmärtävät tutkijat ovat osaltaan luomassa vastamyttiä. Fisksen (1992, 50, 119) mukaan tämänkaltaisen semioottisen analyysin kautta voi saada ainutlaatuisia oivalluksia siitä, miten yhteiskunta järjestää itsensä yhteiskunnaksi ja miten sen jäsenet ymmärtävät itsensä ja yhteiskunnallisen kokemuksensa.

Jyväskyläläisille asunnottomille kirjoittamissani saatekirjeissä en maininnut lainkaan sanaa asunnoton, koska ajattelin sen karkottavan sellaisia ihmisiä, jotka eivät kenties mieltäneet itseään asunnottomiksi. Luultavasti tämä varovaisuus oli kuitenkin liioiteltua, koska ihmisellä on kyky neuvotella identiteettinsä, esittää itseään monien vaihtoehtojen keskellä sekä tuottaa itsensä uudelleen tilanteen vaihtuessa (Collins 1988, 58, Peräkylä 1990, 161). Luultavasti ilman vakituista asuntoa elävä ihminen kukaan ei olisi loukkaantunut siitä, että häntä nimitetään asunnottomaksi, vaikkei olisi itse kokenutkaan asian olevan niin. Näin ajatteleva ihminen voi sosiaalitoimistossa asioidessaan nimittää itseään asunnottomaksi, vaikkei tekisikään niin missään muussa sosiaalisessa tilanteessa.

3.2 Huono-osaisuuden kasautuminen

Haastattelemiani asunnottomia ihmisiä voidaan sanoa kasautuneesti huono-osaisiksi, kun tällä käsitteellä tarkoitetaan moniongelmaisuuden kasautumista (esim. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171). Jokaiselta puuttui asunto ja työ. (Tosin muutama haastateltavista kertoi, että saisi töitä milloin vain, muttei pysty ottamaan työpaikkaa vastaan asunnon puutteen vuoksi.) Lisäksi monilla heistä oli terveydellisiä ongelmia ja päihdeongelmia. He olivat köyhiä, ja osa kertoi nähneensä nälkää ja asioineensa leipäjonossa.

Huono-osaisuus kasautuu sitä selvemmin mitä enemmän työttömyys, sairaus ja köyhyys keskittyvät samoille ihmisille (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171). Kun tähän listaan lisätään vielä asunnottomuus, on huono-osaisuus todella merkittävästi kasautunut. Asunnottomuus onkin ehkä konkreettisin, selvärajaisin ja vähiten suhteellinen syrjäytyneisyyden muoto (Summa 1990, 22). Heikkilän (2000, 177) mukaan asunnottomuudessa hyvinvoinnin vaje on niin merkittävä, että on perusteltua puhua syrjäytymisestä. Kaikesta huolimatta olen Niemisen (1997, 114) kanssa samaa mieltä siitä, ettei asunnottomien-

kaan kohdalla syrjäytymisestä ole syytä puhua itsestäänselvyytenä, vaan on otettava huomioon asunnottomien omat jäsennykset elämäntilanteestaan. Mielestäni syrjäytymisestä puhuminen voi hyvinkin olla perusteltua monien asunnottomien kohdalla, mutta näin ei pitäisi määritellä esimerkiksi tilapäisesti tuttavien luona asuvia ja samanaikaisesti työssä käyviä tai opiskelevia ihmisiä.

Mielestäni ei voida myöskään väittää, että asunnottomien kohdalla merkittävä hyvinvointiongelma olisi ainoastaan asunnottomuus, ja olenkin tässä eri linjoilla Heikkilän (2000, 170-171) kanssa. Hän kritisoi syrjäytymistutkimusta sanomalla, että siinä usein keskitytään ryhmiin, joita luonnehtii vain yksi merkittävä hyvinvointiongelma, kuten esimerkiksi asunnottomuus, alkoholiongelmat tai ylivelkaisuus, “vaikka meilläkin vallitsee verrattain laaja yksimielisyys siitä, että syrjäytyminen on nimenomaan moniulotteista huono-osaistumista” (Heikkilä 2000, 170-171). Mielestäni asunnottomuuteen sisältyy jo itsessään Heikkilän peräänkuuluttamaa moniulotteista huono-osaistumista.

3.2.1 Köyhyysriski

Pienituloisten ihmisten köyhyys- ja nälkäriskiä voivat lisätä velkaantuminen, asunnottomuus, sairastuminen, työttömyys, epävirallisten auttamisverkostojen puuttuminen sekä henkilökohtaisen toimintakyvyn puute. Toimintakyky voi olla heikentynyt psyykenongelmaisilla, päihdeongelmaisilla sekä kenties osalla yksinäisistä miehistä. (Heikkilä ym. 1994b, 73, 118-119) Tämän luokituksen perusteella haastateltavieni elämässä on moninkertainen köyhyys- ja nälkäriski. Erään haastateltavan (Aki) kohdalla tämä tuli esiin erityisen selvästi hänen pohtiessaan laajasti elämäänsä. Hän kertoi olevansa velkaantunut nuorena tekemänsä ilkeiden vuoksi, parantuneensa äskettäin vakavasta sairaudesta ja olevansa työttömänä osin sairauden ja asunnottomuuden vuoksi. Hän mainitsi sukulaisuussuhteiden puuttumisesta ja kertoi sosiaalitoimiston olevan ainoa auttava taho.

Sosiaaliturva on mitoitettu väliaikaisesti vaikeuksiin joutuneiden ihmisten auttamiseksi (esim. Heikkilä ym. 1994a, 124). Haastateltavillani työttömyysturvan peruspäivärahasta tai toimeentulotuesta oli kuitenkin tullut pitkäaikainen tai pysyvä toimeentulon lähde. Tämä minimitasoinen turva on niin alhainen, että sen varassa olevien ihmisten täytyy valita eri perustarpeiden tyydyttämisen välillä, koska rahat eivät riitä edes välttämättöimpiin menoihin (mt. 124). Kun monien haastateltavieni ongelmana oli asunnottomuuden lisäksi myös päihteiden käyttö, ei ole ihme, että aineistostani löytyy puhetta nälästä. Syrjäytymisen, huono-osaisuuden ja köyhyyden tutkimuksessa sovelletaan jälkiteollisessa yhteiskunnassa kuitenkin pääosin suhteellisia mittoja, joilla määritellään etäisyyttä päävirrasta, enemmis-

tön elämäntavasta ja kulutuksesta. Heikkilä muistuttaa aiheellisesti, että tämän rinnalla olisi syytä kiinnittää huomiota absoluuttisiin mittoihin, sillä esimerkiksi nälän, ylivelkaisuuden tai vuosia jatkuneen vähimmäisturvariippuvuuden tutkiminen paljastaa, etteivät ihmiset ole vain suhteellisesti, vaan myös absoluuttisesti huono-osaisia. (Heikkilä 2000, 180)

Kärkkäinen (1998, 32) toteaa, että koska asunnottomuuden syyksi on nimetty yhteiskunnan sosiaaliset rakenteet, asunnottomuuden ongelmaa ratkaistaessa olisi muutettava näitä rakenteita tai edes suojeltava köyhiä ihmisiä joutumasta asunnottomiksi. Hänen mukaansa yleisen sosiaaliturvan ja asuntopolitiikan avulla voidaan ehkäistä syrjäytymistä, ja erityiset keinot asunnottomien olojen parantamiseksi ehkäisevät jo alkaneen syrjäytymisen syventymistä. Ongelmallista on se, että huono-osaiset joutuvat usein hallitsemaan riskejä, vaikka juuri heillä on erityisen heikot mahdollisuudet välttää ja hallita riskejä (Hänninen 1990, 18).

3.2.2 Kohdeasiakkuus

Heikoimmassa asemassa olevilla ihmisillä on luonnollisesti suurempi riski kokea marginalisoitumista ja vaikuttamismahdollisuuksien vähenemistä. Pienetkin asiakkuudessa saadut kuulluksi tulemisen ja osallistumisen kokemukset voivat ehkäistä omaa elämää koskevasta päätöksenteosta syrjäytymistä ja vahvistaa kokemusta täysivaltaisesta kansalaisuudesta. (Niiranen 2002, 63, 67) Toisaalta asiakkaan on vaikea toimia aktiivisesti ja kertoa viranomaisille omista odotuksistaan, mikäli kokee roolikseen olla ammatillisten toimenpiteiden kohteena. Tämänkaltaiseen kohdeasiakkuuteen ei sisälly asiakkaan kykyä arvioida itse ongelmaansa tai määrittellä palvelun tarvettaan. Hänen rooliinsa kuuluu noudattaa annettuja ohjeita ja sitoutua työntekijän osoittamiin tavoitteisiin. Kohdeasiakkuuteen saattaa myös sisältyä oletus siitä, ettei asiakkaalla ole kykyä tai edellytyksiä arvioida palvelun laatua tai omaa ongelmanratkaisuaan. Tällaisen asiakkuuden sanotaan olevan jo historiaa, mutta silti asiakkaat edelleen kertovat siitä monissa eri tutkimuksissa (Niiranen 2002, 70).

Monet haastateltavistani määrittelivät itsensä hyvin leimallisesti kohdeasiakkaiksi, mutta käyttivät tätä puhetapaa vain hetkellisesti. Ainoastaan yksi haastateltava piti tämän määrittelyn koko haastattelun ajan. Tulkitsin tästä, että monet haastateltavat pitivät joissain tilanteissa roolinaan kohdeasiakkuutta, mutta välillä surutta määrittelivät ongelmansa aivan erilaisiksi kuin viranomaiset ja kertoivat toimineensa heidän ohjeidensa vastaisesti.

3.2.3 Asunnottomien ja yhteiskunnan kohtaaminen

Asunnoton koetaan usein taloudelliseksi riskiksi vuokranantajalle ja sosiaalisesti riskiksi ympäristölle (Hassi-Nuorluoto 2000a, 25-27). Asunnottomuuteen on pyritty vastaamaan instituutioilla, jotka ovat erikoistuneet joihinkin erityiskysymyksiin: asuttamiseen keskittyneet perinteiset asuntolat ovat saaneet väistyä esimerkiksi väkivaltaan, mielenterveysvaikeuksiin tai päihdeongelmiin erikoistuneiden asuntoloiden tieltä (Järvinen 1993, 220-223). Tästä on joskus seurauksena se, että yleisten asuntomarkkinoiden ulkopuolelle joutuneille tuotetaan viranomaiskäytännöissä tarkoituksenmukaisia identiteettejä, jotta heidät saataisiin sijoitetuksi tarjolla oleviin asumisvaihtoehtoihin. Esimerkiksi asumispaikan järjestäminen päihdeongelmaisten hoitokodista edellyttää uuden asukkaan määrittelemistä ensin päihdeongelmaiseksi. (Sahlin 1996, 169-170, 364)

Asennoitumisesta asunnottomiin on löydettävissä piirteitä poistosta, jolla tarkoitetaan sellaista persoonatonta ja rakenteellista syrjäyttämistä, joka perustuu modernissa yhteiskunnassa välttämättömyyksiinä pidettyihin talouden ja kulttuurin prosesseihin. Tällaisessa tilanteessa markkinatalouden lait ovat korvanneet avoimen ja väkivaltaisen diskriminaation. Piilevä rakenteellinen väkivalta tuntuu kuitenkin usein syrjitystä henkilöstä miellyttävämmältä kuin esimoderneille yhteisöille tyypillinen avoin ja mielivaltainen syrjintä. (Helne & Karisto 1993, 523-525) Esimerkkinä poistosta voi olla tilanne, jossa asunnottoman asuntohakemusta ei käsitellä kiireellisyysluokituksen edellyttämällä tavalla. Asunnoton ihminen voi kuitenkin pitää tätä melko tavanomaisena yhteiskunnallisena interventiona.

Asunnottomien kohdalla voidaan yhteiskunnassa harjoittaa myös avointa torjuntaa. Jokisen & Juhilan mukaan osoituksena tästä on se, että käytännön asuttamistoimissa nousee etualalle asiakas ja hänen oletettu asumiskykynsä. Tällöin asunnottomuus tulkitaan yksilön ongelmaksi ja päädytään pohtimaan sitä, onko kyse itse aiheutetusta ongelmasta ja onko asiakkaalla oikeus saada yhteiskunnalta apua tilanteensa kohentamiseksi. Näin aletaan noudattaa asunnon ansaintaperiaattia, jonka perusteella osa ihmisistä syrjäytetään asuntomarkkinoilta. (Jokinen & Juhila 1991, 145-148; 1996, 23) Asunnon ansaitsemisen arvioinnissa viranomaiset käyttävät apunaan "asumiskyvyttömyyskoodeja", joita ovat asunnottomuus, työttömyys ja laitostausta. Kun ihminen on kerran tämän leiman saanut, hänen on vaikea saada hyvätasoista vuokra-asuntoa. (Jokinen & Juhila 1991, 72) Jokinen & Juhila ovat luoneet pohjimmaisten asuntomarkkinoiden käsitteen kuvaamaan sitä, miten asumiskyvyttömiksi luokitellut ihmiset kiertävät kehää tukiasunnoissa, heikkotasoisissa vuokra-asunnoissa, laitoksissa ja asunnottomien yhteismajoitusyksiköissä sekä majoilevat välillä ulkona. (mt. 63, 77-78) Asumiskyvyttömän leima ei

välttämättä ole pysyvä määrittely, mutta sen purkaminen vaatii usein asiakkaaseensa sitoutuneen työntekijän, joka välittää muutossuskoaan muille työntekijöille (mt. 28). Mielenkiintoista oli, että muutamit haastateltavani toivat esiin tilanteita, joissa työntekijä oli puolustanut heitä toiselle työntekijälle tai toiminut muuten pyyteettömästi asunnottomien hyväksi.

Jyväskylässä asunnottomana oleminen ei ole julkista. Huomasin tämän selvimmin Asunnottomien yö - tapahtumassa saavuttuani paikalle jo alkuillasta. Kaksi Katulähteyksen työntekijää kertoi tietävänsä aiempien vuosien perusteella, että asunnottomat saapuvat paikalle vasta puolenyön jälkeen. Lisäksi he mainitsivat, etteivät olleet onnistuneet saamaan ketään asunnottomia puhumaan tilanteestaan paikallisradion ohjelmaan.

4 ASUNNOTTOMUUSTILANNE JA ASUMISPALVELUT

Asunnottomuus on jälleen noussut ajankohtaiseksi aiheeksi oltuaan muutaman vuoden lähes unohtuksissa. Syynä tähän ovat toisaalta asuntomarkkinoiden kiristyminen kasvavissa keskuksissa ja toisaalta moniongelmaisuuksien kasvu ja virallisen palvelujärjestelmän puutteellinen kyky vastata näihin ongelmiin. (Kärkkäinen 2001) Asuntopolitiikka on sellainen yhteiskuntapolitiikan alue, jota on pidetty eräänä hyvinvointipolitiikan heikoimminkin toimivana osa-alueena. Vuosikymmenien ajan on kritisoitu omistusasuntojen suurta osuutta ja omistusasuntojen taloudellista tukea. (Kärkkäinen 1998, 15)

Suomalaisessa asunnottomuuden määrittelyssä lähtökohtana on paikka, jossa asunnon oleilee. Asunnottomuuden syitä tarkastellaan vasta sitten, kun asunto- ja sosiaaliviranomaiset miettivät toimenpiteitä, joilla kyseistä henkilöä pyritään auttamaan. (Kärkkäinen 1998, 10)

Asunnottomiksi on määritelty henkilöt, jotka

-elävät ulkona tai tilapäissuojassa, jota ei ole asunnoksi tarkoitettu, kuten puutarhamökissä, saunakamariin, ulkovajassa, työmaaparakissa, asuntovaunussa, jalasmökissä tms.

- elävät yömajassa tai kodittomien asuntolassa

- elävät asunnon puutteen vuoksi hoito- tai huoltokodissa, ensisuoissa, hoidollisessa asuntolassa tai vastaavassa hoidollisessa yksikössä

- elävät asunnon puutteen vuoksi psykiatrisessa sairaalassa, vanhainkodissa tai kehitysvammalaitoksessa

- ovat vapautumassa vankilasta eikä heillä ole asuntoa tiedossa eikä heille ole varattu asuntolapaikkaa Kriminaalihuoltoyhdistyksen tai muun vastaavan yhdistyksen toimesta
 - majailevat asunnon puutteen vuoksi tilapäisesti tuttavien tai sukulaisten luona. Tähän ryhmään ei lueta vanhempiensa luona asuvia nuoria
 - lisäksi asunnottomiksi luetaan perheet, jotka yhteisen asunnon puuttuessa asuvat erillään tai tilapäismajoituksessa kuten matkustajakodissa tai sukulaisten ja tuttavien luona. Asunnottomiin perheisiin luetaan myös ensikodissa asuvat äidit, joilla ei ole asuntoa ja avoparit, joille on syntymässä lapsi ja joilla ei ole yhteistä asuntoa tiedossa
- (Kärkkäinen 1998, 10-11)

Uusin Valtion asuntorahaston julkistama tilasto asunnottomista on vuodelta 2001. Sen mukaan Suomessa on yksinäisiä asunnottomia kymmenen tuhatta ja asunnottomia perheitä kahdeksan sataa. Valtaosa asunnottomista on edelleen miehiä. Naisten osuus on vajaa viidennes, ja saman verran on asuntoa vailla olevia nuoria. Yksinäisiä maahanmuuttajia on asunnottomina reilu kolmesataa ja maahanmuuttajaperheitä hieman yli sata. Asunnottomuuden kehitystä on seurattu kuntakyselyin 1980-luvun puolivälistä alkaen, jolloin asunnottomien määrä oli lähes kaksikymmentä tuhatta. Asunnottomuus laski 1990-luvun puolivälissä ensimmäistä kertaa alle kymmenentuhannen, mutta sen jälkeen väheneminen näyttää pysähtyneen. (Tiitinen 2002, 1)

Asunnottomat keskittyvät kasvukeskuksiin Helsingin, Turun, Tampereen, Jyväskylän, Kuopion ja Oulun seuduille (Tiitinen 2002, 3). Pahimmat asunnottomuuskunnat ovat Helsinki (4700 yksinäistä asunnotonta ja noin 600 perhettä), Espoo (580), Tampere (580), Vantaa (507), Turku (469), Lahti (347), Oulu (170), Kuopio (163), Joensuu (158), Järvenpää (143), Jyväskylä (135) ja Vaasa (112). Kasvukeskuksista Jyväskylä on aiemmin ilmoittanut varsin alhaisia asunnottomuuslukuja, mutta lukumäärän kasvu johtuu kaupungissa tehdystä piiloasunnottomuuden kartoituksesta. Edellä mainituissa 12 kunnassa on yhteensä yli 8000 asunnotonta, mikä on yli 80 prosenttia maamme asunnottomista. (mt. 4) Mitään yhtenäistä suuntaa asunnottomuuden kehitykselle ei ole viime vuosina ollut (mt. 13).

Vuokra-asuntotilanne on viime aikoina hieman parantunut, mutta kohtuuhintaisista pienasunnoista on yhtä suuri pula kuin aiemminkin. Asunnon hakijoille tarjotuista arava- ja korkotukivuokra-asunnoista vajaa neljännes on yksiöitä, kun taas hakijoista yli puolet on yhden hengen kotitalouksia. Yksinäisten asunnottomien asuttamisessa on enemmän ongelmia myös siitä syystä, että heidän elämäntilanteensa ovat useammin moniongelmaisista. Kunnat pystyivätkin asuttamaan koko maassa vuoden 2001 aikana

noin 3500 yksinäistä asunnotonta ja peräti 800 asunnotonta perhettä. Arava- ja korkotukivuokra-asuntojonoissa oli tuolloin koko maassa 12 000 taloutta, joista noin 6500 eli 6 prosenttia ilmoitti olevansa asunnottomina (Tiitinen 2002, 3, 5). Erittäin kiireellisessä asunnon tarpeessa oli vuonna 2000 Helsingin vuokra-asuntojonossa 46 % ja Jyväskylässä 11 % hakijoista, kun koko maassa luku oli 27 %. Tuolloin kaikista hakijoista sai asunnon Helsingissä 16 % ja Jyväskylässä 33 %. (Ympäristöministeriö 2001, 10, 25) Tässä on kuitenkin muistettava, se, etteivät kaikki asunnottomat hae asuntoa normaalin asuntohaun kautta (Tiitinen 2002, 3).

Pääosa asunnottomista on tavallisia, osin työssä käyviä miehiä, jotka ovat vailla koulutusta tai vähän ammattitaitoa vaativissa tehtävissä. Monet ovat naimattomia tai eronneita. Useilla on päihteidenkäyttöön liittyviä ongelmia, mutta ei kaikilla. (Maidell ym. 1997, 40) Asunnottomuuden luonteessa on kuitenkin tapahtumassa muutoksia, sillä yhä useampi asunnottomaksi jäävä on nainen tai nuori. Lisäksi asunnottomien elämäntilanteiden moniongelmaisuus on lisääntymässä, mikä merkitsee sitä, että on paljon avuttomia ja ympäristön silmissä kielteisesti tai omituisesti käyttäytyviä ihmisiä, joiden asuttaminen on ongelmallista. (Ympäristöministeriö 2001, 10) Tähän pätee Dalyn (1996, 116-117) lausuma siitä, että mitä köyhempi ihminen, sitä todennäköisemmin alkoholiongelmät aiheuttavat asunnottomuutta ja pahentavat muita ongelmia. Kunnat arvioivat, että tuki- ja palveluasuntopaikkojen lisätarve on lähivuosina noin 4300. Tällaisiin asuntoihin olisi tarkoitus asuttaa sellaisia väestöryhmiä, joiden asunnottomuusriski on erityisen suuri, esimerkiksi päihdeongelmaisia ja mielenterveyskuntoutujia. Ongelmallisimpien väestöryhmien asuttaminen vaatii onnistuakseen hyvinkin yksilöllisesti suunniteltuja asumisvaihtoehtoja eikä helppoa ja halpaa vaihtoehtoa ole, kun tavoitteena on kaikkien mahdollisimman tasa-arvoinen ja yksityisyyttä kunnioittava asuminen. (Tiitinen 2002, 13-14)

Laki kuntien järjestämistä velvoittaa kunnat huolehtimaan sellaisen kuntalaisen asumisen järjestämisestä, joka ei pysty siitä itse huolehtimaan. (Sosiaalihuoltolaki 23§) Helsingissä asunnottomuusongelman laajuus on huomattavasti suurempi kuin Jyväskylässä, joten myös asunnottomille kohdennetut asumispalvelut ovat kattavammat. Helsingin kaupunki tuottaa asumispalveluita osin itse, kun Jyväskylän kaupunki ostaa ne yksityisiltä tuottajilta.

4.1 Helsingin tilanne

Helsingissä on 4700 yksinäistä asunnotonta, jotka asuvat seuraavasti:

tilapäisesti tuttavien tai sukulaisten luona 2820

asuntoloissa yms. 1030

laitoksissa 750

ulkona, ensisuojuissa yms. 100

Yksinäisistä asunnottomista naisia on 820, nuoria 550 ja maahanmuuttajia 200. Asunnottomia perheitä on 625, joista maahanmuuttajia on 100. Helsingissä on siis valtaosa maamme 800 asunnottomasta perheestä. (Tiitinen 2002, 6)

Vaikka päävastuu asuttamisesta myös sosiaalihuollon asiakasryhmien kohdalla kuuluu asuntotoimelle, Helsingin sosiaalitoimi on ottanut pitkälti vastuuta asunnottomien asuttamisesta (Maidell ym. 1997, 42). Helsingin kaupungilla on oma asunnonhankintayhtiö, ja Erityissosiaalitoimisto jälleenvuokraa yhtiön asuntoja asunnottomille (Hassi-Nuorluoto 2000a, 15, 26-27). Erityissosiaalitoimisto on ainoa asunnottomuuteen keskittynyt yksikkö Suomessa, ja se vastaa keskitetysti yksinäisten, täysi-ikäisten helsinkiläisten asunnottomien sosiaali- ja asumispalvelujen järjestämisestä sekä välillisesti myös asumispalvelujen tasosta. Siellä asioi vuosittain 5000 eri asiakasta. Asiakaskunta on heterogeenistä, ja asunnottomuuden syyt vaihtelevat. Osa heistä on vakavasti syrjäytyneitä ja moniongelmaisia, ja osa puolestaan ei juuri tarvitse sosiaalitoimen palveluja.

Helsingin sosiaalitoimen näkemyksen mukaan ensisuoja- ja asuntola-asuminen on epätarkoituksenmukaista ja se tulee minimoida järjestämällä asunnottomille asunto tavallisesta asuntokannasta. Erityissosiaalitoimiston ylläpitämän asumispalvelujärjestelmän tavoitteena on tarjota asiakkailleen yksilöllistä asumiskykyä ja kuntoutustarvetta vastaava asumismuoto. (Maidell ym. 1997, 40) Se tarjoaa asiakkailleen kolme erilaista asumismuotoa. Itsenäiset pienasunnot ovat normaaliasuntokannassa olevia yksiöitä tai kaksioita. Valtaosa pienasuntoihin valittavista asukkaista on asunut aiemmin tukiasunnossa. (Maidell ym. 2001) Näin sosiaalityöntekijä pyrkii asuttamaan sellaisia asunnottomia, joiden kohdalla hädän riski ei ole suuri. (Hassi-Nuorluoto 2000a, 15, 26-27) Pienasuntoon asutettavien asiakkuus Erityissosiaalitoimistoon säilyy osin.

Asumispalvelujärjestelmään kuuluvat tukiasunnot ovat soluasuntoja, jotka kiinteistövirasto osoittaa vuokra-asuntokannasta. Asukkaiden tuen tarve voi liittyä päihde- tai mielenterveysongelmaan tai olla seurausta asunnottomuuden aiheuttamasta arkielämän taitojen puutteesta/pitkäaikaisesta laitosasumisesta. Asumisaikaa ei ole rajattu, mutta ohjeellisena on pidetty noin puolitoista vuotta kestävästä asumisesta.

Lisäksi Erityissosiaalitoimistolla on tarjolla yhteensä kymmenen tukikotia, joihin on sijoitettu asumaan erityispalveluja tarvitsevien asunnottomien ryhmiä. Tukikodissa asuminen voi olla pysyvää. (Maidell ym. 2001)

Erityissosiaalitoimisto asuttaa asunnottomia myös asuntoloihin, jotka voivat olla sosiaalitoimen, järjestöjen tai yksityisten ylläpitämiä (Ympäristöministeriö 2001, 21). Helsingin kaupunki ylläpitää lisäksi ensisuojaa, mutta tavoitteena on asumispalvelujärjestelmän tekeminen niin kattavaksi ja toimivaksi, että sekä ensisuoja- että asuntolatoiminta olisi mahdollista lakkauttaa (Maidell ym. 1997, 41-42). Pääkaupunkiseudun erityisohjelman tavoitteena onkin rakentaa tai hankkia lähivuosina 1000 asuntoa vuodessa seudun asunnottomille (Tiitinen 2002, 13). Suunniteltujen asuntojen lukumäärä on huomattavan suuri, sillä vuonna 2001 Erityissosiaalitoimistolle tuli välitettäväksi 80 uutta pienasuntoa, ja sieltä asutettiin 125 asunnontonta soluasuntoihin. Kunnan antaman selvityksen mukaan asunnottomuus ei helpotu, ellei suunnittelematonta Helsinkiin muuttoa kyetä rajoittamaan. (mt. 6)

Vuonna 2001 asumispalvelujärjestelmään kuului

- 1718 pienasuntoa
- 254 tukiasuntoa, joissa oli 374 paikkaa
- 10 tukikotia, joissa oli 209 paikkaa
- 906 asuntolapaikkaa, joista 765 oli tarkoitettu miehille ja 141 oli tarkoitettu naisille

Asumispalvelujärjestelmän avulla on kymmenen vuoden aikana järjestetty pysyvä asunto noin 5000 asunnottomalle (Merikallio 2002). Asumispalvelujärjestelmän avulla myös asuntola- ja yömajapaikkojen määrä on onnistuttu vähentämään puoleen ajalla 1985-1994. Asuntolapaikkoja oli vuonna 1985 yhteensä 2000 ja vuonna 1994 enää 1000. Myös ulkona asuminen oli vähentynyt samalla aikavälillä 200 ulkona asuvasta 30:een. Sen sijaan tuttavien luona asuminen oli pysynyt samansuuruisena. (n. 3500) (Maidell 1997, 40-42) Aktiivisesta asuttamisesta huolimatta asunnottomien määrä on viime aikoina kasvanut (Merikallio 2002).

Tulevaisuudessa asumispalvelujärjestelmään kohdistuu haasteita. Koko palvelujen luonteen muuttamiseen saattaa kohdistua paineita silloin, jos muita päihkeitä kuin alkoholia käyttävät nuoret asunnottomat alkavat hakeutua palvelujen piiriin. (Maidell ym. 2001, ks. myös Ympäristöministeriö 2001, 10). Haasteita aiheuttaa myös se, että valtio on siirtämässä vastuuta vapautuvien vankien tukemisesta kunnalle. Lisäksi käynnissä oleva laitosten purkuprosessi asettaa vaatimuksia järjestää asumispalveluja

henkilöille, jotka eivät kykene asumaan pelkän avohoidon turvin. (Maidell ym. 2001) Asuntojen hankintaa suurempana ongelmana onkin riittävän intensiivisen tuen järjestyminen (Ympäristöministeriö 2001, 20). Kun sosiaalitoimelle siirtyy yhä enemmän “asuntososiaalista” vastuuta, tämä merkitsee samalla painetta kurin, kuntoutuksen ja huolenpidon strategioiden kehittämiseen. Viranomaisilla tulee olla taitoa varustaa asunnottomat oikeilla nimikkeillä, jotta heidät saataisiin sijoitetuiksi tarjolla oleviin hoidollisiin, huollollisiin, kuntouttaviin ja tuettuihin asumisvaihtoehtoihin. (Sahlin 1996, 169-170; Granfelt 1998a, 53-54) Samalla kun Erityissosiaalitoimisto asuttaa ihmisiä, se myös tuo marginaaliin omat käytäntönsä asuntola- ja muiden asumispalveluiden muodossa (ks. Hassi-Nuorluoto 2000b, 164).

Minulle tarjottiin mahdollisuutta käydä tutustumassa Pursimiehenkadulla sijaitsevaan ns. “Nubiksen” asuntolaan. Juttelin asuntolassa pitkään työskennelleen henkilön kanssa, joka kertoi asuntolan toiminnan olevan murrosvaiheessa. Asuntolassa olevista salipaikoista oltiin kokonaan luopumassa ja asiakkaita pyrittiin määrätietoisesti kuntouttamaan kohti itsenäistä asumista. Samalla myös asuntolan asukkaaksi hakeutuvilta alettiin edellyttää pyrkimystä itsenäiseen asumiseen. Näin Pursimiehenkadun asuntolan tavoitteena on erottautua ensisuojan kaltaisesta toiminnasta asettamalla asiakkaille kuntoutustavoitteita ja muuttua ajan hengen mukaiseksi asumispalveluyksiköksi.

4.2 Jyväskylän tilanne

Jyväskylässä on 135 yksinäistä asunnotonta, jotka asuivat seuraavasti:

tilapäisesti tuttavien ja sukulaisten luona 118
laitoksissa 12
ulkona, ensisuojojissa 5
asuntoloissa -

Jyväskyläläisistä asunnottomista naisia on 31 ja nuoria on 43. Sen sijaan maahanmuuttajia tai perheitä ei ole asunnottomina. Luvut ovat suhteellisen korkeita, koska kaupungissa tehtiin selvitys piiloasunnottomien määrästä. Jyväskylän kaupungin tekemässä selvityksessä todetaan samoin kuin Helsingin selvityksessäkin, että monien asunnottomien asuttaminen on vaikeaa, koska pelkkä asunnon tarjoaminen ei riitä, vaan he tarvitsevat intensiivistä tukea asumisen onnistumiseksi. Selvityksen mukaan asunnottomuutta onkin tarkoitus vähentää lisäämällä asumisneuvontaa ja tukiasumisvaihtoehtoja. Selvityksessä todetaan, että asuntojonoon hakeutuneet ovat saaneet hyvin asuntoja. (Tiitinen 2002, 10-11)

Jyväskylän kaupunki ostaa kaikki asumispalvelut yksityisiltä palveluntuottajilta (Hassi-Nuorluoto 2000a, 15). Merkittävin palveluntuottaja on Jyväskylän Katulähetys, joka keskittyy päihdeongelmaisten asuttamiseen. Katulähetys on yksi niistä vakaumuksellisista järjestöistä, jotka yhdessä muodostavat kristillisten päihdejärjestöjen liiton eli Sininauhaliiton. Yhdistyksellä on 15 palkattua työntekijää ja lukuisia vapaaehtoistyöntekijöitä. Se tarjoaa palveluitaan kaikenikäisille miehille ja naisille. Alle 25-vuotiaille on olemassa omat toimipisteensä. Palvelujen saajista naisia on noin 10-15 prosenttia. Yhdistyksellä on yhteensä 120 asuntoa, joissa asuu vuosittain noin 200 ihmistä. (Hannikainen 1998, 40-44)

Yhdistyksen periaatteena on, että ihmisarvon mukainen asunto kuuluu myös päihdeongelmaisille, vaikka he eivät kykenisikään raitistumaan. Se pyrkii luomaan erilaisia asumispalveluja, jotta asiakkaalle voidaan valita parhaiten hänen tarpeitaan vastaava asumisratkaisu. Osa asunnoista on tarkoitettu alkoholia käyttäville ja osa raitistumiseen pyrkiville päihdeongelmaisille. (Hannikainen 1998, 42-43) Asunnon lisäksi asukkailla on mahdollisuus saada tukea päihteiden käytön lopettamiseen, ja heitä kannustetaan hakeutumaan normaaleihin vuokra-asuntoihin, kun he itse kykenevät ja haluavat. Katulähetysten ja kaupungin asuntoviranomaisten yhteistyö on sujunut hyvin, ja yhdistyksen asukkailla on kohtalaiset mahdollisuudet päästä muuttamaan kaupungin vuokra-asuntoon. (mt. 48-49)

5 AINEISTON KUVAUS

Puolet (5) haastateltavistani asui parhaillaan tuttavien luona. Kaksi asui asuntolassa ja yksi oli päihdekuntoutuksessa. Kaksi haastateltavaa asui kadulla.

tuttavien luona 5

asuntolassa 2

kadulla 2

päihdekuntoutuskeskuksessa 1

Lisäksi he mainitsivat aiemmin asuneensa seuraavasti (taulukko on laadittu niin, että yksi henkilö on voitu mainita useassa kohtaa):

vuokra-asunnossa 8

kadulla 6

tuttavien luona 3
asuntolassa 3
sukulaisten luona 2
vankilassa 2
omistusasunnossa 1

Edeltävästä taulukosta huomaa, että monet haastateltavista ovat joutuneet kiertelemään ja vaihtamaan majapaikkaansa. Asunnottomat eivät useinkaan asetu pysyvästi asumaan mihinkään, vaan esimerkiksi asuntolassa asuminen voi tarkoittaa yhtä pysähdyspaikkaa pohjimmaisilla asuntomarkkinoilla tapahtuvassa kiertoliikkeessä (Nieminen 1997, 105-106; Jokinen ym. 1991).

Yksikään haastateltava ei maininnut yöpyneensä ensisuoijassa. Yksi heistä (Seppo) mainitsi yökeskus Kalkkersin, joka on Vailla vakituista asuntoa ry:n ylläpitämä yökahvila, jonka tavoitteena on tarjota turvallinen ympäristö yöaikaan sekä työntekijöiden ja vapaaehtoisten tarjoamaa neuvontaa ja ohjausta (Kalkkers 2002).

Asunnottomaksi joutumisen syyt vaihtelivat. Usean haastateltavan kohdalla asunnon menetys oli osa kaoottiseksi ajautunutta elämäntilannetta, joka merkitsi myös ihmissuhteiden särkymistä (Granfelt 1998a, 76):

- Kolmen haastateltavan (Matti, Seppo, Mohammed) asunnottomuus oli saanut alkunsa erotilanteesta.
- John oli muuttanut toisesta maasta Suomeen, jotta näkisi useammin lapsiaan.
- Akin vuokranantaja oli irtisanonut vuokrasopimuksen, koska oli tarvinnut asunnon omaan käyttöönsä.
- Jussi oli asunut työsuhdeasunnossa, josta oli joutunut lähtemään työsopimuksen irtisanomisen jälkeen.
- Eero oli saanut hädän, koska ei ollut maksanut laskujaan päihdeongelmansa vuoksi.
- Tommi oli joutunut asunnottomaksi jo 14-vuotiaana, mutta ei halunnut kertoa tilanteesta tarkemmin.
- Leif oli ollut aina asunnottomana, sillä lapsuudessaan hänen vanhemmillaankaan ei ollut vakituista asuntoa.
- Jarmo ei ollut saanut asuntoa vankilasta vapautumisen jälkeen

Haastattelin helsinkiläisiä asunnottomia (7) Erityissosiaalitoimistossa. Kahta jyvaskyläläistä asunnottomia (Mohammed, John) haastattelin eräällä Jyväskylän kaupungin sosiaaliasemalla ja yhtä asunnottomia (Jarmo) päihdekuntoutuskeskuksessa. Haastateltavat puhuivat paljon juuri sosiaalitoimistoon liittyvistä

kokemuksistaan, mutta uskon kuitenkin, ettei tämä johtunut ainoastaan haastatteluympäristöstä. Luultavasti sosiaalitoimisto oli todellisuudessa heille tärkein viranomaistaho, koska toimeentulotuki oli heidän pääasiallinen tai ainakin merkittävä tulonlähteensä. Lisäksi sosiaalitoimistossa asiakkaan asioita selvitetään laajemmin kuin esimerkiksi Kelalla, jolloin asiakkuudesta on voinut helpommin syntyä monenlaisia kokemuksia. Monet haastateltavista eivät myöskään pitäneet työvoimatoimistossa asiointia tärkeänä, koska ajattelivat työssä käynnin olevan epärealistista ilman vakituista asuntoa. Muutamat heistä mainitsivat terveydenhuollon palvelut, ja yksi mainitsi poliisin.

Huomasin selvästi, että päihdekuntoutuksessa olevan haastateltavan (Jarmo) elämässä päihteisiin liittyvät asiat olivat hyvin keskeisiä. Hän pohti asunnottomuutta ja viranomaisten kanssa asiointia juuri päihteisiin liittyvien ongelmien kautta ja moralisoi voimakkaasti entistä elämäntapaansa. Tästä mainitsi myös Granfelt (1998a, 8), joka oli haastatellut asunnottomia naisia päihdeongelmien hoitoon keskittyneessä asuntolassa. Hän kertoi, että hoidollisesti painottunut ympäristö oli suunnannut heidän ajatuksiinsa päihteiden lisäksi myös psykososiaalisiin kysymyksiin. Haastateltavat olivat määritelleet itsensä ensisijaisesti alkoholisteiksi, jolloin asunnottomuus oli vasta toissijaista (mt. 43)

Useat muutkin haastateltavat puhuivat oma-aloitteisesti päihteiden käytöstään. Poikkeuksen tekivät vain maahanmuuttajat (2) ja yksi helsinkiläinen.

Haastateltavien asunnottomuuden kesto vaihteli hyvin paljon. Helsinkiläiset haastateltavat olivat kuitenkin olleet asunnottomina keskimäärin merkittävästi pitempään kuin jyväskyläläiset. Pisimpään asunnottomuus oli kestänyt helsinkiläisellä miehellä (Leif), joka kertoi olleensa asunnottomana koko ikänsä. Lyhimpään asunnottomana oli ollut jyväskyläläinen maahanmuuttaja (Mohammed), jonka asunnottomuus oli kestänyt kaksi kuukautta.

Taulukko 1: Asunnottomuuden kesto

Vuoden tai alle	2-3 vuotta	4-5 vuotta	6-7 vuotta	8-9 vuotta	yli 10 vuotta
3	0	3	1	0	3

Tutkimuksen tuloksista kertovassa luvussa olen eritellyt vastaukset helsinkiläisten ja jyväskyläläisten vastauksiksi silloin, kun kaupungilla on ollut vaikutusta vastauksiin. Useimmissa tapauksissa en nähnyt

tarpeelliseksi tehdä erottelua. Toiseksi päätin nimittää sosiaalityöhön liittyviä virastoja yhtenäisesti sosiaalitoimistoksi (tai Helsingin toimipistettä myös Erityissosiaalitoimistoksi), vaikka nimitys on Jyväskylässä sosiaaliasema ja Helsingissä sosiaalivirasto.

6 TUTKIMUKSEN TULOKSIA

6.1 Itsearvostuksen säilyttäminen ja nöyristelyn välttäminen

6.1.1 Itsearvostus ja häpeä

Köyhyyteen ja nälkään liittyy usein ihmisarvon menettämisen kokemuksia, depressiivistä näköalattomuutta, häpeää, henkilökohtaista epäonnistumisen kokemista sekä arvottomuuden ja voimattomuuden kokemista suhteessa viranomaisiin ja päättäjiin. Näistä ilmiöistä ei hyvinvointivaltiossa ole juuri totuttu kuulemaan, mutta monet haastateltavista toivat näitä ajatuksia hyvin selvästi esiin. (Heikkilä 1994b, 66-67, 119) Eräs pitkään elämäntarinaansa kertonut asunnoton (Aki) sanoi haastattelun loppupuolella, että *“alkaa kuule täs vähän oma itsearvokin olla vähän enemmän vaan tuol jossain. Täältä ei ees löydy niin syvää kohtaa”*. Toinen (Tommi) yritti kaikesta huolimatta suhtautua itseensä armollisesti ja kunnioittavasti sanomalla, että *“en mä nyt mikään katkera ole. Onhan se oma syy tietysti aina jostain kohin. Mut ei sentään kaikki”*.

Itsesyrjintä on yleisesti tunnettu reagoititapa vähemmistöryhmien kohdalla. Tällöin ongelmat ajatellaan henkilökohtaisiksi ristiriidoiksi, vaikka kysymys on osittain institutionaalisesta marginaalistamisesta. (Huotari 2002, 158) Aineistoni perusteella voin todeta, että vaikka itsesyrjintää välillä esiintyikin, niin ainakaan haastatteluissa siihen liittyvät tunteet eivät olleet päällimmäisinä esillä, vaan haastateltavat pohtivat tilannettaan ennen kaikkea institutionaalisen marginaalistamisen näkökulmasta. Vain yksi haastateltavista (Jarmo) syytti asunnottomuudesta vain itseään. Lapsuudestaan asti asunnottomana ollut Leif ei puolestaan etsinyt syyllisiä, vaan piti tilannetta suhteellisen luonnollisena. Kaksi haastateltavaa (Tommi, Eero) näkivät syytä sekä yhteiskunnassa että itsessään. Loput haastateltavat (6) syyttivät pääosin tilanteestaan yhteiskuntaa.

6.1.2 Itsearvostuksen säilyttäminen

Useat haastateltavat pyrkivät säilyttämään itsearvostustaan ja osoittamaan kunniallisuuttaan vakuuttamalla, ettei heidän ollut tarvinnut asioida lainkaan sosiaalitoimistossa ennen asunnottomuutta tai että he olivat asunnottomanakin asioineet vain harvoin:

“Ku en mä oo tarvinnu ikinä mitään apua. Mistä mie tarvin, jos mie oon töissä. Sillon ku mie 14 vanhana pääsin koulusta ni mie oon sen jälkeen elättäny itte itteni. Ja maksanu vuokrat ja ruokarahat sun muut. Nii, et se siitä. En mää oo tarvinnu mistää apua, en mie oo tarvinnu mitään siis noita vuokra-avustuksia enkä mitään, koska mää oon töissä, niin mää pärjään sillä. Jos en mie pärjää, ni sitte mie lainaan joltain ja sit mie maksan pois.” (Seppo)

Erään haastateltavan (Matti) itsekunnioituksen säilymistä oli edesauttanut se, että Helsingissä oli parhaillaan kova asuntopula eikä hän suinkaan ollut ainoa asunnoton. Hän puhui siitä, miten monet muutkin joutuvat asumaan tuttavien tai sukulaisten luona, vaikkei asunnottomuus ole heidän syytään eikä heillä välttämättä ole muita ongelmia elämässään. Tältä kannalta ajateltuna asunnottomuus esimerkiksi Jyväskylässä voi olla vaikeampi kestää, kun tiedotusvälineissä ei jatkuvasti uutisoida valtavasta muuttovirrasta ja asuntopulasta. Samaan ajatukseen liittyen myös Heikkilä ym. (1994b) kirjoittivat siitä, että nälän kokemukset on helpompi kestää, jos maassa on yleisesti nälänhätä.

Jyväskylän kaupungin sosiaalityöntekijä Riitta Tynjä neuvoi minua kysymään haastateltavilta, millaista tukea he tarvitsisivat voidakseen säilyttää mahdollisen tulevan asuntonsa (ks. myös Glasser ym. 1999, 28). Otin asian puheeksi kahden sopivaksi katsomani haastateltavan (Jarmo, Eero) kanssa, mutta kumpikin ilmaisi haluavansa itse hoitaa asiansa ja kielsi tuen tarpeen. Heistä toinen (Eero) totesi yksiselitteisesti, että *“kyllä mä ite haluaisin hoitaa kaikki, etten mä sen suurempaa tukea”*. Molemmat olivat päihdeongelmaisia ja joutuneet joskus aiemmin asunnottomaksi alkoholin käyttöön liittyvien ongelmien vuoksi. Oman päihteiden käytön hallitseminen arvelutti heitä edelleen. He vaikuttivat kuitenkin hyväksyvän jopa häätörisikin, kunhan vain saisivat tulevaisuudessakin hoitaa asiansa ilman ulkopuolista tukea.

Monet muutkin haastateltavat ilmaisivat pystyvänsä ja haluavansa itse hoitaa asiansa. Luultavasti tämä pärjäämisen ajatus oli tärkeä itsearvostuksen ja ns. normaalin ihmisen identiteetin säilymisen kannalta. Pärjäämisen ideologia kuuluu niihin moraalisiin periaatteisiin, joiden mukaan suhdetta yhteiskunnallisiin käytäntöihin rakennetaan. Sen mukaan on tärkeää olla omillaan toimeentuleva, omista asioista itsenäisesti päättävä ja ulkopuolisesta kontrollista vapaa kansalainen. Pitkäaikaisten toimeentulotuen saajien

kohdalla heidän tilanteensa on ristiriidassa itsestään vastaamisen ideologian kanssa. Koska jo avun varassa oleminen aiheuttaa riippuvuuden tunnetta, on selvää, etteivät tällaisen ideologian omaksuneet haastateltavat halunneet ajatella tarvitsevansa taloudellisen tuen lisäksi vielä muutakin tukea. (Waxman 1977, 72, Pohjola 1994, 130) Samaan tulokseen tuli myös asuntola-asukkaita haastatellut Nieminen (1997, 57, 71), jonka mukaan suurin osa haastateltavista piti ainoana järkevänä asumisratkaisuna vuokrayksiotä eikä olisi epäroinyt muuttoa. Useimmat eivät kokeneet riskejä itsenäisessä asumisessa eivätkä ilmaisseet tuen tarvetta.

6.1.3 Nöyristelyn välttäminen ja voimattomuuden tunteet

Muutama haastateltava korosti sitä, että hänellä on kuitenkin vielä sen verran itsearvostusta jäljellä, ettei hän ole valmis nöyristelemään viranomaisten edessä. He loivat näillä puheenvuoroillaan sellaista kuvaa, että ovat joutuneet paljon miellyttämään viranomaisia, mutta eivät sentään suostu kaikkeen: he eivät hädänalaisessa tilanteessakaan suostu anomalla anomaan viranomaisilta apua, vaan selviävät mieluummin omillaan. Osa heistä oletti viranomaisten haluavan mielistelyä ja osa taas arveli heidän kaipaavan suoranaista nöyristelyä.

Eräs haastateltava (Jussi) mietti, että kaupungilla ja muillakin piireillä olisi tukiasuntoja, mutta viranomaiset eivät suostu tarjoamaan sellaista hänelle. Hän arveli tämän johtuvan siitä, ettei ole mielistellyt viranomaisia tarpeeksi. Hän vakuutti, ettei kuitenkaan ryhtyisi mielistelemään ketään, koska ajatteli ansainneensa asunnon ilmankin.⁴

Eräs haastateltava (Seppo) kertoi suostuneensa asioimaan sosiaalitoimistossa vain pakon edessä, koska ei yleensä halua nöyristellä ketään. Hänelle oli jäänyt negatiivinen kuva sosiaalitoimiston käytännöistä, kun hän oli aiemmin hakenut toimeentulotukea, mutta hakemus oli evätty aiempien palkkatulojen perusteella. Hän kertoi huomanneensa, miten samanaikaisesti sosiaalityöntekijä oli myöntänyt rahaa *“vielä pahemman näköiselle spurgulle”* niin paljon kuin tämä oli halunnut. Hän oli ihmetellyt huonoa kohteluaan, koska piti itseään tavallisena työssä käyvässä ihmisenä eikä ollut aiemmin tarvinnut minkäänlaista apua. Hän arveli, että olisi itsekkin saanut toimeentulotukea rajattomasti, jos olisi saattanut itsensä tarpeeksi huonoon kuntoon. Hänestä olisi ollut oikeudenmukaisempaa myöntää avustusta sellaiselle ihmiselle, joka ei ole aiemmin saanut mitään kuin sellaiselle, joka on koko ikänsä elänyt tukien

⁴ Ajatus esiintyi myös asuntola-asukkaita haastatelleen Niemisen 1997, 78 aineistossa.

varassa ja vieroksunut työtä. Luultavasti tilanne tuntui hänestä hyvin epäoikeudenmukaiselta erityisesti siksi, että hän oli käynyt työssä asunnottomana ollessaankin ja olosuhteet olivat olleet hyvin karut hänen viettäessään öitä ulkona. Todennäköisesti hän otti tilanteen niin raskaasti senkin takia, että sosiaalitoimiston asiakkuus oli hänelle häpeä: hän ihmetteli sitä, ettei hänelle myönnetä rahaa, vaikka hän kunniallisesti häpeää asiakkuuttaan, kun taas sellainen ihminen saa tukea, joka ei taatusti häpeä yhtään.

Hän (Seppo) oletti toimeentulotuen myöntämisen perustuvan täysin työntekijän harkintaan ja arvostukseen. Näin on ymmärrettävää, että hänestä tuntui nöyryyttävältä tulla uudestaan asioimaan. Hän kertoi, että jos olisi ollut kesä, niin ei hän olisi asioinutkaan, vaan olisi yöpynyt puiston penkillä ja kerännyt tyhjiä pulloja odotellessaan lomautuksen päättymistä.⁵

“Pitkän harkinnan tulos oli mullaki, et tulenko tänne käymään vai en tule käymään. Ihan oikeesti. Ku mä en yleensä nöyristele kenenkään edessä. Nyt on pakko. Sekin tulee. Ku nyt ku ois kesä, ni en mä ois tullu tänne. Mä oisin keränny tyhjiä pulloja tuolla, oottanu millon työt alkaa, yöpyny puiston penkillä, niinku ennenki. Mut mee tonne kylmään istuu.” (Seppo)

Hänen mielestään tällainen elämäntapa olisi osoittanut omatoimista selviytymistä ja taannut itsekunnioituksen säilymisen paremmin kuin sosiaalitoimiston asiakkuus. Hän oli sisäistänyt maskuliinisen pärjäämisen ajatuksen, johon sisältyy selviytymisen pakko (Pohjola 1994, 131). Pärjäämisen ajatuksen sisäistäneelle ihmiselle asiakkaaksi tuleminen vaatii oman toiminnan riittämättömyyden julkista tunnustamista, mikä virittää kriittisen lähtökohdan asiakkuudelle jo alusta lähtien. Hän ottaa järjestelmässä saadut kokemukset suorana palautteena omalle pärjäämiselleen. (mt. 160) Juuri kokemukset viranomaisten kylmäkiskoisuudesta voivat vahvistaa tunnetta ihmisarvon menettämisestä (Heikkilä ym. 1994a, 122). Haastateltavani suhtautui edelleen negatiivisesti sosiaalityöntekijöiden toimintaan, vaikka toisella asiointikerralla asiat olivat menneet hänen toivomallaan tavalla (hänelle myönnettiin toimeentulotukea, ja hän sai kaipaamansa asuntolapaikan). Tulkitsin tämän johtuvan aiemman negatiivisen kokemuksen lisäksi juuri siitä, että sosiaalitoimiston asiakkuus merkitsi hänelle oman riittämättömyyden tunnustamista.

⁵ Kesäaikaan ulkona asumista pidettiin mahdollisena myös Niemisen (1997, 107) asuntola-asukkaita koskevassa tutkimuksessa.

Toinen haastateltava (Aki) otti hyvin raskaasti sen, ettei hänellä ollut mahdollisuutta hankkia kunnollisia vaatteita. Hänen mielestään työntekijät eivät ymmärtäneet sitä, että asunnottomana vaatteet kuluivat nopeammin, koska hänen täytyi olla koko ajan samoissa vaatteissa. Hän mietti ahdistuneena sitä, että on varmaan kohta *“yhtä spurgussa kunnossa”* kuin monet muutkin asunnottomat. Hän kärjisti asiaa sanomalla, ettei oikeastaan kehtaisi tulla edes Erityissosiaalitoimistolle näissä vaatteissa. Tässä tulee hyvin esiin se, että suomalaisessa pärjäämisen kulttuurissa ei ole kunniatonta olla pienituloisen tai köyhä, mutta sen sijaan köyhyiden implikaatiot, kuten nuhjuinen pukeutuminen ja ruuasta tinkiminen on pyrittävä pitämään piilossa (Heikkilä ym. 1994b, 119). Hän syytti sosiaalityöntekijöitä siitä, etteivät nämä olleet antaneet hänelle vaaterahaa niin kuin useimmille muille asiakkaille. Hän suunnitteli osoittavansa sosiaalityöntekijöille pakottavan vaatteiden tarpeensa sillä, että tulee seuraavan kerran sosiaalitoimistolle täysin siistiytymättömänä. Hän arveli sosiaalityöntekijään vetoavan parhaiten kurjuuden näkeminen, josta olisi malliesimerkkinä hyvin likainen ja laihtunut asiakas. Hän oli yrittänyt vedota sosiaalityöntekijään sillä, että hänelle kelpaisi hyvin maksusitoumus johonkin halpaan liikkeeseen. Hän yritti näin osoittaa, että todella tarvitsee vaatteita eikä ole aikeissa käyttää rahaa mihinkään muuhun.

Hän ihmetteli vaaterahan puuttumista erityisesti siksi, että uskoi sosiaalityöntekijöiden väistämättä huomanneen sen, että hänellä oli ollut samat vaatteet päällä koko talven. Vanhoissa ja likaisissa vaatteissa oleminen oli hänelle konkreettinen osoitus siitä, etteivät työntekijät välittäneet yhtään hänen tilanteestaan. Useat muutkin haastateltavat toivat esiin sen, että halusivat työntekijän välittävän heidän asioistaan. Myös Granfeltin (1998a, 172) haastattelemat asunnottomat naiset puhuivat paljon välittämisen merkityksestä. Samalla tavalla he pitivät tärkeänä sitä, että heistä välitetään, heidän asioihinsa syvennytään ja heitä kohdellaan arvostavasti. Myös Pohjolan (1994, 163-165) haastattelemat nuoret toimeentulotukiasiakkaat kertoivat olevansa tyytyväisiä palveluihin, jos saivat kokemuksen siitä, että omista asioista välitettiin ja itseä kohdeltiin kokonaisena ihmisenä. Pohjolan mukaan välittämistä heijastavaa palvelua saanut asiakas voi suhtautua palveluun myönteisesti, vaikkei anottua tukea olisikaan myönnetty. Välittämisen puuttuminen puolestaan esineellistää asiakasta. Kohtelu toimii osaltaan minän rakentamisen peilinä, johon omaa itseä suhteutetaan ja arvioidaan.

Hän (Aki) kertoi kokevansa elämäntilanteensa niin mahdottomaksi, että olisi luultavasti jo tehnyt itsemurhan, ellei olisi opiskellut ja saanut hyvän kasvatuksen. Hän ei myöskään yhtään ihmetellyt sitä, että Suomessa nuoret miehet ovat usein itsemurhan tekijöinä. Hänen puheestaan oli luettavissa yleistä yhteiskuntakritiikkiä, joka ei sinänsä kohdistunut mihinkään tiettyyn organisaatioon tai toimintatapaan.

Monet haastateltavat mainitsivat voimattomuuden tunteista viranomaisia kohtaan. He puhuivat siitä, etteivät kuitenkaan pysty vaikuttamaan omaan tilanteeseensa, vaikka kuinka yrittäisivät: *“Ku ei oo vaikutusvaltaa asioihin, ni ei voi mitään.”* (Jussi) Vaikka he kokivatkin voimattomuutta, he eivät suinkaan olleet vetäytyneet ja luopuneet omasta autonomiastaan (saman havaitsi myös Granfelt 1992, 139-140).

Eräs heistä (Aki) oli yrittänyt taistella voimattomuuden tunnetta vastaan perehtymällä sosiaalilakiin. Hän mainitsi lukeneensa lain kannesta kanteen kaksi kertaa ja tietävänsä nyt hyvin, mihin kannattaa vedota etuisuuskeskusteluissa. Tulkitsin hänen haluavan itse valvoa omia etujaan siltä varalta, ettei sosiaalityöntekijä olisi aina tietoinen kaikista pykälistä tai yrittäisi olla tahallaan myöntämättä etuuksia. Varmaa on, että hän näki viranomaisten toiminnan sellaisena, että päätösten oikeellisuus tulee itse tarkistaa. Hän oli pystynyt nostamaan itsearvostustaan ja saamaan tunteen elämänsä kontrolloimisesta sen ansiosta, että ajatteli tuntevansa lain yhtä hyvin kuin sosiaalityöntekijätkin. Samaa tarkoitusta edisti luultavasti sekin, että hän muisti tarkkaan sosiaalitoimistossa asioimisen päivämäärät ja eri tukien euromäärät. Kaikesta huomasi, että sosiaalitoimistossa asiointi ja omien etujen valvominen oli hänelle merkittävä asia ja elämänsisältö. Nähtävästi hän pystyi saamaan järjestystä joskus kaoottiseenkin elämäntilanteeseen sillä, että tiesi saavansa hänelle kuuluvat etuudet tarkalleen oikein. Samalla hän oli valvonut myös tuttaviansa oikeuksien toteutumista. Hän kertoi tutustuneensa myös asuntolakiin ja onnistuneensa hankkimaan tuttavalleen hädönperuutuspäätöksen laintuntemuksen ansiosta sekä neuvoneensa sukulaistaan eläkeasioissa.

Juhila (1994, 174) teki aineistonsa pohjalta tulkinnan, etteivät hänen haastattelemansa asunnottomat miehet konstruoineet itseään tarinan päähenkilöksi, vaan pitivät viranomaisia pääasiallisina toimijoina. Jokinen (1996, 102) päätyi samanlaiseen tulokseen siinä, että asunnottomat haastateltavat vetäytyivät syrjään oman elämänsä ohjaamisesta. Hän kertoi, että kahden asunnottoman miehen haastattelussa tuli esiin “kissa ja hiiri -leikki” viranomaisten kanssa, jotka yrittivät saada heitä pois kadulta. Tulkintani mukaan muutama omista haastateltavistani kuitenkin ajoi hyvinkin tarkkaan omia etujaan, ja karkeasti arvioituna reilu puolet haastateltavistani oli oman elämänsä subjekteja.

6.2 Viranomaisten suhtautuminen asunnottomuuden alkamisen jälkeen

Haastateltavat olivat pääosin sitä mieltä, että viranomaiset suhtautuivat heihin täysin samalla tavalla kuin ennen asunnottomuuttakin. Eräs heistä (Matti) arveli viranomaisten suhtautuvan asiallisesti sen

vuoksi, että Helsingin vaikea asuntotilanne on yleisessä tiedossa. Hän näki heidät valveutuneina ihmisinä, jotka ymmärtävät sen, että hänen asunnottomuutensa johtuu Helsingin asuntopolitiikasta ja kohtelevat häntä tavallisena ihmisenä, jolla ei ole muita sosiaalisia ongelmia. Muutkin haastateltavat toivat usein esiin sen, että ajattelivat viranomaisten suhtautuvan asiallisemmin sellaisiin ihmisiin, joiden elämäntilanne ei ole heidän omaa syytään ja jotka ovat ansainneet viranomaisten luottamuksen.

Mielenkiintoista oli, että juuri lyhyen aikaa asunnottomana ollut haastateltava (John) ajatteli viranomais-
ten suhtautumisen muuttuneen hänen jouduttua asunnottomaksi. Hän ajatteli näin ensinnäkin sillä perusteella, että työmarkkinatuki oli lakkautettu asunnottomuuden takia. Toiseksi hän kertoi siitä, että työvoimatoimiston kurssille pääsy oli kariutunut osoitteen puutteen vuoksi, vaikka hänellä oli meriittinä pitkä työkokemus. Hän loi työvoimatoimiston käytännöistä sellaista kuvaa, että ainoaksi häntä määrittäväksi tekijäksi nostettiin asunnottomuus ja muut aiemmin merkittävät seikat menettivät merkityksensä. Mielestäni tähän tilanteeseen voi soveltaa pakkointegraation käsitettä. Granfelt (1998a, 96) on soveltanut Goffmanin (1963) teoriaa poikkeavan identiteetin rakentumisesta toteamalla, että pakkointegraatiolla tarkoitetaan ihmisen määrittelemistä toiseuteen, poikkeavuuteen ja kuulumaan johonkin ryhmään, joka leimataan yhden ominaisuuden, esimerkiksi asunnottomuuden, perusteella. Tällöin ei selvitetä, onko ryhmään kuuluvilla mitään muuta yhteistä kuin tämä yksi, kaiken kattavaksi määritetty ominaisuus. Toiseuteen liittyy ”ilman olemisen” -näkökulma ja vähempiarvoisuus suhteessa johonkin primaariksi määriteltyyn.

Minusta vaikutti siltä, että samanlaiset tilanteet olivat tuttuja useammallekin haastateltavalleni, mutta he eivät kuitenkaan ottaneet niitä esiin. Voi olla, että vuosia asunnottomana olleet näkivät nämä yhteiskunnan käytännöt niin itsestään selvinä, etteivät enää ihmetelleet niitä.

6.3 Nälkä

Koin henkisesti raskaimmaksi puhua haastateltavan kanssa nälästä ja analysoida heidän puhettaan näistä kokemuksista. Eräs haastateltava (Aki) kertoi perjantai-iltapäivänä, miten on viikonloppu tulossa eikä hänellä ole yhtään rahaa. Samalla hän pyysi anteeksi sitä, että toi esiin nälkäkokemuksensa. Koetin tehdä tilannetta helpommaksi itselleni miettimällä, että jos toinen kestää nälässä, niin miksi minä en sitten kestäisi kuulla siitä. Muistan elävästi, miten ristiriitaiselta tuntui mennä haastattelun jälkeen syömään Kallion virastotalon alakertaan, ja ruoka maistui paremmalta kuin koskaan.

Jyväskyläläisistä haastateltavista yksikään ei maininnut nälän kokemuksista. Sen sijaan lähes puolet (3) helsinkiläisistä haastateltavista (Aki, Seppo, Tommi) puhui oma-aloitteisesti nälästä ja kertoi olevansa silloin tällöin muutaman päivän syömättä. Tämä ei ole yllättävää, koska monet haastateltavani olivat asunnottomia päihdeongelmaisia, jotka mielenterveyspotilaiden ohella ovat sellainen väestöryhmä, jolla on riski kokea nälkiintymistä ja aliravitsemusta (Heikkilä ym. 1994b, 108). Eräs heistä (Aki) piti asuntolapaikkaansaakin turhana, koska hänelle ei ollut myönnetty maksusitoumusta ruokaan. Nälkä vaikutti häneen niin, ettei edes katto pään päällä tuntunut minkään arvoiselta. Hän kertoi kuvaavasti, että asuntolassa on kyllä sänky, mutta ihminen ei saa nukuttua nälissään. Asuntolaan meneminen tuntui hänestä erityisen ikävältä siksi, että hän joutui olemaan nälissään vieraan ihmisen kanssa samassa huoneessa. Tästä huomaa sen, että nälän kokemiseen liittyy häpeää eikä ihminen halua toisten huomaavan nälkänsä (Heikkilä ym. 1994b, 119). Kulttuurissamme pienituloisuus tai tiukoilla oleminen ei ole marginaalista eikä hävettävää, mutta nälän tunnustaminen ohimeneväksi tai pysyväksi olotilaksi sisältää selkeästi häpeän ja epäonnistumisen leiman (mt. 65). Nälän näkemisessä ei ole kysymys pelkästä ravinto-ongelmasta, vaan köyhyydestä, joka aiheuttaa ihmiselle erilaista psyykkistä ja fyysistä kuormitusta (Kontula ym. 1994, 57).

Hänen (Aki) mielestään sosiaalityöntekijät eivät ymmärtäneet hänen tilannettaan, koska ajattelivat hänen tulleen autetuksi sillä, että hänelle oli tarjottu asuntolapaikka. Hän oli pyrkinyt vetoamaan heihin sanomalla, että tarvitsisi ennemminkin ruokaa kuin rahaa ja osoittamaan näin sen, ettei yritä huijata rahaa. Hän ihmetteli sitä, että viranomaiset laskivat hänen tarvitsevan rahaa vain arkipäivinä eivätkä ymmärtäneet juuri viikonloppujen olevan kaikkein vaikeinta aikaa. Hän piti näitä asioita osoituksena siitä, etteivät työntekijät ymmärtäneet nälän ja köyhyyden kokemuksia. Samalla tavalla nälästä puhuminen aiheutti etäisyyttä myös minun ja Akin (samoin kuin muiden nälästä puhuneiden haastateltavien) välille. Hän halusi selvästi kertomuksellaan saada minut ajattelemaan syvemmin nälkää, koska ajatteli minun tietävän siitä yhtä vähän kuin sosiaalityöntekijätkin.

Toinen heistä (Tommi) kertoi, ettei ole syönyt mitään kolmeen päivään eikä ole saanut vettäkään mistään. Hän kertoi erään hyvän sosiaalityöntekijän aina pystyneen auttamaan häntä kaikissa tällaisissa asioissa ja ottaneen hänet vastaan ilman varattua aikaa:

“Sosiaalityöntekijä keskusteli ja neuvo ja jos oli joku missä se voi auttaa, et tarvi ruokalapun tai jonku. Mut mullon, mä oon laihtunu viikon aikana kymmenen kiloo enkä mä oo syönyt tänään

kolmeen päivään yhtään mitään. Vettäkään ei tuolt oikeen saa. Semmosissaki asioissa pystytämmösel hetkel auttaa, vaikei aikaakaan ois varattu.” (Tommi)

Sosiaalityöntekijä oli selvästi tuntenut erityistä vastuuta Tommin tilanteesta ja pyrkinyt auttamaan kaikilla mahdollisilla tavoilla. Uskoakseni Tommin tilanne oli heikko moniin asiakkaisiin verrattuna, ja hänen kohdallaan psykososiaaliset vaikeudet yhdistyivät köyhyyteen ja asunnottomuuteen. Granfeltin (1998a, 161-162) mielestä tällaisessa tilanteessa olevat ihmiset tarvitsevat konkreettista sosiaalista taloudellista apua ja yksilöllistä myötäelävää tukea erityisesti silloin, kun olo on sietämättömän ahdistava. Selvästikin haastateltavan mainitsema työntekijä oli onnistunut antamaan juuri tällaista konkreettista ja yksilöllistä tukea.

6.3.1 Leipäjonot ja epävirallinen apu

Kaksi helsinkiläistä haastateltavaa (Seppo, Aki) mainitsi leipäjonoista. Toinen heistä (Seppo) oli tyytyväinen tähän tukimuotoon ja piti hyvänä sitä, että saa edes leipää säännöllisesti. Toinen (Aki) puolestaan suhtautui tyytymättömämmin ja piti leipäjonoa riittämättömänä tuen muotona. Hän arvosteli häntä leipäjonoon ohjanneita sosiaalityöntekijöitä siitä, etteivät nämä ymmärtäneet sitä, että leivän lisäksi hänestä olisi mukavaa juodakin jotain ja saada jotain leivän päälle. Hänen tilanteensa kautta tarkasteltuna Suomi on sellainen hyvinvointivaltio, missä köyhäkin voi vaatia jotain leivän päälle. Nälän näkeminen ei aina tarkoitaakaan sitä, että ihminen olisi kokonaan syömättä, vaan osa nälkää näkevistä on joutunut tyytymään yksitoikkoiseen ruokaan (Kontula ym. 1994, 56).

Leipäjonosta puhuessaan haastateltavat tarkoittivat Erityissosiaalitoimiston läheisyydessä olevaa Pelastusarmeijan ylläpitämää ruoanjakelua, jossa käy keskimäärin 500-600 leivänhakijaa päivässä kuutena päivänä viikossa (Schulman 1999). Monille ihmisille ruoan riittävyys on ongelma, johon he ovat joutuneet hakemaan apua julkisen auttamisjärjestelmän ulkopuolelta, ja heidän selviytymisensä riippuu ratkaisevasti vapaaehtoisesta avustustoiminnasta (Karjalainen 1994, 32,34; Heikkilä 1994b, 107). Universaalista luonteestaan huolimatta suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä ei kykene täysin auttamaan kaikkein heikoimmassa asemassa olevia, vaan on olemassa ihmisryhmiä, jotka eivät virallisen avun turvin kykene takaamaan toimeentuloaan johtuen omasta tai muusta syystä (Heikkilä 2000, 178). Yleensä kolmannen sektorin antaman avun rahallinen arvo jää niin pieneksi, ettei kenenkään toimeentu-

lo voi kuitenkaan perustua pelkästään epäviralliseen hätäapuun, vaan se toimii lähinnä kriisien pehmentäjänä ja muiden turvaverkkojen paikkaajana (Karjalainen 2000, 102).

Kolmannen sektorin lisääntynyt toiminta on yksi syrjäytymisen kasvua kuvaava mittari, jota tutkimalla pystytään paikantamaan erilaisia hyvinvointijärjestelmien aukkoja (Heikkilä 2000, 178; Karjalainen 2000, 87). Millainen aukko hyvinvointijärjestelmässä sitten on havaittavissa, kun kaksi haastateltavaani mainitsi asioineensa leipäjonossa? Perusongelma on toimeentulotuen alhainen taso sen ollessa 80 % täydestä kansaneläkkeestä, jolloin apu jää rahallisesti pienituloisuutta kuvaavien köyhyysrajojen alapuolelle (Ritakallio 1994, 29). Myös asunnottomuus itsessään aiheuttaa köyhyyttä, vaikka henkilö saisi jatkuvasti toimeentulotukea. Tuen riittämättömyyttä aiheuttaa se, että asunnottomien mahdollisuudet jo päivittäisen lämpimän aterian saamiseen ovat rajalliset, koska heillä ei välttämättä ole käytössään jääkaappia tai keittomahdollisuuksia. (Heikkilä ym. 1994b, 73, 79, 104) Nälkäkokemuksen taustalta löytyy siis usein muutakin kuin pienituloisuus, ja juuri asunnottomuus on sellainen haavoittava elämäntilanne, joka oleellisesti lisää köyhyys- ja nälkäriskiä (Heikkilä 1994b, 112, 117).

6.4 Työ

Kukaan haastateltavista ei käynyt työssä haastatteluajankohtana. Heistä kahdeksan oli työttömänä ja kaksi oli eläkkeellä. Seitsemän haastateltavaa mainitsi olleensa aiemmin töissä, ja osalla oli takanaan pitkä työhistoria. Kolme (Seppo, Jussi, Aki) oli käynyt työssä asunnottomana ollessaankin, ja eräs heistä (Seppo) pyrki palaamaan työelämään. Useimmat kuitenkin puhuivat siitä, että työssä käynti on mahdotonta asunnottomana eivätkä he siksi voisi ottaa töitä vastaan, vaikka haluaisivatkin. He toivat näin esiin sen, ettei työttömyys ollut heistä itsestään, vaan olosuhteista johtuvaa. Lisäksi muutama heistä ajatteli, ettei haluaisikaan töitä tekemällä palvella yhteiskuntaa niin kauan kuin yhteiskunta ei tee mitään heidän asunnottomuudelleen.

6.4.1 Työhistoria selviytymisressina

Puolet (5) haastateltavista muisteli mielellään työssä käyntiään ja kertoi pitkistä työsuhteista. Heidän työhön liittyvät muistonsa olivat nykyisyyden selviytymisressusseja, ja onnistumisen kokemukset ylläpitivät omanarvontuntoa (Juhila 1994). Toisaalta muutama heistä tunsi juuri työhistoriansa takia enemmän katkeruutta asunnottomuudestaan, koska oli mielestään ansainnut asunnon. He myös suhtautuivat viranomaisiin negatiivisemmin, koska olisivat halunneet parempaa kohtelua juuri oman

kunniallisuutensa vuoksi. Myös Nieminen (1997, 77) toi esiin sen, että monet asuntolassa asuvat miehet pitivät itseään oikeutetuiksi asuntoon, koska olivat ikänsä tehneet töitä ja maksaneet veroa.

6.4.2 Työttömyys selviytymiskamppailuna

Kortteinen ja Tuomikoski (1998) näkevät työttömäksi joutumisen ja työttömänä olemisen selviytymiskamppailuna. Huomasin tämän toteutuvan erityisen selvästi Sepon kohdalla. Hänelle työ oli ollut tärkeä elämänsisältö asunnottomuuden aikana. Hän kertoi selviytyneensä asunnottomuudesta juuri työpaikkansa ansiosta ja oli hyvin masentunut lomautuksesta:

“ Töitä mä tein, vaikka mä siis kävin välillä porrashuoneesta ja tuolta lehtiroskiksesta töissä ja välillä olin työmaaparakissa. Mut kyl se siitä elämä luisti eteenpäin, ihan oikeesti. En mie vaihtas päivääkään pois...Mää toin kuulemma työmaalle aina sitä piristystä joka aamu kaikkiin muihinki, kun mää olin itte. Nyt ku mie jäin työttömäks, tai siis ehän mie työttömäks jääny, ku minut on lomautettu väliaikaisesti työn vähyyden takia... Et ei se siinä, mut menee vaa yöt siellä (asuntolassa) sitte, päivät pitkät kävellessä. Kyl mie koht taas pääsen työelämään. Sanotaan kuukauden päästä varmaan rupee löytyyn töitä. No, kiikun kaakun mennään tässä päivä kerrallaan. Velkaa teen, mut mie lupaan aina hoitaa jossain vaiheessa.” (Seppo)

Yhtäkkiä positiivinen sävy muuttui haastattelussa. Hän kertoi olevansa epätoivoinen, jos töitä ei kohta löydy:

“Kyl se siit lutviutuu. (tauko) En mie, mie en usko. Tekis mieli välil (näyttää sormella kaulan katkaisemista). Oikeesti, voiks mie puhuu suoraan. Mie teen mitä vaan, jos en mie pääse töihin. Mie oon kauhee työhullu. Jos en mä pääse töihin, ni mä en tiedä mitä mä täs teen.” (Seppo)

Hänen puheestaan huomasin liberalistisen yksilöetiikan paineet: elämä on hallittava, vaikka sitä ei voi suunnitella eikä ennakoida. Elämä näyttäytyy yksilöllisenä projektina kaikesta ulkopuolisesta sidonnaisuudestaan huolimatta. (Pohjola 1994, 126) Hän kertoi tilanteestaan pääosin oman selviytymiskamppailunsa näkökulmasta, ja viranomaisten antamalla avulla oli vain vähäistä merkitystä hänen elämässään. Huomasin saman monen muunkin haastateltavan puheessa erityisesti silloin, kun he kertoivat asunnottomaksi joutumisestaan. He eivät kokeneet saaneensa tilanteessa viranomaisten apua, mutta eivät olleet sitä odottaneetkaan.

Toinen haastateltava (Jarmo) kertoi hieman loukkaantuneena siitä, että sosiaalityöntekijä oli tuonut esiin sen, että hänellä saattaisi olla mahdollisuus saada eläkettä. Hän ajatteli itsekin, että mahdollisuus eläkkeeseen voisi tosiaan olla, mutta vakuutteli samalla, ettei töitä pelkäisi ja pystyisi kyllä niitä tekemään:

“Siellähän jo puhuttiin ihan jostain eläkkeestä, ku oot ollu niin kauan asunnoton ja viinaa oot repiny. Oishan mulla varmaan olluki, onhan mulla tää käsi remontissa.. Niin, mutta kyllä mää töitä pystyn tekemään, ei se siitä kiinni oo. Minä en pelekää töitä, voin nukkuaki sen vieressä.”

(Jarmo)

Hän arveli sosiaalityöntekijän suhtautuneen itseensä niin, että pitkän asunnottomuuden ja päihteiden käytön vuoksi hän ei välttämättä enää kykenisi töihin. Hän ymmärsi sosiaalityöntekijän kannan, mutta halusi kuitenkin pitää työhön paluuta mahdollisena ja osoittaa olevansa periaatteessa hyvin motivoitunut työntekijä. Ehkä hän oli loukkaantunut eläkepuheista senkin takia, että oli odottanut sosiaalityöntekijän kannustavan häntä työntekoon ja raittiiseen elämään. Mielenkiintoista oli myös se, että hän käänsi sosiaalityöntekijän puhumat asiat omalle kielelleen mainitsemalla sosiaalityöntekijän puhuneen “viinan repimisestä” päihteiden käytön sijaan.

Kortteisen & Tuomikosken (1998) mukaan työttömyyteen kytkeytyy taloudellisia, terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia. Pitkittyneeseen työttömyyteen liittyy yhä vahvemmin köyhyyttä ja sairautta. Kohtuullinen selviytyminen on kuitenkin mahdollista, jos työtön löytää uudessa tilanteessa elämälleen merkityksen ja kykenee jollain tasolla turvaamaan elantonsa. Ongelmien kasautumista ehkäisevänä tekijänä he ovat löytäneet Durkheimin ajatuksen sosiaalisesta kannattelusta: työttömyys ei lisää sairastumisen riskiä, jos lähiyhteisön ja yhteiskunnan tuki kannattelevat ihmistä. Muuten työkyky alkaa laskea kahden - kolmen vuoden työttömyyden jälkeen. Asunnottomuudesta johtuen haastateltavieni tilanne oli merkittävästi vaikeampi kuin Kortteisen & Tuomikosken kuvailemien työttömien, mutta sosiaalisen kannattelun ajatus soveltuu silti heidänkin elämäntilanteidensa pohdintaan. Eräs haastateltavani (Aki) puhui pitkään siitä, että hänen elämästään puuttuivat sekä lähiympäristön että yhteiskunnan antama tuki. Hän oli pettynyt ja vihainen siitä, ettei sosiaalitoimisto hoitanut hänen asioitaan paremmin hänen sairaslomansa aikana. Hän puhui siitä, että toimeentulotuki maksetaan kuukausittain kaksi viikkoa myöhässä, ja tämän ajan hän joutuu lainaamaan rahaa ja elämään velkakierteessä ja nälässä. Hän myös puhui siitä häpeästä, ettei pysty ostamaan itselleen parempia vaatteita eikä sosiaalitoimistostakaan myönnetä vaaterahaa. Lisäksi hän kertoi siitä, että hänellä on vain harvoja sukulaisia, ja kaikilta

tuttaviltaan hän on jo pyytänyt apua niin moneen kertaan, ettei häntä enää olla valmiita auttamaan samalla tavalla kuin asunnottomuuden alkuaikoina. Hän totesi, ettei enää saa apua kuin sosiaalitoimistosta eikä luota heidänkään apuunsa:

“Vähän vähissä ne on apupaikat mulla ittelläki, että ketkä auttaa ja ketkä ei. Että nyt ainoon kerran mua on pystyny auttaa, ni on just sosiaalivirasto, mut heikolt näyttää, ku ei tuu ees shekkii käteen, et vois ruokaa käydä ostamassa. Nyt pitäis taas odottaa viikonlopun yli, ens viikolle jonneki pitkälle puoleen, et mä saan ruokaa.” (Aki)

6.4.3 Työssä käynnin mahdottomuus

Monet haastateltavat toivat esiin sen, ettei työssä käyminen ole mahdollista asunnottomana, vaikka omaa tahtoa löytyisikin. He kuvailivat sitä, miten työssä jaksaminen on mahdotonta, jos täytyy raskaan työpäivän jälkeen alkaa etsiä jotain rappukäytävää tai lehtiroskista, johon pääsisi yöksi:

“Mää saisin työpaikan heti ihan yhdellä puhelinsoitolla mut en mä lähe mistään rappukäytävistä nuohoomaan aamusta itteeni. Sit se on kiva ku oot päivän töissä, painat raskasta työtä. Sitte illalla neljän jälkeen rupeet miettiin mihin sä meet nukkuumaan. Se syö päätä kyllä yllättävän lujasti.” (Jussi)

“Sillon just, ku on töissä, ni on pakko olla toi tukikohta. Kato ku mullon aika paljon noit työkaluja, että semmonen ihan 30 kilon työkalut, ni en mä voi tuolla pitkin öitä kävellä 30 kiloo työkaluja mukana koko ajan ja tätsä miettii sitä, että mihinkähän sitä pääsis rappuun nukkuun tai johonkin vastaavaan, että pitäis aamulla päästä seitsemäks töihin. Ei se onnistu silleen.” (Aki)

Haastateltavat eivät uskoneet töiden aloittamisen auttavan heitä pois asunnottomuudesta, vaan päinvastoin korostivat sitä, etteivät työt olleet mikään tae asunnon järjestymisestä. Heistä kolmella oli kokemusta työnteosta asunnottomana ja siitä, ettei asunto ollut siitä huolimatta järjestynyt. Eräs haastateltava (Jussi) kertoi yrittäneensä käydä asuntolasta töissä, mutta oli joutunut lopettamaan työt, koska ei ollut saanut nukuttua jatkuvan öisen metelin vuoksi. Hän oli yrittänyt vedota sosiaalityöntekijöihin sanomalla, että voisi koska vain palata entiseen työpaikkaansa, jos hänelle järjestyisi tukiasunto. Näin asunto näyttäytyi hänelle porttina normaaliin elämään, ja hän oli lupautunut antamaan yhteiskun-

nalle vastapalveluksen ryhtymällä kunnialliseksi veronmaksajaksi, mutta viranomaiset eivät olleet huomioineet hänen tarjoustaan. Hän päätteli tästä, että sosiaalityöntekijät asuttavat vain työtä vieroksuvia ja juuri asunnottomaksi joutuneita ihmisiä. Hän piti kohteluaan epäoikeudenmukaisena, mutta sanoi tyytyneensä jo kohtaloonsa:

“Tossa ollaan naureskeltu poikien kanssa, että kyllä se on kumma, ku tos on semmosii, mitkä on kaks viikkoa ollu asunnottomana niin kyllä niille löytyy kaikki asunnot aina, mut miks ei niinku meikäläiselle. Ne ei oo ikinä töitä tehny päivääkään. Miks semmoset saa aina ja mul ois kuitenkin mahdollisuus lähtee töihin vaikka heti. Mut tämmöstä se on, ei aina voi voittaa. Mä oon tyytyny kohtalooni.” (Jussi)

6.4.4 Työelämään palaamisesta luopuminen

Kaksi haastateltavaa (Leif, Tommi) ei suunnitellut enää palaavansa työelämään, vaikka asunto järjestyisikin. Leif kertoi, ettei enää osaa hakea töitä, kun on ollut muutaman vuoden työttömänä. Hän vetosi myös ikäänsä sanomalla, ettei hänen ikäiselleen enää edes riittäisi töitä, kun ei riitä aina nuoremmillekaan. Tommin puheesta tuli puolestaan se vaikutelma, että hän näki tavallisen elämänmenon ja työelämän itselleen sopimattomana. Hän kertoi yrittäneensä aiemmin tehdä töitä, mutta työt eivät olleet kuitenkaan luistaneet. Työelämä näyttäytyi hänelle kaoottisena paikkana, johon hän ei yrittänytkaan sopeutua.

6.4.5 Työssä käynnin kannattamattomuus

Eräs haastateltava (Aki) toi voimakkaasti esiin sen, ettei aiempi työssä käyminen ollut nostanut häntä asunnottomuudesta eikä erityissosiaalitoimiston asiakkuudesta. Hän koki tilanteensa toivottomaksi, koska ei kyennyt elättämään itseään palkkatuloillaan siitä syystä, että hänen varallisuutensa oli ulosotossa velkojen takia. Hänen kertomuksestaan tuli vahvimmin esiin tunne siitä, että oli nöyryyttävää tehdä ensin raskasta työtä ja joutua vielä asioimaan sosiaalitoimistossa *“häntä koipien välissä”*. Hän kertoi, ettei toimeentulotuen saaminenkaan ole helppoa, vaan kaiken lisäksi *“rahaa täytyy yrittää murjoa”*.

Hän ajatteli yhteiskunnan kohtelevan häntä epäoikeudenmukaisesti monellakin tavalla. Ensinnäkin hän koki toimeentulotuen hakemisen vaivalloiseksi, vaikka hänen mielestään viranomaisten olisi ennemminkin täytynyt tuntea myötätuntoa hänen tilannettaan kohtaan ja palkita häntä kunniallisuudesta ja

yritteliäisyydestä. Toiseksi hänestä oli epäoikeudenmukaista joutua hakemaan rahaa samasta paikasta, jossa työn vieroksujatkin käyvät, ja samalla leimautua itsekin. Tulkitsin hänen ajattelevan, että sosiaali-toimiston asiakkuuteen on tarkoituksellisesti liitetty asiakkaiden leimaaminen ja häpeä, jolloin pienipalk-kaisetkin leimataan ilman omaa syytään.

Hän piti epäoikeudenmukaisena myös sitä, ettei hänelle ollut jäänyt töistä huolimatta rahaa yhtään enempää kuin työttömänäkään. Työssä ollessaan hänen tilanteensa oli jopa epäedullisempi, kun hän menetti oikeutensa saada toimeentulotukea terveydenhuoltomenoihin ja kärsi fyysisestä työstä aiheutu-vista vaivoista. Hän ihmetteli sitä, ettei sosiaalilaissa ole mitenkään huomioitu työnteon kannattamatto-muutta. Hänen mielestään epäkohta voitaisiin ratkaista sillä, että työsuhteessa oleville maksettaisiin vähän isompi toimeentulotuki:

“Toi systeemi on vähän sekasin mun mielestä. Et jos oot töissä ja sul ei riitä se sun niin sanottu palkkas siihen sun elämiseen, niin pitäis jonkinnäkönen systeemi kehittää siihen, että ne ketkä on kunnon työsuhteessa, että niille sitten maksettais jonkun verran isompi se toimeentulotuki sillee, että ei nyt ihan jätettäis sitä 2200 markkaa, koska ei kukaan enää halua tehdä töitä. Sen takii mäkään en oo tehny töitä moneen vuoteen. Minkä takia mä tekisin, ku mä joutusin tule-maan tänne kumminki hakemaan sit taas täältä se 2200 markkaa. Ni, sitte mä tekisin ilmatteeks töitä, koska sit mä menettäisin kaikki etuudet, hammaslääkäri- ja lääkärietuudet, siis kaikki. Et sehän on kinkkinen juttu, et sitä ei ees sosiaalilaista voi ettii, et sielt ei löydy minkäänäköst porsaanreikää ees tohon asiaan. Et siel on vaan niin, et se on hullusti säädetty toi juttu. Ku susta tulee vielä sosiaalityöntekijä niin kuule tuut huomaa aika hurjia juttuja. Et ihan varmasti sydäntä riipasee, että ku aattelee, et toiset ihmiset painaa, et ne kuitenkin yrittää kaikkensa ni sitte ne joutuu kumminki tuleen tänne (sosiaalitoimistoon). Joillakin on kuitenkin hirveen kova kynnys, ettei haluis tulla, koska tekee just työtä, kovaa työtä.” (Aki)

Niemisen (1997, 77) haastattelemat asuntola-asukkaat arvostelivat samoilla perusteilla yhteiskuntaa siitä, että se lyö vielä alemmaksi ja torjuu omat tilanteen kohennusyritykset.

Aki suhtautui ulosottovirastoon vihollisenomaisena järjestelmänä, joka pyrki viemään häneltä mahdolli-simman paljon rahaa. Hän kertoi olevansa mieluummin sosiaalitoimen asiakkaana kuin töissä, koska pääsee siten itse helpommalla eikä hänen tarvitse maksaa mitään ulosottovirastolle. Hän koki näin onnistuneensa nolaamaan ja voittamaan ulosottoviraston virkailijat, kun nämä eivät onnistu saamaan

häneltä rahaa, kun hän pysyttelee ovelasti varattomana. Hän suhtautui tilanteeseen niin, että onnistuu pimittämään juuri yhteiskunnan virastolta rahaa eikä niinkään yksityisiltä velansaajilta.

6.5 Ajatuksia asuntola-asumisesta

Päädyin tarkastelemaan helsinkiläisten haastateltavieni näkemyksiä asuntoloista, koska ne ovat viranomaisten heille tarjoama palvelu ja edustavat osaltaan yhteiskuntaa. Aloittaessani haastattelujen tekemisen, minulla ei ollut mietittynä yhtään kysymystä asuntoloista, mutta kuitenkin kaikki (7) helsinkiläiset haastateltavat ja yksi jyväskyläläinen haastateltava puhuivat runsaasti asuntoloihin liittyvistä ajatuksistaan ja kokemuksistaan. Tästä huomaa sen, että Helsingissä asuntolat olivat niin keskeisiä asumispalveluita, että jokaisen haastateltavan täytyi määritellä suhteensa niihin, vaikkei olisi halunnut asuntolassa asuakaan.

Asuntoloiden huonot olosuhteet ovat herättäneet paljon julkista keskustelua. Viranomaisilla ei ole suuriakaan mahdollisuuksia vaikuttaa niiden olosuhteisiin, vaikka he ovat joutuneet osoittamaan asiakkaitaan niihin asumaan. (Leijo 1997, 7) Myös asunnottomilla itsellään on omia asumisen laatuvaatimuksia, vaikkei sitä heti tulisi ajatelleeksi asunnottomista muodostetun puliukkostereotypian perusteella (Nieminen 1997, 47). Omat haastateltavani toivoivat asuntoloilta turvallisuutta ja omaa rauhaa. Yksi haastateltavista toivoi lisäksi liikkumisen vapautta ja alkoholikontrollin puuttumista. Niemisen (1997, 106) haastattelemat asuntola-asukkaat toivoivat täysin samoja asioita.

Järvisen (1993, 224-225) tutkimuksessa asuntola-asukkaat toivoivat konkreettista apua elämänkriiseihin. He arvostivat erityisesti sitä, että henkilökunta suhtautui heihin tasavertaisesti ja kunnioittavasti. Granfeltin (1998a, 59, 70) tutkimuksessa asuntoloiden kehittämistä vaativiksi haasteiksi nousivat mahdollisuus saada kokonaisvaltaista apua kriiseissä, ilmapiirin kehittäminen asukkaiden itsearvostusta vastaaviksi paikoiksi sekä oikeus yksityisyyteen. Omat haastateltavani eivät kuitenkaan tuoneet psykososiaalisen tuen tarvetta lainkaan esiin. Syynä voi olla se, että Järvisen ja Granfeltin tutkimuksista poiketen vain kaksi haastateltavaani asui parhaillaan asuntolassa ja kaikki haastateltavani olivat miehiä.

Helsinkiläiset haastateltavat suhtautuivat asuntoloihin erittäin negatiivisesti. Heistä vain kaksi asui parhaillaan asuntolassa (Seppo, Aki). Kolme haastateltavaa (Eero, Jussi, Leif) oli aiemmin asunut asuntolassa, mutta ei enää harkinnut tätä vaihtoehtoa. Yksi (Matti) ei ollut asunut asuntolassa eikä

harkinnut sitä vastaisuudessaan, koska ei olisi voinut tavata siellä lastaan. Yksi (Tommi) puolestaan olisi ottanut vastaan asuntolapaikan, mutta hänellä oli porttikieltoja moneen asuntolaan.

Haastateltavien negatiivisesta suhtautumisesta asuntoloihin huomaa ensinnäkin heidän pettymyksensä siihen, että heitä pidetään "laitapuolen kulkijoina", joiden asumisolosuhteilla ei ole niin väliä (Nieminen 1997, 50). Siitä voi myös päätellä, että asuntola-asuminen on sosiaalisesti erittäin vaativaa. Asuntolaan kasautuu elämänkriisejä, menetyksiä ja pahoinvointia, jolloin sinne muodostuu helposti raskas ilmapiiri. Asuntoloissa on myös rajoituksia ja sääntöjä, joita on mahdotonta räätälöidä vastaamaan kunkin asiakkaan tarpeita. Oman yksityisyyden ja elämäntavan säilyttäminen on vaikeaa. (Granfelt 1992, 132-133) Ihmisarvoinen elämä ja itsemääräämisen toteutuminen edellyttäisi edes pientä yksityisyyden aluetta, mutta suurimmalla osalla asukkaista ei ole omaa huonetta (Granfelt 1998a, 175). Puutteena on myös henkilökunnan vähäisyys ja riittämätön koulutus. Asuntoloista on muodostunut ihmisten tilapäisiä tai pysyviä säilytyspaikkoja, vaikka ne on alun perin tarkoitettu ratkaisuksi akuuttiin asunnottomuus-kriisiin. (Granfelt 1998a, 57)

Yhteiskunnassa vallalla olevat asenteet asuntola-asukkaita kohtaan heijastuvat siihen, miten haastateltavani näkevät asuntolayhteisön (Granfelt 1992, 130). Asuntolassa asuminen on poikkeavan identiteettiä tuottavaa ja vahvistavaa sekä vähän arvostettua ja halveksittua. Siihen liitetään usein toiseus, selviytymättömyys ja riippuvuus. (Granfelt 1998a, 56) Ulkopuolisten silmissä asuntola segregoituu erilliseksi saarekkeeksi irralleen muusta yhteiskunnasta (Granfelt 1992, 132). Jotkut haastateltavani pitivät kuitenkin toisia asuntoloita toivottavampina asuinpaikkoina kuin toisia. Tästä huomaa sen, että asuntola-asukas ottaa identiteetin paikalta ja paikka asujilta (Granfelt 1998a, 56).

Asuntola-asukkaita haastatellut Nieminen (1997, 56-60) luokitteli asukkaat vakiasukkaiksi, kotiutuneiksi ja ulkopuolisiksi. Tulkitsin suurimman osan haastateltavistani kuuluvan tai kuuluneen aiemmin asuntolassa asuessaan juuri ulkopuolisten ryhmään. Nämä kokevat eniten vieraantuneisuutta ja ahdistusta asuntolassa eivätkä pärjää itsensä kanssa. Asuntola on vain hätäratkaisu eikä siinä nähdä muuta hyvää kuin se, ettei tarvitse asua ulkona. He pelkäävät asuntolaelämän painavan leiman, joka heikentää mahdollisuuksia pärjätä itselle tärkeämmillä valtakulttuurin kentillä. Granfeltin (1992, 137) mukaan asuntola-asumisen leimaavuus ja leimaantumisen uhka korostuivat niiden haastateltavien kertomuksissa, jotka eivät olleet leimautuneet psyykkisen sairauden pohjalta poikkeaviksi.

6.5.1 “Asuntolan salipaikoille mua ei saa, että ennemmin nukun vaikka rapussa sitte”

Kolme haastateltavaani (Eero, Jussi, Leif) oli aiemmin asunut asuntolassa, mutta sitten hylännyt tämän vaihtoehdon. Jokainen heistä aloitti keskustelun asuntoloista ja puhui aiheesta niin mielellään, että palasi siihen vielä haastattelun lopussa.

Haastattelemani vanhempi mies (Eero) kertoi syyksi asuntoloiden jättämiseen sen, ettei asuntoloista löydy omaa rauhaa hetkeksikään. Hän kertoi siitä, että hänellä on joskus sairauksista johtuen tuskainen olo, jolloin hän haluaisi olla omassa rauhassa odottamassa olon tasaantumista.

Myös toinen haastateltava (Jussi) korosti oman rauhan puuttumista. Hän painotti sitä, että rapussa yöpymisessäkin on enemmän omaa rauhaa kuin asuntolan salipaikoilla. Hän kyseenalaisti tässä erittäin voimakkaasti yhteiskunnan tarjoaman palvelun sanomalla, että kadullakin on parempi olla:

“Ainoa mitä ne (viranomaiset) pystyy tarjoon on joku asuntolapaikka, ja mun mielestä ne ei oo ihmisarvosten paikkoja edes. Ennemmin sitä elää tuolla jossain rapussa ja lehtilaatikossa sitte ja ainaki on se muutama tunti se oma rauha, mikä on aika tärkeä mulle, että mä saan olla rauhassa nukkuu siis syvää unta, että ei oo semmosta koiran unta että ku jossain vähän rapsah-taa ni herää heti. Koska noita asuntoloita on tullu tossa koluttua ja niist on saanu ihan riittävän huonoa kokemusta, et ei kiinnosta enää.” (Jussi)

Myöskään Niemisen (1997, 67) haastattelemat asuntola-asukkaat eivät pitäneet asuntolaa välttämättä parempana vaihtoehtona kuin ulkona asumista. Osa kertoi valinneensa asuntolan ikänsä vuoksi tai pitävänsä nykyistä asuntolaansa poikkeuksellisen hyvänä. Omakaan haastateltavani (Jussi) ei pitänyt kaikkia asuntoloita yhtä toivottomina paikkoina, vaan hänellä oli oma luokituksensa siitä, mihin asuntoloihin hän voisi harkita menevänsä ja mitkä asuntolat puolestaan olivat niin levottomia, ettei hän menisi niihin edes periaatteen vuoksi. Hän toi näin esiin sen, ettei asuntoloista voi puhua yhtenäisenä kategoriana. (ks. myös Granfelt 1998a, 57) Vaikka levottomimpien asuntoloiden välttäminen on ymmärrettävää jo itsessään, tulkitsin silti hänen kokeneen myös voivansa kontrolloida elämäänsä noudattamalla asumisessaan omia periaatteitaan, joille viranomaiset eivät mahtaneet mitään.

Jussi ei pitänyt asuntoloista senkään takia, että niissä täytyy olla selvin päin. Hänen mielestään oli epäoikeudenmukaista, että asuntoloissa meluavat “*Hesperian hullut*” ja huumeiden käyttäjät saavat olla

päissään, mutta pelkän viinan juojilta edellytetään raittiutta. Hän teki tässä selvää eroa itsensä ja huumeiden käyttäjien tai psyykkisesti sairaiden asunnottomien välillä (ks. myös Granfelt 1992, 58). Hän ajatteli asuntolan henkilökunnan rajoittavan epäoikeudenmukaisesti hänen alkoholinkäyttöään, koska piti alkoholia paljon pienempänä ongelmana kuin huumeiden tai korvikkeiden käyttämistä. Hänestä asuntolat olivat niin huonotasoisia paikkoja, ettei niissä voinut olla selvin päin, ja siksi myös alkoholi-kontrolli oli syy siihen, että hän yöpyi mieluummin kadulla. Pitempään asuntolassa asuvaa asuntolaelä-män rajoitukset voivat alkaa ahdistaa, kun autonomia ja yksityisyys tuntuvat uhatuilta (Granfelt 1998a, 60).

Jussi korosti sitä, ettei hänellä ole porttikieltoa mihinkään asuntolaan, vaan hän on hyvissä väleissä vahtimestarien kanssa. Tulkitsin tilannetta niin, että hän koki vahtimestarien kanssa väleissä olemisen kannattavaksi kaikesta huolimatta, vaikkei suunnitellutkaan asuntolaan muuttamista. Hän pystyi ajattelemaan, että kadulla asuminen on hänen oma valintansa, koska hän voisi lähteä asuntolaan milloin vain ja vahtimestarit saattaisivat jopa ilahtua nähdessään tutun ihmisen.

Hän mainitsi asuntoloiden huonona puolena työssä käymisen mahdottomuuden. Hän kertoi yrittäneensä työssä käyntiä kahden viikon ajan, mutta oli joutunut lopettamaan työt, koska ei ollut saanut nukuttua kunnolla joidenkin asukkaiden metelöidessä pitkälle aamuyöhön. Hän kertoi, että asuntolasta myös tarttuu vaatteisiin sellainen korvikkeiden haju, mitä töissä helposti ihmetellään.

Jussi kuitenkin mainitsi myös yhdestä positiivisesta asuntolakokemuksesta, joka oli asukkaiden hyvän yhteishengen ansiota. Positiivista oli ollut myös asuntolassa vierailut hyvä sosiaalityöntekijä, joka oli onnistunut *“tekemään asioista yksinkertaisia”* hoitamalla toimeentulotukiasiat niin, ettei hänen ollut tarvinnut enää asioida sosiaalitoimistossa juuri ollenkaan. Vähän ajan kuluttua siitä, kun haastateltavani oli muuttanut tästä asuntolasta pois, alkoi tilanne asuntolassa muuttua. Jussi kertoi, että vahtimestareiden mielestä asukkaat tulivat toimeen keskenään liian hyvin, ja heidän pyynnöstään asukkaat sijoitettiin eri asuntoloihin. Haastateltavani muisteli asuntola-aikaansa hyvänä elämänvaiheena, ja hän vaikutti olevan katkera vahtimestareille, vaikkei heidän toimintansa ollut häntä enää koskettanutkaan. Hän kuului selvästi Niemisen (1997, 59) asuntola-asukkaita koskevassa luokittelussa kotiutuneisiin asukkaisiin, jotka kokevat muiden asukkaiden kanssa yhteenkuuluvuutta. Heidän selviytymisensä on eniten riippuvainen osakulttuurista, ja he viihtyvät asuntolassa ainakin niin kauan kuin *“oma porukka”* on kasassa.

Haastattelun lopuksi hän esitti selvän uhkauksen yhteiskuntaa kohtaan sanomalla, että jos kaupunki ei pysty järjestämään asuntoa, niin kyllä hän saa sen itsekin järjestettyä vankilasta. Hän sanoi ironisesti, että vankilassa pääsee ainakin lämpimään ja saa kolme kertaa päivässä ruuat:

“Mulle on riittäny nuo asuntolat. Jos ei tää kaupunki pysty järjestää asuntoo ni kyllähän mä saisin sen muualtakin jostain. Mut se tarkoittaa kyllä jo tota Ristikkotie kutosta sitten se osote meikäläisen kohdalla tai sitte Konnunsuota. Pääseepähän ainakin lämpimään ja saa kolme kertaa päivässä safskat, jos jotain lohduttavaa siitäkin ettii. Et ei siinä muuta oo. Vähän väliä ollaan lusimassa sitte, ku pakkohan se on syyllistyä johonkin varkauksiin, koska ei tuol selvin päin kadulla viitti pyöriä, ei meikäläinen ainakaan. Mä nukun joka yö ehkä kaks kolme tuntia. Kyllähän se käy tohon stressihermoihin pikku hiljaa koko touhu, että ei jaksa kauaa. Sitte taas istutaan, ku hermostuu.” (Jussi)

Hän toi esiin sen, että jos yhteiskunta ei pysty auttamaan häntä paremmin, hän toimii yhteiskunnan kannalta vahingollisella ja rikollisella tavalla, josta häntä paradoksaalisesti palkitaan järjestämällä vankilassa asuminen. Tulkitsin hänen sanovan epäsuorasti, että yhteiskunnan kannalta olisi edullisempaa järjestää hänelle asunto. Toisaalta tämä ei ollut ainoa syy rikoksiin, vaan hän kertoi katuelämän aiheuttavan niitä jo itsessään kahdellakin tavalla. Ensinnäkin hän kertoi, että hänen on pakko syyllistyä varkauksiin, koska ei voi olla kadulla selvin päin. Alkoholismin vakavuus erityisesti kadulla elävien asunnottomien keskuudessa on yhteydessä heidän epätoivoiseen tilanteeseensa. Monien muiden asunnottomien tavoin Jussi selviytyi asunnottomuudesta juomalla yhä rankemmin. (Granfelt 1998a, 72). Juominen voi olla yksi keino selviytyä kylmästä säästä, fyysisestä ja emotionaalisesta tuskasta, sekä se voi lievittää tuskaa ja täyttää tylsää aikaa (Daly 1996, 117). Toiseksi syyksi rikoksiin syyllistymiselle hän sanoi katuelämän kuluttavuuden: Hyvin vähäisten yöunien takia hän kärsii jatkuvasta stressistä, joka lopulta aiheuttaa hänessä hermostumisen ja sellaisen väkivaltaisen teon, josta on aina seurannut vankilatuomio. Järventie (1993, 101) puhuu samasta asiasta toteamalla, että ihminen voi kokea elämäntilanteensa loukuksi, jossa eläminen on niin sietämätöntä, että siitä on päästävä keinolla millä hyvänsä. Nimenomaan väkivaltaisen teon voi tulkita yritykseksi päästä tällaisesta loukusta (Granfelt 1998a, 152).

Kolmas haastateltava (Leif) kertoi asuntoloissa olevan niin väkivaltaisia ja humalaisia asukkaita, ettei hän tule siellä toimeen. Hän ei yhtynyt lainkaan Niemisen (1997, 65) ajatukseen siitä, ettei väkivallan ja rauhattomuuden osuutta asuntolan jokapäiväisessä elämänmenossa ole syytä liioitella. Hän kertoi, ettei

uskaltaisi viedä asuntoloihin mitään omia tavaroitaan, koska ne varmasti varastettaisiin. Lisäksi häntä häiritsi se, että joutuisi asuntolassa näkemään muita alkoholisteja. (*“Itsekin kun oon alkoholisti niin ei se voi katsoo toista juoppoa”*.) Hän ei kuitenkaan osoittanut selviä vaateita yhteiskuntaa kohtaan niin kuin edellinen haastateltava, vaan hyväksyi sen, että asuntolat ovat sellaisia kuin ovat ja siksi hänen ei pitä niihin mennä.

6.5.2 *“En voi ottaa vastaan asuntolapaikkaa, koska mulla on hommat suht koht ok”*

Vain yksi helsinkiläinen haastateltava (Matti) ei ollut koskaan asunut asuntolassa. Hän ei ajatellut voivansa ottaa vastaan asuntolapaikkaa, koska hänellä on *“hommat suht koht ok”*, eikä hän voisi tavata siellä lastaan. Hän loi itsestään kuvaa tavallisena ihmisenä, joka asuu mieluummin tuttavien tai sukulaisten luona, jossa lapsen tapaaminenkin onnistuu. Hän toi näin esiin sen, että yhteiskunnan tarjoama asumispalvelu on niin huonotasoista, ettei hän voi kunnollisena kansalaisena sitä hyödyntää: Eläminen asuntolassa olisi vaikeaa siististi pukeutuneelle miehelle, joka haluaisi tavata rauhassa lastaan ja naisystävänsä. Myös Niemisen (1997, 53) haastattelemat asuntolassa asuvat miehet pitivät asuntolaa ikävänä ympäristönä lasten tapaamiselle, mutta osa heistä silti tapasi siellä lapsiaan säännöllisesti. Myös asuntoloiden epäsiisteys ja varustetason puutteellisuus hankaloittivat pyrkimystä mahdollisimman normaaliin elämään (mt. 50).

6.5.3 *“On edes joku paikka minne mennä”*

Asuntolavaihtoehdon valinneet kaksi haastateltavaa (Aki, Seppo) pitivät asuntolaa parhaana asumisvaihtoehtona, vaikka suhtautuivatkin siihen kriittisesti. Toinen heistä (Aki) oli vasta haastattelupäivänä saanut asuntolapaikan eikä ollut vielä ehtinyt nähdä tulevaa asuinpaikkaansa. Hän oli kiitollinen viranomaisille asuntolapaikan järjestymisestä, mutta puhui samalla siitä, miten häntä epäilytti lähteä asuntolaan, kun tiesi joutuvansa toisen kanssa samaan huoneeseen. Hän nimitti tunnettaan *“fobiaksi tuntemattomia ihmisiä kohtaan”*. Hän kertoi kuulleensa, että välillä asuntoloissa on ihan hyviäkin ihmisiä, mutta toisaalta hän oli kuullut myös puukkotappelusta, joka oli tapahtunut juuri hänen tulevassa asuntolassaan.

Aki piti asuntolan hyvänä puolena sitä, että on joku paikka minne mennä (ks. myös Granfelt 1992, 131). Hän ei pitänyt vaihtoehtona rapussa yöpymistä, koska sieltä poliisit voivat käydä yöllä viemässä putkaan. Hän sanoi, ettei ole sellainen eikä sen näköinen ihminen, että haluaisi herätä putkasta joka

aamu, kun ei pääse mihinkään yöksi. Näin hän toi esiin sen, että kokee olevansa niin kunniallinen ihminen, ettei putka ole hänen arvoisensa paikka. Tulkitsin hänen puhuvan myös siitä, ettei putkaan joutuminen ole rankaisevana toimenpiteenä oikeudenmukainen, koska syyllinen rapussa nukkumiseen on yhteiskunta itse, koska se ei ole järjestänyt hänelle asuntoa. Hän näki parhaimmaksi muuttaa heikkotasoiseen yhteiskunnan tarjoamaan paikkaan, koska sekin on parempi vaihtoehto kuin putka.

Haastattelun kuluessa hänen ilonsa juuri saadusta asuntolapaikasta alkoi vaihtua pohdintaan siitä, ettei asuntola ole kuitenkaan sama asia kuin asunto tai osoite vaan pelkästään jonkinnäköinen majapaikka:

“Nyt ku mä ton asuntolapaikanki sain, ni ei se mua muuta Eston asiakkaasta mikskään, Estos mä joudun silti käydä. Ni vaikka mul on sitte jonkunnäkönen paikka, mut ei se kumminkaan asunto oo eikä osote. Hmm. Mä oon Eston asiakas, et edelleen sama juttu jatkuu.” (Aki)

Hän koki erityissosiaalitoimiston asiakkuuden leimaavaksi ja normaalin identiteettiä uhkaavaksi asiaksi, josta olisi halunnut kokonaan irrottautua. Nimenomaan tämän asiakkuuden säilyminen sai hänet tuntemaan itsensä edelleen asunnottomaksi ja vähensi asuntolan kodin tuntua. Hän ei määritellyt asuntolapaikkaansa asunnoksi eikä edes osoitteeksi! Kodin tuntua vähensi myös se, ettei hän uskaltanut viedä kalliita työkalujaan asuntolaan, koska jos ne varastetaan, häneltä *“menee ainoa leipäpuu”*. Asuntolan huone tuntui hänestä julkiselta alueelta, jonne ei kannattanut viedä henkilökohtaisia tavaroita.

Toinen asuntolassa asuva haastateltava (Seppo) kertoi viettävänsä asuntolassa yöt, ja muuten aika menee *“päivät pitkät kävellessä”*. Hän kertoi asuvansa asuntolassa vain siksi, ettei talven kylmyyden vuoksi voinut yöpyä puiston penkillä. Hän luultavasti kuuluikin niihin asunnottomiin, joilla on tapana viettää lämmin vuodenaika ulkona ja palata asuntolaan syksyn tullen (Nieminen 1997).

6.5.4 Porttikielto asuntolaan

Vain yksi haastateltavista (Tommi) suhtautui myönteisesti asuntoloihin. Hän vaikutti huono-osaisemmalta muihin verrattuna, ja hänen todellisuudentajunsa oli hämärtynyt. Myöskään Granfeltin (1992, 138) mukaan asuntola-asumisen leimaavuus ei korostunut niiden haastateltavien kertomuksissa, jotka

olivat jo sisäistäneet poikkeavan identiteetin ja olivat ennestäänkin leimaantuneet esimerkiksi psyykkisesti sairaiksi. Tommi kertoi saaneensa maksusitoumuksen asuntolaan, mutta epäili, ettei häntä varmaankaan oteta vastaan porttikieltojen vuoksi. Hän loi viranomaisten toiminnasta sellaista kuvaa, että he auttavat häntä vain asuntolapaikkoja jakamalla eikä hän muunlaista apua odottanutkaan. Hän ei uskonut pystyvänsä itsekään hankkimaan asuntoa ja näki ainoaksi vaihtoehdoksi kadulla asumisen:

“Nii, eikä tää mun asuntolapaikka, en mä varmaan pääse tännekään, ku mulla on varmaan porttikieltojakin jostain syystä. Ja sitte ku mulla ei oo yhtään asuntolapaikkaa, ni enhän mä voi asua missään, nii. Muuta ku kadulla. Tai hommata asunto ja millä mä sen. En mä saa sitä hommattua.” (Tommi)

Tommi olisi luultavasti päässyt yöpymään varmimmin vain ensisuojaan, joka on kaikkein heikkotasoisin yhteiskunnan tarjoama vaihtoehto.

6.5.5 Tukiasunnot

Yksi jyvaskyläläisistä haastateltavista (Jarmo) oli pian muuttamassa erääseen Jyvaskylän Katulähetysten ylläpitämään ns. puolimatkankotiin. Asumisyksikön tarkoituksena on tarjota päihdeongelmallisille tai vankilasta vapautuville mahdollisuus pysähtyä ja opetella elämisen taitoja selvin päin. Sen tarkoituksena on olla rauhallinen, luonnonläheinen ja kodikas yhteisö. (Etappi, 2002) Hän kertoi tukiasumispaikan järjestyneen sattumalta eikä hän ollut vielä ehtinyt alkaa järjestellä asioita. Hän kertoi asuneensa aiemmin kaksi kertaa vastaavanlaisessa tukiasunnossa, mutta oli menettänyt asunnon päihteiden käytön takia. En huomannut hänen puheessaan mitään katkeruutta viranomaisia kohtaan, vaan ennemminkin hän piti selvänä, että oli joutunut lähtemään asunnosta, koska oli rikkonut sääntöjä. Häntä jännitti, onnistuuko päihteetön elämä tällä kertaa, mutta hän ei kuitenkaan halunnut mitään tukea, vaan uskoi kaiken olevan itsestä kiinni (ks. myös Granfelt 1998a, 176).

Jarmo mielsi puolimatkankodin paikaksi, jossa ennen kaikkea asutaan ja jossa ei ole varsinaista henkilökuntaa:

Minna: Minkälaista tukea sä nyt toivoisit niiltä työntekijöiltä, että siellä nyt lähtis kaikki menemään hyvin, kun nyt lähdet täältä pois?

Jarmo: Ei, sehän on asuntola. Ei siellä niinkun oo mitään työntekijää. Että sielläpähen vaan asutaan ja ollaan ja kai siellä jotain tekemistäkin on, puunhakkaamista ja jotain tämmöstä.

Hän halusi asumisen olevan itsenäistä, jolloin hän myös pääsisi itse toteuttamaan päihdekuntoutuksessa itselleen asettamia tavoitteita. Hän korosti puheessaan sitä, että toteuttaa jatkuvasti omia valintojaan, eivätkä työntekijät ohjaile hänen elämäänsä.

Niemisen (1997, 73-74) haastattelemat asuntola-asukkaat suhtautuivat hyvin negatiivisesti solumuotoisiin tukiasuntoihin, koska vieroksuivat pakotettua yhteisöllisyyttä ja viranomaisvalvontaa. Heidän tärkein vaatimuksensa asuinpaikalle oli mahdollisuus elää omaa elämäänsä kenenkään siihen puuttumatta, ja oma rauha toteutuisi heidän mielestään parhaiten ainoastaan yksiossassa. En kuitenkaan huomannut tällaista suhtautumista aineistossani. Monet haastateltavani korostivat sitä, että olisivat kiitollisia pienestäkin omasta tilasta. Eräs haastateltavani kävi säännöllisesti tukiasuntohaastattelussa toivoen saavansa asunnon. Tukiasuntoihin muuttava Jarmo ei myöskään liittännyt tähän asumismuotoon viranomaisvalvonnan tai pakonomaisen yhteisöllisyyden ajatusta. Ehkä nimenomaan asuntola-asukkaat ovat sellaisia asunnottomia, jotka ovat valinneet juuri asuntolan tilapäiseksi majapaikakseen eivätkä halua enää uutta välvaiheen asumispaikkaa ennen itsenäisen asunnon saamista. (mt. 73-74).

6.6 Mietteitä asunnon hausta

Asunnon hakemiseen liittyvissä asioissa helsinkiläisten ja jyväskyläläisten haastateltavien ajatukset erosivat selvimmin. Syynä oli ennen kaikkea se, että Helsingin kaupungilla on oma asunnonhankintayhtiö, ja Erityissosiaalitoimisto asuttaa asunnottomia jälleenvuokraamalla heille yhtiön kautta hankittuja asuntoja. Jyväskylässä puolestaan asunnottomien asuttaminen on pelkästään kaupungin asuntotoimen vastuulla. Tämän kautta selittyy se, että kaikki kolme jyväskyläläistä haastateltavaa haki kaupungin vuokra-asuntoa, mutta helsinkiläisistä hakemuksien oli jättänyt vain yksi (Tommi). Loput olivat olleet vuosia asuntojonossa, mutta sitten luovuttaneet, kun edistystä ei ollut tapahtunut. He ajattelivat, että tänä aikana asunto olisi jo löytynyt, jos kaupungilla yleensä olisi ollut aikeita asuttaa heitä.

Eräs heistä (Jussi) kertoi, että hänen kaupungin vuokra-asuntohakemuksensa oli aina luokiteltu kiireellisesti käsiteltäväksi, mutta tällä luokituksella oli ollut ennemminkin negatiivista vaikutusta. Hän kertoi lopettaneensa asunnon haun, kun kaupunki ei näköjään pysty järjestämään asuntoa. Tässä lauseessa oli selvää katkeruutta, koska hän ymmärsi sen, että kysymys oli vain asukasvalinnan kritee-

reistä. Toinen haastateltava (Leif) kertoi hakeneensa kerran asuntoa, mutta ongelmaksi oli muodostunut se, että liitteeksi oli pyydetty talonkirjanotetta. Tulkitsin hänen päätelleen tästä, ettei häntä valita asukkaaksi, koska hän ei täytä edes asunnonhakijan normeja. Monet haastateltavat kertoivat myös olleensa pitkiä aikoja töissä, mutta tämäkään ei ollut edesauttanut asunnon saantia.

Jyväskyläläiset haastateltavat suhtautuivat optimistisemmin asunnon järjestymisen mahdollisuuteen. Mohammed oli jopa käynyt viikoittain asuntotoimistossa kysymässä tilanteen kehittymistä. Hän kertoi, että hänen työmarkkinatuki-asiansa käsitellään uudestaan Kelalla jonkin ajan kuluttua, ja hän toivoi saavansa asunnon siihen mennessä. Luultavasti myös Kelan virkailija oli uskonut asunnottomuuden lyhytkestoisuuteen, koska oli laittanut uuden käsittelyn vireille. Jarmo puolestaan uskoi, että asunnottomuus oli osittain hänen omaa syytään ja hän olisi saattanut löytääkin asunnon, ellei olisi itse ollut niin saamaton. John suunnitteli muuttavansa ulkomaille, ellei asuntoa olisi kesään mennessä löytynyt. Tämäkin osoitti tiettyä optimismia, koska hän kuitenkin piti asunnon järjestymistä niin todennäköisenä, että hänen kannatti vielä majaillla tuttavien luona odottamassa. Jyväskyläläisetkin kuitenkin tuskailivat asuntojonon pituutta ja hidasta toimintaa.

Melkein jokaisella haastateltavalla oli oletus siitä, minkä takia asuntoa ei ollut löytynyt. Näiden oletusten tarkastelu oli mielenkiintoista, koska samalla pystyin analysoimaan sitä, millaisten tekijöiden he näkivät vaikuttavan asunnon hakuun yhteiskunnassa. Niemisen (1997, 77) haastattelemat asuntolassa asuvat miehet eivät pitäneet omia asunnonsaantimahdollisuuksiaan kovin korkeina heikon maksukyvyyn, leimautumisen ja syrjinnän vuoksi. Näiden lisäksi haastateltavani toivat esiin muitakin syitä.

6.6.1 Rotuun liittyvät syyt

Kaksi maahanmuuttajaa arveli, että heidän asunnottomuutensa johtuu pääasiassa ulkomaalaistaustasta. Mohammed kertoi miettivänsä sitä, että jos esimerkiksi minä jättäisin hakemuksen, joutuisinko odottamaan saman ajan kuin hän vai saisinko heti asunnon. Hänen puheestaan huomasi, että hän epäili vahvasti, että häneen suhtaudutaan syrjivästi asuntotoimistossa myös työttömyyden ja sosiaalitoimiston asiakkuuden vuoksi. Hän ei kuitenkaan halunnut tuoda asiaa liian kärkkäästi esiin haastattelussa ja vaikutti tuntevan syyllisyyttä jo siitä, että otti puheeksi epäilyksensä.

“ En minä tiedä johtuuko se (asunnottomuus) siitä, koska olen ulkomaalainen. En minä tiedä. En minä halua ajatella pahasti. Johtuuko se siitä, että minulla ei ole hyvä palkka tai jotakin. En minä ymmärrä. Tai onko se laki, että sinä vain jätät hakemuksen ja odotat kaksi kuukautta tai jotain. Mä haluaisin tietää, että jos sinäkin, jos sulla on sama tilanne, jos sinä jätät hakemuksen, niin odotatko saman ajan kuin minä vai et. Mä en tiedä onko se sama vai antavatko he sulle asunnon heti. En mä tiedä, mä toivon tai epäilen, että se on sama. Tai ei kai, jos jollain on hyvä palkka niin hän on aina ensimmäinen tai jos jollain ei ole palkkaa, hän voi odottaa pitkän aikaa. ” (Mohammed)

Hänen suhteensa yhteiskuntaan oli selvästi erilainen kuin muilla haastateltavilla, koska hän oli asunut vasta neljä vuotta Suomessa. Hänelle aiheutti eniten ahdistusta se, ettei hän tiennyt, hoidettiinko hänen asioitaan asiallisesti. Hänellä ei myöskään ollut resursseja valvoa omia etujaan eikä vaikuttaa asioihin, mistä johtuen hän koki neuvottomuutta ja voimattomuutta. Vaikka muutkin haastateltavat usein mainitsivat vaikutusmahdollisuuksien puutteesta, he kuitenkin uskoivat tietävänsä, miten heidän asioitaan hoidettiin virastoissa. He myös pystyivät ajattelemaan olevansa samassa tilanteessa muiden asunnottomien kanssa, mutta Mohammed koki olevansa tilanteessaan yksin ja ulkopuolinen. Tiedot maahanmuuttajien asunnonsaannista ja asemasta asuntomarkkinoilla ovat erittäin vähäiset (Kärkkäinen 2001). Myös Niiranen on kiinnittänyt huomiota siihen, että maahanmuuttajien kohdalla demokraattiset osallistumisen mahdollisuudet voivat jäädä puutteellisiksi. Kansalaisyhteiskunnat ja erityisesti sosiaaliset oikeudet saattavat olla hyvin haavoittuvia, koska heikoimmilla ryhmillä ei välttämättä ole merkittävää poliittista tai taloudellista vaikutusvaltaa eikä arvostettuja puolestapuhujia. (Niiranen 2002, 73) Kansalaisyhteiskunnien heikentyminen voi siis päteä yleisestikin asunnottomien kohdalla.

Mohammed mielsi suomalaisen yhteiskunnan sellaiseksi, että jos ihmisellä ei ole asuntoa, hänellä ei ole mitään. Hän arveli, että vasta asunnon löytymisen jälkeen voisi ehkä saada töitäkin. Hän korosti sitä, että viranomaisten tulisi ymmärtää ulkomaalaisten tilanteen olevan aina vaikeampi kuin suomalaisten, koska sukulaisten muodostaman tukiverkoston puutteen vuoksi heillä on riski jäädä kokonaan heitteille. Hänen mielestään sosiaalitoimiston tulisi antaa jokin paikka, jossa asunnoton voisi asua odottaessaan asunnon järjestymistä. Huomasin hänen olevan väliinputoaja yhteiskunnan asumispalvelujärjestelmässä, koska hän oli asunnoton mutta ei kuitenkaan päihdeongelmainen. Jyväskylän asuntolat puolestaan ovat Katulähetyksen ylläpitämiä, ja ne on tarkoitettu päihdeongelmaisille tai raitistumiseen pyrkiville ihmisille.

6.6.2 Marginaalinen isyys

Kahdella haastateltavalla (Matti, John) oli pieniä lapsia, jotka asuivat äitinsä luona. He puhuivat yhtäläisesti siitä, että yksinäisillä miehillä on hyvin pienet mahdollisuudet saada asunto, eikä isyys tai yhteishuoltajuus edesauta asiaa yhtään:

“Yksinäinen mies on tämmösessä tilanteessa niin tuota, sillä on kyllä hyvin pienet mahdollisuudet saada asunto, et se ei paina siinä asunnonhaussa yhtään mitään. Lapsi määrätään 99-prosenttisesti aina äidille, vois sanoo ja ei se paina yhtään mitään. Et lapsen kannalta se on ikävää, ja mä oon kyllä vedonnuki siihen noissa eri virastoissa ja toimistoissa, että se on yks syy, minkä takia mun pitäis saada pikasesti asunto on, että mä pystysin tapaamaan lastani suht normaaleissa olosuhteissa.” (Matti)

Hän kertoi yrittäneensä tuloksetta vedota asunnon haussa siihen, että hänen tulisi voida tavata lastaan normaaleissa olosuhteissa. Hän toi näin esiin sen, etteivät viranomaiset ymmärrä eivätkä tue hänen kaltaista marginaalista isyyttä. Tulkitsin Matin ja Johnin tilanteen kautta, että asunnottomuus voi saada vanhemmassa aikaan samanlaisia tunteita kuin huostaanoton yhteydessä eli kokemuksen hylätyksi tulemisesta ja samalla siitä, ettei kukaan viranomainen ole halunnut auttaa (Granfelt 1998a, 124; Kähkönen 1994, 102-107). Nämä kaksi isää voivat kokea, etteivät viranomaiset arvosta heidän isyyttään edes sen verran, että heille löytyisi asunto, jossa he voisivat tavata lapsiaan. Tämä vahvistaa ajatusta siitä, että viranomaiset kohdistavat niin tukensa kuin kontrollinsakin ensisijaisesti äiteihin. Sosiaalitoimella on pitkät perinteet äitien tukemisessa, kun samalla isät jätetään huomiotta niin tuen tarvitsijoina kuin mahdollisina resursseina perhetilanteessa. (Kähkönen 1994, 72-74)

John kertoi asuvansa lapsen takia Suomessa, mutta joutuvansa pian muuttamaan takaisin ulkomaille asunnon ja työn perässä, elleivät asiat järjesty Suomessa. Hän ei ollut kuitenkaan vielä lähikuukausina muuttamassa, koska uskoi hänellä olevan jonkinlaisia mahdollisuuksia asunnon saamiseen.

Matti puhui katkerasti siitä, ettei ollut saanut asuntoa, vaikka hänellä on elämä muuten ihan mallillaan. Hän olisi omasta mielestään jo ansainnut asunnon normaalin elämäntapansa ja lapsensa tapaamisen vuoksi. Koska hän ei löytänyt itsestään mitään syytä asunnottomuudelle, hän syytti yhteiskunnan asuntopoliittikkaa. Hän arveli, että olisi luultavasti jo saanut asunnon, jos olisi maahanmuuttaja, vakavasti päihdeongelmainen tai ollut pitkään vankilassa. Hän näki yhteiskunnan paikkana, jossa hänen

ja hänen lapsensa tilannetta ei ymmärretty, vaan autettiin ennemmin moniongelmaisista ihmisistä ja maahanmuuttajista. Mielenkiintoista oli, että hän käänsi päinvastaiseksi ajatuksen siitä, että asuntoviranomaiset välttävät asuttamasta edellä mainittuja ihmisryhmiä ns. asumiskyvyttömyyskoodien perusteella (Jokinen & Juhila 1991, 71).

Matin ajatus siitä, että huonommiksi arvotettuja ryhmiä autetaan väärin perustein ja⁶ samalla kunnan kansalaisia syrjitään apua jaettaessa, on hyvin yleinen aiemmissä tutkimuksissa, vaikkakaan sitä ei niin runsaasti esiintynyt omassa aineistossani (Pohjola 1994, 169; Eräsaari 1994, 244-246). Pohjola (1994, 172) on selittänyt tämän puhutavan käyttämistä sillä, että sosiaalitoimen asiakas pyrkii osoittamaan olevansa itse kunniallinen asiakas ja ”siirtämään leimaa” kunnialtomille. Ehkä haastateltavani kokivat leimaantuneensa jo asunnottomuutensa vuoksi, niin ettei toimeentulotukiasiakkuus enää aiheuttanut uhkaa heidän identiteetilleen. Osa heistä saattoi myös kokea, ettei voinut käyttää tätä puhutapaa senkään takia, että yleisen mielipiteen mukaan juuri heidän oletetaan olevan elämässään niin heitteillä, että viranomaiset auttavat liiankin avokätisesti.

Matti peräänkuulutti myös jonkinlaista valtiollista sääätelyä vuokra-asuntomarkkinoille, jotta asuntoa etsivien ei tarvitsisi olla täysin markkinoiden armoilla. Hän puhui siitä, että monenlaiset ”välittäjät ja keinottelijat pystyvät surffailemaan ihmisten kohtaloilla” ja pyytämään kohtuuttomia vuokria silloin, kun ihmisellä on pakottava asunnon tarve. Hänen mukaansa ainoastaan sosiaalisten suhteiden kautta pystyi enää saamaan kohtuuhintaisen asunnon Helsingissä.

Hän kertoi elämäntilanteensa olevan niin vaikea, että vain lapsensa ansiosta hän on pystynyt elämään ihmisiksi, vaikka on ollut asunnottomana jo neljä vuotta. Myös kahdelle muulle haastattelemalleni isälle (John, Seppo) lapset antoivat merkityksen elämään ja auttoivat jaksamaan.

6.6.3 Pitkäaikaisasunnottoman vaikeampi löytää asuntoa

Kaksi haastateltavaa (Aki, Jussi) toi esiin sen, että viranomaiset asuttavat nopeasti äskettäin asunnottomaksi joutuneita ihmisiä. He pitivät tätä epäkohtana ja osoituksena siitä, etteivät viranomaiset ymmärrä

⁶ Käsitys siitä, että maahanmuuttajien asuttaminen kaventaa asunnottomien asunnonsaantimahdollisuuksia osoittautui hyvin yleiseksi asuntola-asukkaita haastatelleen Niemisen (1997, 78) aineistossa. Tästä syystä olikin yllättävää, että omassa aineistossani Matti oli ainoa, joka esitti tämän näkemyksen.

pitempään asunnottomana olleiden tilanteen vaikeutta ja kiireellisyyttä, vaan auttavat vääriä ihmisiä, jotka pystyisivät vielä selviytymään tuttavien avun varassa. Aki kertoi, miten tuttavien joukko on asunnottomuuden kestäessä harventunut:

“Jos mä oisin ihan tuore (asunnoton), ni sittehän mul ois varmaan, kavereille pääsisin. Mut mä oon kavereitten nurkat kuule kolunni tiätsä puhki kolunni, ni en mä kehtaa enää eikä mua oteta vastaan enää. Et mä oon kaikki kaverit, ketä enää on jäljellä niistä kavereista, ketä silloin lapsuudessa tunsin, ni kyllä on kaikki koluttu läpi tän niinku sanotaan yheksän vuoden aikana aika hyvin ja yritetty mahdollisimman monta kuukautta olla. Ei tietenkään kukaan pidä sua montaa vuotta, että ei ees puolta vuotta, että jos pitää sen kuukauden kaks ni hyvä on.” (Aki)

He (Jussi, Aki) arvelivat viranomaisten suhtautuvan heihin välinpitämättömästi, koska ajattelevat heidän olleen pitkään asunnottomina ja selviytyvän omillaan.

“Ni sit ne ihmiset, ketkä oikeesti tarttee, ketkä oikeesti kel on hätä, ni sit ne ihmiset otetaan sillee vähän niinku silleen hahhahhöö, tollasel linjal, et haukotellaan vähän, et ei kai tolla nyt niin kiire oo tossa noin, että onhan se tossa 10 vuotta sätkiny jo, että kai se nyt sätkii tossa vielä muutaman kuukauden lisääki.” (Aki)

“Eihän tommonen nuori poikamies ni eihän se nytte mitää, laskee että kyllä kai se tuolla pärjää tuttujen nurkissa.” (Jussi)

He ajattelivat kaikkein huono-osaisimpien asiakkaiden saavan sosiaalitoimistossa huonointa palvelua, koska viranomaiset ovat turtuneet vanhojen asiakkaiden sosiaalisten ongelmien ja kärsimyksen näkemiseen. Tämä on ristiriidassa sen Mutkan (1998, 20) tulkinnan kanssa, että kokeneet sosiaalityöntekijät tuntevat syvintä myötätuntoa juuri kaikkein vaikeimmassa asemassa olevia asiakkaita kohtaan.

Jussi ajatteli viranomaisten asuttavan mieluummin perheitä, iäkkäämpiä ihmisiä ja naisia sekä suhtautuvan nuoriin perheettömiin miehiin niin, että he selviävät asunnottominakin. Toisaalta tällainen mielikuva viranomaisten suhtautumisesta on imarteleva, koska hänen oletetaan selviävän hankalammissakin olosuhteissa. Samanaikaisesti Jussille voi kuitenkin tulla tunne siitä, että häneen suhtaudutaan välinpitämättömästi eikä hänen ihmisoikeuksiaan kunnioiteta yhtä paljon kuin muiden. Hän kertoi turhautuneesti,

ettei enää jaksanut käydä asuntotoimistossa kysymässä asuntotilannetta. Tulkitsin hänen ajatelleen, että hän olisi asioinnillaan osoittanut vain oman hyväuskoisuutensa, koska viranomaisilla ei ollut aiheetakaan asuttaa häntä.

Jussi ihmetteli, ettei ollut saanut asuntoa, vaikka viranomaiset tiesivät hänen saavan töitä heti asunnon järjestyttyä. Hän arvelikin lopullisen syyn asunnottomuuteen löytyvän itsensä ulkopuolelta. Hän kertoi, että yksi asuntotoimiston entisistä virkailijoista oli hänen entinen tyttöystävänsä, jonka kanssa hänellä oli ollut riitainen ero. Nainen oli vannonut kosta, ja Jussi arveli hänen onnistuneen estämään hänen asuntohakemuksensa käsittelyn. Hän kertoi kuulleen asuntotoimistosta, ettei tämä ollut enää siellä töissä, mutta epäili naisen pystyvän estämään asunnon saannin, vaikka olisi jossain muussakin *“kaupungin konttorissa”* töissä. Hän näki yhteiskunnan suurena byrokraattisena laitoksena, jossa yhden viraston työntekijät voivat vaikuttaa toisten virastojen toimintaan ja päätöksiin. Tällaisessa byrokraattisessa yhteisössä työntekijät ovat liittoutuneina keskenään ja kykenevät toimimaan rajattoman omavaltaisesti. Näin myös hänen entinen tyttöystävänsä voi luoda hänestä huonon maineen, jolloin häneen suhtaudutaan epäilevästi kaikissa virastoissa. Tämän yhteiskuntakäsityksen perusteella hänen yllättyneisyytensä siitä tilanteesta, jossa työvoimatoimiston virkailija oli puolustanut häntä Kelan virkailijalle, voi ymmärtää vieläkin selvemmin. Tulkitsin kuitenkin, etteivät useimmat haastateltavat yleistäneet kaikkien viranomaisten toimivan samalla tavoin, vaan ennemminkin yleistivät tietyn ammattialan edustajien toimivan yhtenäisesti. Tästä ajattelutavasta on esimerkkinä Akin pohdinta siitä, ettei hän olisi ikinä uskonut, miten paljon vaikeuksia sosiaalitoimistossa asioinnissa tulee olemaan, kun sairaalassakin oli ollut mukava sosiaalityöntekijä. Hänen uudella sosiaalityöntekijällään oli erilaisia työtapoja kuin edellisellä, ja Aki mielsi tilanteen niin, että sosiaalitoimistossa oli yleisesti muutettu suhtautumista häneen.

Aki puolestaan kertoi jonottaneensa kaupungin vuokra-asuntoa kuusi vuotta, ennen kuin oli lopettanut asunnon haun. Hän kertoi tajunneensa, ettei häntä kuitenkaan valita asukkaaksi luottotietojen menetyksen ja määräaikaisten töiden vuoksi. Hän ymmärsi asukasvalintoja tekeviä viranomaisia, mutta ei kuitenkaan tyytynyt kohtaloonsa, vaan löysi myös asunnon saantia puoltavia tekijöitä:

“Ne ajat, mitä mä oon omassa vuokra-asunnossani asunu, ni mulla ei oo yhtään vuokraa jääny rästiin, ei yhtään mitään. Et mä oon kaikki takuuvuokrat kaikki saanu aina ite takasin. Silleen asunnot ollu huippukunnossa, ku mä oon palauttanu. Että ei se sitä kato, et ku mulla on just toi paha, että mä oon nuoruudessani just jotain hillunu nuorisoporukoitten kanssa. Kato tietsä,

nuoret tekee tyhmää kaveriporukoissa, ni se on hirveen kallista, ja se on 16 prosenttia korko tekopäivästä lähtien. Et mähän joutuisin maksaa koko loppuelämäni korkoja pelkästään ni että sitte se kattoo sen, että oonko mä sitten vuokranmaksajana kunnollinen vai ei. Että sitten sosiaalivirastohan maksais mun vuokran, mutta tosi moni vuokranantaja, et heti ku ne kuulee sen sanan sosiaalivirasto ni ei käy, että ihmettelen, et minkä takii, koska sehän on varmin vuokranmaksaja periaatteessa on sosiaalivirasto.” (Aki)

Hänestä oli epäoikeudenmukaista, että hänet määriteltiin pysyvästi epäluotettavaksi vuokranmaksajaksi sen perusteella, että hän oli ollut nuorena mukana ilkkivaltaa tekevässä jengissä ja tullut korvausvelvolliseksi aiheuttamistaan omaisuusvahingoista. Hän kertoi, ettei häneltä ole kuitenkaan koskaan jäänyt yhtään vuokraa maksamatta ja hän on aina palauttanut asunnon huippukunnossa. Hän loi sellaista kuvaa viranomaisten ajattelusta, että kerran rikkomuksen tehnyttä epäillänsä aina uudestaan eikä hänelle anneta toista tilaisuutta.

6.7 Perusluottamus/ -epäluottamus viranomaisten toimintaan

Analysoin haastatteluja sen perusteella, kokivatko haastateltavat perusluottamusta tai -epäluottamusta viranomaisten toimintaa kohtaan. Juuri tämä tekijä selitti merkittävimmin sitä, miksi haastateltavat suhtautuivat viranomaisiin eri tavoin. Perusluottamusta kokeva haastateltava ajatteli viranomaisten suhtautuvan häneen oikeudenmukaisesti ja ystävällisesti, eikä satunnainen negatiivinen kohtaaminen viranomaisen kanssa saanut häntä muuttamaan suhtautumistaan. Perusepäluottamusta kokeva haastateltava sen sijaan ajatteli viranomaisten kohtelevan häntä epäoikeudenmukaisesti, mielivaltaisesti ja sortavasti. Sosiaalinen epäluottamus syntyy, kun elämänhistorian aikana kertyneet alistavat kokemukset ja syrjitty asema rakentuvat osaksi ihmisen persoonallisuutta. Sosiaalisen epäluottamuksen syvenemisen seurauksena ihmiset alkavat nähdä ympärillään vain vihollisia eivätkä luota enää kehenkään. (Kortteinen ym. 1998, 53-62) Neljän haastateltavan kanta oli hyvin selkeä: Matti ja Eero luottivat viranomaisiin, kun taas Aki ja Seppo kokivat epäluottamusta heitä kohtaan. Kuusi haastateltavaa ei kuulunut selkeästi kumpaankaan ryhmään. He luottivat tuttuihin työntekijöihin, mutta eivät olettaneet kaikkien työntekijöiden automaattisesti kohtelevan heitä oikeudenmukaisesti.

Viranomaiselle on haaste saada asunnottoman asiakkaan luottamus etenkin Helsingissä. Tämä johtuu siitä, että asunnottomuus jo itsessään hiertää viranomaisen ja asiakkaan välejä, koska asunnoton on tietoinen siitä, että Erityissosiaalitoimiston työntekijällä olisi ainakin periaatteessa mahdollisuus asuttaa hänet Erityissosiaalitoimiston asuntoon tai tukiasuntoon. Matilla ja Eerolla oli kuitenkin selvät perusteet, miksi luottamus oli syntynyt. Eero uskoi sosiaalityöntekijän olevan halukas toimimaan hänen hyväkseen asunnon löytymiseksi, koska oli paljastanut hänelle toimiston sisäisiä sääntöjä kerrottuaan päihdekatkaisuun lähtemisen auttavan asunnon saamisessa. Matti puolestaan luotti viranomaisiin, koska ajatteli Helsingin asuntopulan olevan niin paha, etteivät he pysty auttamaan kaikkia. Hän ei pitänyt omaa asunnottomuuttaan oikeudenmukaisena, mutta ajatteli kuitenkin viranomaisten toimivan asiallisesti. Hän oli sitä mieltä, että nykyisin viranomaiset kohtelevat asiakkaita hyvin, jos heihin suhtautuu ystävällisesti:

“Tääl (Erityissosiaalitoimistossa) on ihan ok. Ei täällä mitenkään. Joo, asiallista jengii töissä. Kyl nyt, nykyään tiedetään, että ei oo aina oma vika, jos joutuu asunnottomaks. Ylipäätään kyllähän ihmiset nykyaikana kohtelee kaikesta huolimatta toisiaan aika hyvinkin jopa. Et se on paljon omasta asenteesta kiinni.” (Matti)

Seppo ja Aki kokivat syvää epäluottamusta viranomaisia kohtaan. Molemmilla oli taustalla selkeä yksittäinen asiointikokemus, jonka jälkeen luottamus oli mennyt. Sepon kohdalla tilanne oli saanut alkunsa siitä, että hän oli asunnottomanakin käynyt työssä ja yöpynyt välillä ulkona. Hän oli pitänyt itsenäistä selviytymistä tärkeänä ja välttänyt sosiaalitoimiston asiakkuutta. Hän olikin ottanut hyvin raskaasti työstä lomautuksen ja lopulta hakenut toimeentulotukea, jota hänelle ei ollut kuitenkaan myönnetty aiempien palkkatulojen vuoksi. Hän oli pitänyt tilannetta täysin epäoikeudenmukaisena eikä enää voinut luottaa viranomaisiin, jotka myönsivät tukea vain paatuneille yhteiskunnan elänteille. Vaikka hänelle kuitenkin myöhemmin myönnettiin toimeentulotukea ja maksusitoumus hänen toivomaansa asuntolaan, luottamus viranomaisiin ei enää palannut.

“Sillon vuos takaperin ku mää kävin töis, ni mää en saanu ku siis tammikuusta ni huhtikuuhun, ni mää en saanu ku 7000 mk ja siit pois verot. Mie tuun tänne kysyy, et saisinko mää mitään apua. No ei, et sie tarvi, sun ois pitäny elää kesäkuuhun asti sillä. Ja sit mie kuulin kato ku toinen tulee, semmonen siis määhän on spurgu periaattees iteki, mut tuli viel pahemman näkönen. Toinen vaan kysyy, et paljo sie nyt tarviit. Sillon mul pimahti tääl, ei jumatsui, et miks

tavallista ihmistä kohdellaan, mikä maksaa veroja, käy töissä, ni kohdellaan tällasessa.” (Seppo)

Sosiaalinen epäluottamus tuli erityisen selvästi esiin myös Akin puheessa. Hänen kohdallaan tämä kokemus oli saanut alkunsa tilanteesta, jossa hän oli ollut kotiutumassa sairaalasta ja toimeentulotuen saamisessa oli ollut ongelmia. Aki oli kokenut työntekijän toimineen välinpitämättömästi ja joustamattomasti, koska tämä ei ollut myöntänyt maksusitoumusta ruokaan, vaikka oli ollut tietoinen hänen huonosta kunnostaan. Hänen epäluottamustaan oli lisännyt se, että sairaalan sosiaalityöntekijäkin oli ihmetellyt hänen huonoa kohteluaan. Hän kertoi Erityissosiaalitoimiston työntekijän luvanneen antaa maksusitoumuksen ruokaan varatulla ajalla, mutta peruneen lupauksensa sillä perusteella, että laittaa toimeentulotuen heti tilille. Aki kertoi työntekijän kuitenkin viivytelleen tuen maksamisessa, jonka seurauksena hän oli joutunut olemaan useita päiviä ilman rahaa. Aki koki vahvasti, että työntekijä oli tahallaan toiminut hänen etujensa vastaisesti:

“Sitä ruokashekkii mä en saanu. Kato ku mä pääsin perjantaina pois sairaalasta, ni mä jouduin elää koko viikonlopun ilman ruokaa, ilman rahaa. Maanantain sama juttu eikä antanu shekkii sen takii, koska tiistaina piti tulla rahat, mut tiistaina oli vielä kaikki paperit sen pöydällä. No, shekkii ei tullu tiistainakaan, kun työntekijä oli kokouksessa. Sitte mä sanoin, että keskiviikkona ku mä tuun käymään, että jos mä saisin sitte ne rahat suoraan tosta toimistosta. No, sepä oli pannuki ne maksuun heti kymmentä oli kaheksan, ku se oli tullu töihin, vaikka mä kirjotin siihen, että älä paa maksuun, että mä tuun heti aamulla. Taaskaan mä en saanu sitä shekkii sen takia, koska nyt ne rahat niinku tulee sitte torstaina. Eli mä jouduin aivan perjantaista torstaihin olemaan ilman rahaa, ilman ruokaa, ilman yhtään mitään ja mä olin päässy sairaalasta ja mul oli todistukset ihan koko ajan taskussa. Se on mun mielest törkein teko, mitä voi tehdä.” (Aki)

Hän arveli sosiaalityöntekijän viivytelleen toimeentulotuen maksamisessa sen vuoksi, että hänelle oli viime kuussa maksettu liikaa toimeentulotukea, koska ei ollut ennakkoon tiedetty hänen joutuvan sairaalaan. Hän arveli sosiaalityöntekijän kompensoineen edellisen kuun liian suurta toimeentulotukea jättämällä hänet useaksi päiväksi ilman rahaa, vaikka oli luvannut olla huomioimatta edellisen kuun tukea tulona toimeentulotukilaskelmassa. Hän näki työntekijän toimintatavan sellaisena, että asiakkaalle voidaan valehdella laskelmaan liittyvissä asioissa silloin, kun siitä on jotain etua. Hän koki sosiaalityöntekijän toimineen erityisen törkeästi siksi, että hän oli ollut vasta toipumassa sairaudestaan ja olisi tarvinnut ruokaa toipilasaikanaan. Eniten katkeruutta aiheutti se, ettei sosiaalityöntekijä ollut piitannut

hänen hädästään, vaikka oli ollut tietoinen hänen tilanteestaan. Hän kertoi, ettei olisi ikinä uskonut saavansa sellaista kohtelua, koska aiemmin asiointi oli sujunut todella hyvin.

Tämän tapahtuman jälkeen hänelle oli tullut useita tilanteita, joissa hän oli kokenut itseään kohdeltavan huonommin kuin muita. Viimeisin näistä oli tapahtunut muutamaa päivää ennen haastattelutilannetta, kun hän oli yrittänyt päästä asuntolaan maksusitoumuksella. Ensimmäisellä yrityksellä asuntolaan pääsy oli kariutunut, kun vahtimestarit olivat sanoneet asuntolan olevan jo täynnä. Hän ei uskonut tähän selitykseen, vaan arveli heidän ilkeilleen tahallaan. Seuraavanakaan päivänä asuntolaan pääsy ei ollut onnistunut. Hän kertoi tämän johtuneen siitä, että kaikki asiakkaat puhallutettiin asuntolan ovella, ja hänen kohdallaan mittari näytti 0.3 promillea lääkekuurin vuoksi. Vahtimestarit eivät olleet kuitenkaan uskoneet hänen selityksiään lääkkeistä. Aluksi hän ymmärsi vahtimestareiden toimintaa sanomalla, että he ovat oikeutetustikin varuillaan, koska heitä varmasti huijataan paljon ja samalla arvosti sitä, etteivät he olleet niin vain höynäytettävissä. Lopulta hän kuitenkin tuli siihen tulokseen, etteivät vahtimestarit olleetkaan ansaitusti varuillaan, koska olivat varmasti huomanneet, ettei hän näytä huijarilta eikä ole hirveässä humalassa. Hän koki heidän tahallaan kohdelleen häntä huonosti:

“Kyllä tuli vähän sellanen fiilis, että en tiä oisko sitte mistään huijaamisesta kiinni vai oisko ollu vaan, ettei naama miellyttänyt. Mä oon niin paljon kokenu tota elämässä, että naamavärkki ei miellytä. Ei, ei ei mun naama voi olla semmonen, ettei se miellytä ja että kaikki ovat sillei, ettei miellytä naama. Koska mä en kerkee ees sanoo mitään kuin että hyvää päivää, niin se saattaa riittää siihen, että ei käy sitte enää, että sä et oo meillä sopiva asiakas tai sä et oo meille sopiva sitä ja tätä ja tota ja tätä.” (Aki)

Osoitus sosiaalisesta epäluottamuksesta oli myös se, että hän arveli viranomaisten epäilevän hänen sanojaan. Hänen puheensa viranomaisten kanssa oli usein sellaista, että hän yritti selittää asiansa mahdollisimman vakuuttavasti ja osoittaa kaikin tavoin puhuvansa totta:

“Mä ilmoitin tänne (sosiaalitoimistoon), että mä lähen nyt sairaalaan tällä seisomalla, että en huijaa. Mä oon vakavasti sairas ja mä oon ollu nyt seittemän päivää 40 asteen kuumeessa ja mä en pysty kävelemään ja mä tartten rahaa.” (Aki)

Hän koki tarpeelliseksi todistaa minullekin puheensa todenperäisyyttä ja näytti tositteita viranomaisten päätöksistä. Luultavasti hän ajatteli, että muuten minäkin suhtautuisin hänen puheisiinsa epäluuloisesti

enkä hyödyntäisi häneltä saamaani tietoa oikein tutkimuksessani. Toisaalta hänestä oli varmaankin mukavaa antaa pontta sanoilleen.

Aki ajatteli, ettei kukaan työntekijöistä välitä hänen tilanteestaan, vaan he vain huijaavat häntä eivätkä toteuta lupauksiaan. Hänestä oli ahdistavaa yrittää puolustaa itseään, koska hänellä oli sivuutettu olo asiointiin liittyen. Hän ei uskonut sosiaalityöntekijän uusivan edes maksusitoumusta asuntolaan, vaikka he olivat alustavasti sopineet asiasta. Hänen epäluottamuksensa oli poikkeuksellisen voimakasta, sillä asuntola-asukkaita haastatelleen Niemisen (1997, 79) mukaan asukkaat eivät pitäneet todennäköisenä, että sosiaaliviranomaiset jättäisivät heidät taivasalle.

6.8 Ajatuksia asioinnista eri viranomaisten kanssa

6.8.1 Asiointi Kelalla

Kaikki jyvaskyläläiset haastateltavat (Jarmo, Mohammed, John) kertoivat, että Kelan maksama työmarkkinatuki lakkautettiin asunnottomaksi joutumisen jälkeen. Jarmo kertoi Kelan virkailijan perustelleen tuen lakkauttamista sillä, ettei hän voisi asunnottomana kuitenkaan ottaa töitä vastaan. Yhteisymmärrys virkailijan kanssa oli syntynyt, kun hän oli itsekin ajatellut, ettei työnteko olisi mahdollista silloisessa elämäntilanteessa. Mohammed puolestaan kertoi, että Kelalla pidettiin ongelmana nimenomaan osoitteen puuttumista eikä niinkään asunnottomuutta itsessään. Hän näki tehtäväkseen hankkia viranomaisille jonkun osoitteen ja suunnittelikin sopivansa entisen vaimonsa kanssa, että hänen postinsa voivat tulla tämän luokse.

Mielenkiintoista oli, etteivät helsinkiläiset haastateltavat kuitenkaan vastaavasti kertoneet, että työmarkkinatuki olisi automaattisesti lakkautettu asunnottomuuden alettua. Tiedustelin asiaa sähköpostitse Helsingin Kelan paikallisjohtaja Ritva Männynoksalta (2002). Hän kertoi, ettei perustetta asunnottoman työmarkkinatuen automaattiselle katkaisulle ole Helsingin vakuuspiirin säännöksissä, vaan oikeus tukeen määräytyy ainoastaan työvoimapolitiittisten ehtojen mukaisesti. Hän kertoi eduskunnan oi-

keusasiamiehen ottaneen yksittäisissä tapauksissa kantaa siihen, ettei osoitteen muuttumisen poste restante -osoitteeksi tule vaikuttaa tuen maksuun. Sen sijaan työmarkkinatuen lakkauttamisen perusteena voi olla se, jos asunnoton asuu väliaikaisesti ⁷yhteistaloudessa henkilön kanssa, jonka tuloilla on tuen lakkauttava vaikutus. Tämän vaikutuksen huomioon ottaminen ja siitä seuraava tuen keskeytys vaatii kuitenkin selvitystä asunnottoman asumisolosta, eikä sitä voida suorittaa automaattisesti.

Monelle helsinkiläiselle haastateltavalle Kela oli paikka, johon täytyi viedä joku paperi ja jossa päätösten saaminen kesti viikkoja tai kuukausia sekä rahan saaminen oli epävarmaa. He pitivät Kelaa byrokraattisena paikkana, jossa pääosassa ovat paperit, ja asiointi on joustamatonta:

“ Nyt tuli just päätös tuolta Kelastaki, et mun pitää jotain helketin..No en mie muista mitä täs luki, mut jotain sinne pitää viedä, työnantajalta pyytää ja kaikkee ennen ku tulee korvauspäätös saaks mä yleensä Kelalta mitään, koska mä en oo liitossa. Ja sit se kestää taas viis viikkoo ainaki eteenpäin, kuus viikkoo ennen ku ensimmäiset Kela-korvaukset tulee... Joo, elä siihen asti jotenkin.” (Seppo)

Monen muun haastateltavan tavoin Seppo piti järjestelmää vaikeaselkoisena (ks. myös Pohjola 1994, 162). Tulkitsin hänen suhtautumistaan niin, että hän pyrki tekemään vain välttämättömimmän asioinnin hyväksi eikä siksi muistanut tarkemmin omia velvoitteitaan järjestelmää kohtaan. Hän toimi saamiensa ohjeiden mukaan eikä miettinyt pidemmälle esimerkiksi sitä, mikä tarkoitus paperin viemisellä on. Hän harmitteli korvaushakemuksen käsittelyajan pituutta ja sanoi ikään kuin virkailijan ajatuksena, että *“elä siihen asti jotenkin”*. Hän piti käsittelyajan pituutta yhtenä osoituksena siitä, etteivät virkailijat kannu huolta siitä, miten hän tulee toimeen.

6.8.2 Asiointi työvoimatoimistossa

Kolme haastateltavaa (Leif, Jussi, Seppo) kertoi asioinnistaan työvoimatoimistossa. Jussille ja Sepolle viimeisin asiointikerta oli jäänyt mieleen erityisen myönteisenä. Sen sijaan Leif ei ollut pitänyt työvoima-

⁷ Samaa logiikkaa käytti myös Leif, joka oli sopinut sukulaisensa kanssa olevansa tämän asunnossa kirjoilla sen aikaa, kunnes passi myönnetään. Mohammed ja Leif olivat näin pyrkineet esittämään viranomaisille jonkun osoitteen, jotta nämä toimisivat heidän kohdallaan samoin kuin muidenkin asiakkaidensa kanssa.

toimiston käytännöistä, koska oli joutunut työllistämiskurssille. Hän näki virkailijansa ikävänä henkilönä, joka oli päättänyt laittaa juuri hänet kurssille:

“Täällä (sosiaalitoimistossa) on kyllä kohdeltu ihan hyvin. Mutta siel on kyllä ikävä henkilö siellä työvoimatoimistossa, joka laitto johonki kurssille, johonki seiväshyppääjä-kirjekurssille, viiden päivän kurssille. Se oli semmonen juttu. Mun piti tehdä selvitys siitä.” (Leif)

Hän piti kurssin ehdottamista yksittäisen virkailijan päätöksenä eikä yleisenä työvoimatoimiston käytäntönä. Tällainen puhetapa oli muiden haastateltavien kohdalla harvinaisempaa. Tavallisesti haastateltavat nimittäin puhuivat yleisesti virastojen toiminnasta, vaikka olivat asioineet vain yhden henkilön kanssa.⁸

Leif piti kurssia täysin hyödyttömänä nimittämällä sitä vähättelevästi *“seiväshyppääjä-kirjekurssiksi”*. Hän ei uskonut virkailijan tietävän, mikä olisi hänelle parasta ja päätti kieltäytyä osallistumasta. Virkailija oli pyytänyt häntä tekemään selvityksen kieltäytymisen syistä, mutta Leif ei ottanut tätäkään vakavasti. Hän kertoi täyttäneensä paperin tahallaan huolimattomasti ja kirjoitelleensa vastauksiksi, mitä mieleen juolahti. Hänen asenteensa viranomaisia kohtaan oli sellainen, että kun he kerran pyytävät selvityksen, niin siitähän saavat. Hän mietti vahingoniloisena, että paperia lukiessaan he saavat hermoro-mahduksen:

“Mun sitten piti tehdä selvitys ja minä tein selvityksen. Mää kyllä laitoin sinne ja pistin ja kuus nolla kyllä täytin sen ihan miten sattuu. Pistin vähän näin, yhteenkin kysymykseenkin niin, että en ymmärrä kysymystä. Mää pistin hällä väliä. Että sielläkin on semmosta, että johan ne saa hermoromahduksen, kun ne lukee sitä. Sehän se katkas mun työttömyyskorvauksenkin. Että kyllä se on pienestä kiinni.” (Leif)

Mietin hänen motiivejaan omapäiseen toimintaan, jonka seurauksena hänen työmarkkinatukensa katkaistiin. Luultavasti hän ei ollut ajatellut tarkemmin sitä, mitä kurssille osallistumattomuudesta käytännössä seuraisi. Hän oli pitänyt osallistumattomuuttaan pienenä asiana, joka oli yllättäen saanut suuret mittasuhteet. Tärkein syy hänen toimintaansa oli ilman muuta se, ettei hän arvostanut kurssia.

⁸ Akin kohdalla tilanne tuli esiin selkeimmin siinä, että hänen uudella sosiaalityöntekijällään oli erilaiset työtavat kuin edellisellä, ja Aki tulkitsi koko sosiaalitoimiston linjauksen muuttuneen häntä koskevissa asioissa.

Tämän ajatuksen kautta tulee ymmärrettäväksi, miksi hänen mielestään työmarkkinatuki katkaistiin mitättömästä syystä ja miksi hän ei ottanut tosissaan selvityksen tekemistä. Lisäksi hän täytti selvityslomakkeen tarkoituksellisesti niin, että myös viranomaiset huomaisivat, ettei hän piitannut heidän pyrkimyksistään ohjata hänen toimintaansa.

Leif arveli, että työmarkkinatuen lakkauttaminen oli johtunut osittain siitä, että hän oli onnistunut suututtamaan virkailijan tekemällään selvityksellä. Hän ei nytkään miettinyt, että olisi yleisiä perusteluja tuen lakkauttamiselle, vaan piti syynä hänen ja virkailijan vuorovaikutusta. Hänen asiointinsa virastoissa vaikutti siltä, ettei häntä useinkaan ymmärretty eikä hän ymmärtänyt virkailijoita. Virastoista oli tullut hänelle erityisen negatiivinen käsitys siksi, että hän oli muita useammin joutunut selittämään tilannettaan asunnottomuutensa vuoksi, ja asiat olivat olleet mutkikkaampia.

Jussi oli puolestaan yllättänyt siitä, miten hyvää palvelua oli saanut viimeksi asioidessaan työvoimatoimistossa. Hän oli erityisen tyytyväinen siitä, että hänen virkailijansa oli puolustanut häntä Kelan virkailijalle:

“Työvoimatoimistossa mä en oo ikinä saanu niin tehokasta palvelua, ku nytte sain viime viikol justii. Se (virkailija) soitti sinne Kelaan takasi ja sano, et ettekö te nyt tajua, et jos kaveri on näin, et annatte kahen viikon rahat sille vähintään nytte, et painakaa se nyt pataanne jo pikku hiljaa. Sano suoraan näillä sanoilla. Et siel Kelassa mä en oo ikinä saanu näin hyvää palvelua, mutta työvoimatoimistossa mä nykyään saan. Et yleensä se on ollu toisin päin, ainakin neljä vuotta sitte oli vielä, mut nyt on toisin päin muuttunu. Työkkäriki ruvennu yrittään niinku ymmärtää meitä katulapsia pikku hiljaa.” (Jussi)

Hän kertoi virkailijan soittaneen Kelaan ja perustelleen tiukasti, että heidän täytyi heti maksaa vähintään kahden viikon korvaukset. Hän kuvaili tarkasti, miten napakasti virkailija oli puolustanut häntä ja oli ylpeä siitä, että tällä oli ollut rohkeutta sanoa asioita suoraan. Hän nimittikin virkailijan toimintaa tehokkaaksi. Kun tehokkuudella tarkoitetaan välitöntä toimintaa ja aitoa halua vaikuttaa asiakkaan asioihin, virkailija oli toiminut erityisen tehokkaasti, koska oli ollut valmis suuttumaan asiakkaan puolesta, jotta asiat etenisivät paremmin.

Hän kertoi, että vielä muutamia vuosia sitten Kelalla sai parempaa palvelua kuin työvoimatoimistossa, mutta nyt tilanne oli muuttunut. Hän loi sellaista kuvaa työvoimatoimiston muuttuneista käytännöistä,

että siellä oli alettu ymmärtää asunnottomien tilannetta laajemmin eikä heitä määritelty vain asunnon puutteen kautta. Näin hän kuvasi aivan toisenlaista tilannetta kuin jyvaskyläläinen haastateltava (John), jonka kurssille pääseminen oli kariutunut osoitteen puutteen vuoksi.

Jussi löysi työvoimatoimiston palveluista myös negatiivista sanottavaa. Hän piti epäoikeudenmukaisena sitä, että työvoimatoimiston virkailija oli yrittänyt patistaa häntä töihin, vaikkei kaupunki ollut pystynyt järjestämään hänelle asuntoa. Hän näki suhteensa yhteiskuntaan vastavuoroisena: hänellä on oikeus odottaa saavansa kaupungilta vuokra-asunto tai tukiasunto ennen kuin hänen voi odottaa ottavan töitä vastaan. Hän oli sanonut virkailijalle, että *“mee ite joka aamu rapusta lähet duuniin jahka kun ensin löydät semmosen rapun mihkä pääset sisälle ja mieti sen jälkeen, miltä se tuntuu. Että kokeile vaikka viikon ajan sitä.”* Hän asettui tässä asiantuntijan rooliin ja perusteli virkailijalle työssä käynnin mahdottomuutta. Hän käytti sellaista puhetapaa, että kuulijalle tulee helposti ajatus siitä, että jo viikkokin tuntuisi ylitsepääsemättömältä ajalta saati sitten se, ettei paremmasta elämästä olisi tietoa. Jussin ja virkailijan välille olikin syntynyt yhteisymmärrys siitä, ettei kadulla elävän asunnottoman ollut mahdollista käydä työssä. Erimielisyyttä oli kuitenkin syntynyt siitä, että virkailija oli ajatellut, että työssä käyminen olisi mahdollista asuntolasta, ja Jussi oli tyrmännyt tämän vaihtoehdon aiemman asuntolakokemuksensa perusteella.

Mielenkiintoista oli, että myös Seppo kertoi olleensa erityisen tyytyväinen erään työvoimatoimiston virkailijan toimintaan, vaikka suhtautuikin yleisesti hyvin negatiivisesti viranomaisiin:

“Tos oli työkkäris yks hyvä tyyppi sillon viime keväänä. Joo joo, se oli tosi hyvä, siis makee tyyppi. Se anto mulle ensin näistä koneista listat ja että näkyisköhän. No mää sanoin, et miul ei oo rahaa, et saaks täältä soittaa. Juu, kyllä sää voit soittaa noista. Ku ne sanoo yleensä, et ei täältä saa soittaa eikä mitään siis.” (Seppo)

Sepon kuvaama tilanne kuulostaa normaalilta ja jokapäiväiseltä, mutta hänelle se oli merkinnyt positiivista asiointikokemusta. Syynä oli se, että työntekijä oli suhtautunut häneen kuin keneen tahansa asiakkaaseen ja osoittanut uskovansa töiden löytymisen mahdollisuuteen, vaikka asiakas näyttikin laitapuolen kulkijalta. Hän ei ollut vain antanut listoja työpaikoista, vaan oli kysynyt osallistuvaan sävyyn, näkyisikö siinä sopivaa. Hän oli myös pitänyt itsestään selvänä, että työn haussa olevat asiakkaat voivat soittaa viraston puhelimista, vaikka Sepon mukaan muiden virkailijoiden kanta oli aina ollut kieltävä. Seppo oli onnistunut saamaan työpaikan ja koki virkailijan edesauttaneen tilannetta

ratkaisevasti, kun oli antanut hänen soittaa työnantajalle. Tästä huomaa sen, että pienetkin asiakkuudessa saadut kuulluksi tulemisen ja osallistumisen kokemukset voivat ehkäistä omaa elämää koskevasta päätöksenteosta syrjäytymistä ja vahvistaa kokemusta täysivaltaisesta kansalaisuudesta. (Niiranen 2002, 63, 67)

6.8.3 Asiointi terveydenhuollossa

Lähes puolet haastateltavista (4) kertoi terveydellisistä ongelmista, ja kolme kertoi asiointistaan terveydenhuollossa. Jokainen heistä otti puheeksi vaikeuden päästä lääkärin vastaanotolle. Leif kertoi, että suurimmat asunnottomuudesta aiheutuvat hankaluudet tulevat ilmi juuri terveyskeskuksessa. Hän kertoi loukkaantuneena siitä, miten ei ollut meinannut *“päästä terveyskeskukseenkaan”*, ja hänellä oli ollut *“hirveä tappelu”* virkailijan kanssa siitä, minkä alueen terveyskeskuksen tulisi ottaa hänet vastaan. Tulkitsin hänen loukkaantumisensa johtuneen siitä, että hän pohti, onko hänellä enää täysiä kansalaisoikeuksia, kun hänelle ei suostuta antamaan edes lääkäriaikaa. Hän koki lääkärissä käynnit merkittävinä, koska halusi jutella elämäntilanteestaan nimenomaan lääkärin kanssa. Hän oli selvittänyt tilannettaan vastaanottovirkailijan kanssa kysymällä, missä terveyskeskuksessa ulkona asuvat ihmiset sitten käyvät. Hän oli näin pyrkinyt antamaan virkailijalle sen kuvan, että asunnottomia on runsaasti eikä hän ole edes kaikkein huonoimmassa tilanteessa.

Tommi puolestaan kertoi vaikeuksistaan saada uusittua lääkereseptiään. Edellisellä vastaanottoajalla lääkäri oli pyytänyt häntä vain piipahtamaan terveyskeskuksessa, niin hän uusisi reseptin saman tien. Kun Tommi oli sitten käynyt terveyskeskuksessa, häntä ei ollutkaan päästetty tapaamaan lääkäriä. Hän oli selittänyt tilannetta sosiaalitoimistossa, josta hänen oli annettu soittaa hoitajille. Hän kertoi odotaneensa puhelimesta 20 minuuttia, mutta puhelu ei ollut mennyt läpi ruuhkan vuoksi. Hän oli ihmeissään siitä, ettei säännöllisten lääkkeiden saaminen onnistunut ja pohti huolissaan, että hänen on saatava lääkkeet huomenna, ettei hänen tilansa muutu vakavaksi ja sairaalahoitoa vaativaksi. Yhteiskunta näyttäytyi hänelle monimutkaisena paikkana, jossa hänelle asetetaan esteitä ja rajoituksia eikä hänen toimia aina halutakaan ymmärtää. Parhaiten kaootin vaikutelma tulee esiin suorasta lainauksesta:

“En mä saanu mun lääkkeitäkään tänään tuolt mistään. Mun lääkkeet viel haahuilee tänään tuol jossain, en mä ymmärrä. Kahdeksan vuotta syöny niitä enkä saanu jostain syystä... Sitte soitin sinne. Mun täyty 20 minuuttii venata ja mä soitin 118:n kautta...sit mä löin luurin kiinni, multa meni hermot. Mä aattelin, et varmaan sit huomen aamul soitan, et sinne voi sit iltapäiväl

mennä. Kaks päivää himaan ni mä oon aina saanu tajuttomuuden ja mä oon joutunut sairaalaan pitkäks aikaa.. Ku se sano, et tuu sit vaan käymään, mä nyt vaan tuln sitte käymään, mut en sit kuitenkin pääsis, nii..Mä tuln nyt ja mä kävin aikasemmin enkä mä päässy yhtään minnekään.” (Tommi)

Hänen monimutkainen tilanteensa johtui vaikeiden ongelmien kasautumisesta ja todellisuudentajun hämärtymisestä. Haastattelun perusteella jotkut viranomaiset suhtautuivat häneen epäluuloisesti ja yrittivät asioida hänen kanssaan niin vähän kuin mahdollista. Sanaton hätä voi syvyydellään pelottaa auttajia synnyttäen tiedostamatonta halua vetäytyä ja olla näkemättä ja kuulematta. Joskus myös asunnottoman paha olo voi olla niin kokonaisvaltainen, että se tekee kyvyttömäksi pyytää apua. (Granfelt 1998a, 138-139) Uutta asunnottomuutta koskevan retoriikan yksi keskeisimmistä sisällöistä onkin asunnottomien problematiikan vaikeutuminen ja monimutkaistuminen (mt. 56). Kun köyhyys ja asunnottomuus yhdistyvät vakaviin päihde- ja mielenterveysvaikeuksiin, on tilanne todella vaikea. Tällaiset ihmiset eivät kuulu selkeästi minkään ammattialan asiantuntijuuden piiriin, ja heillä on suuri vaara jäädä harhailemaan palvelujärjestelmässä, jolloin syrjäytyneisyyden tila vain vahvistuu ja vaikeudet kroonistuvat. (mt. 68)

Järvisen (1993, 124-125, 220) tutkimuksessa tulee selvästi esiin psyykkisesti sairaiden ja narkomaanien jääminen asiakashierarkian alimmaiseksi. Useimmat asuntolat tai hoitokodit eivät halua näitä vaikeasti hoidettavia ihmisiä asiakkaikseen, jolloin he jäävät useimpien ja erityisesti korkeatasoisimpien asunnottomille tarkoitettujen palvelujen ulkopuolelle. He ohjautuvat usein heikkotasoiisiin asuntoloihin, joissa henkilökunnan koulutustaso on alhaisin. Tämä on paradoksaalista, koska juuri heille korkeatasoisesta avusta olisi eniten hyötyä.

Kerron lopuksi Akin ajatuksista terveydenhuollon palveluista. Hän oli äskettäin ollut sairaana, mutta ei ollut kuitenkaan hakeutunut terveyskeskukseen, koska ei ollut uskonut henkilökunnan suhtautuvan hänen vaivoihinsa tarpeeksi vakavasti. Hän oli hakeutunut ilman lähetettä suoraan sairaalaan, jossa häntä ei ollut aluksi aiottu ottaa vastaan. Mielenkiintoista oli, että hän osoitti toiminnallaan haluavansa itse päättää, minkä organisaation puoleen kääntyy ja näin vaati henkilökuntaa poikkeamaan yleisistä käytännöistä. Asunnottomana oleminen ei siis ollut saanut häntä ajattelemaan, etteivät viranomaiset tarpeen vaatiessa ottaisi häntä vakavasti. Luultavasti hän oli jo tottunut monimutkaisiin tilanteisiin asioituaan virastoissa ilman osoitetta ja samalla huomannut, että asiat kuitenkin järjestyvät, kun yrittää tarpeeksi sitkeästi. Hän kertoi huvittuneena siitä, että hänet oli lopulta otettu sairaalaan siitä syystä, että

hoitaja oli säikähtänyt hänen olevan väkivaltainen. Hän ei ollut kuitenkaan tehnyt muuta kuin laittanut hoitajan käden otsalleen, jotta tämä tajuaisi korkean kuumeen. Tulkitsin Akin ihmetelleen tilanteessa sitä, että tällaisen viattoman eleen jälkeen kaikki voi yhtäkkiä järjestyä, vaikka aiemmin mikään ei järjestynyt eikä hänen puheitaan uskottu.

Aki puhui hyvin myönteisesti sairaalassaolojastaan, vaikka muutoin suhtautui viranomaisiin negatiivisesti. Hän oli kokenut, että hänen tilanteestaan todella välitettiin ja hän sai apua pyytämättäkin. Hän kertoi tyytyväisen ja ylpeän oloisena, miten monta lääkäriä oli pohtinut yhdessä hänen tilannettaan. Hän kehui myös sairaalan sosiaalityöntekijää, joka oli ollut ihmeissään siitä, miten huonosti Erityissosiaalitoimiston työntekijä oli hoitanut asioita. Akiin oli tehnyt vaikutuksen, että työntekijä oli ollut niin vilpittömästi hänen puolellaan, että oli asettunut kollegaansa vastaan:

“Se oli tosi kiva ihminen. Se kyl hoiti sitä asiaa tosi hyvin. Seki oli ihan ihmeissään, et hän ei oo ikinä kuullu mitään vastaavaa ja yritti puhuu ton x:n (Erityissosiaalitoimiston sosiaalityöntekijä) kanssa. No ei se voinu vaikuttaa mitenkään siihen asiaan, mitä x katto sen asian, että miten se tehdään. Ja sitte kumminki se puhutti sillee niin, että mieti nyt vähän, että pojalla ei oo paikkaa missä olla eikä ruokaa eikä mitään.” (Aki)

Myös hoitajat olivat hänen mielestään toimineet erinomaisesti, ja hän kehui heitä tosi kilteiksi ihmisiksi. Oli mielenkiintoista huomata, että hän nimitti juuri hoitajia kilteiksi mutta ei kertaakaan muita viranomaisia, vaikka olisi ollut tyytyväinen näiden toimintaan. Mielestäni kiltti-sanalla voi ennemmin kuvata jonkun läheisen ihmisen kuin työntekijän auttavaista toimintaa. Tulkitsinkin hänen ajatelleen, että hoitajat olivat toimineet epäitsekäällä tavalla, joka oli muistuttanut läheisen ihmisen toimintaa. Hän oli saanut yöpyä sairaalan tiloissa kotiutumisen jälkeenkin, vaikka tungosta oli ollut. Lisäksi hän oli saanut ilmaiseksi ja pyytämättä ruokaa. Suurin osoitus epäitsekyydestä ja kiltteydestä oli juuri se, että hoitajat olivat pyytämättä auttaneet häntä enemmän kuin hän olisi osannut odottaa, vaikka majoitus ja ruuan antaminen eivät edes kuuluneet heidän tehtäviinsä. Hän totesi, ettei mikään muu ammattikunta olisi toiminut samoin.

“Mä olin viikon ilman ruokaa, ilman asuntoa, ilman mitään paikkaa minne mennä, kun mä lähdin sairaalasta pois. Mut onneks ne oli ne hoitajat sen verran kilttejä, että vaikka sinä päivänä, kun mä lähdin pois, niin siel oli jo käytävät täynnä sänkyjä, missä oli ihmisii.. niin mä sain sit nukkuu siellä niitten takahuoneessa sen viikon. Että tosi kilttei ihmisii, en ois ikinä

uskonut. Ikinä kukaan muu, ei kukaan muu ois sanonut, että joo, että kyl sä voit tääl mukkua. Ja sitten sain kaksi ruokapakettia ihan ilmaiseksi, ilman rahaa, pyytämättä.” (Aki)

Hän mainitsi myös lukeneensa salaa, mitä hänestä oli kirjoitettu sairaskertomukseen. Hän ei siis ollut uskonut hänellä olevan oikeutta tietää, mitä hoitohenkilökunta tai muutkaan viranomaiset ovat hänestä kirjoittaneet. Viranomaiset olivat hänelle eräänlaisia auktoriteetteja, joiden tekemisiin täytyi yrittää vaikuttaa oman oveluuden avulla.

6.8.4 Kokemuksia päihdehuollon palveluista

Suuri osa asunnottomista asuntola-asukkaista käyttää paljon päihdehuollon palveluja. Se kertoo pahasta päihdeongelmasta, mutta myös tavallista matalammasta katkolla lähtemisen kynnyksestä. Kyseessä voi olla erityinen köyhän juopon selviytymiskulttuuri, jossa käydään välillä katkolla lepäämässä ilman, että viinasta haluttaisiin tosissaan eroon. (Nieminen 1997, 68) Haastateltavistani Jarmo oli parhaillaan päihdekuntoutuksessa ja pohti paljon alkoholinkäyttöään ja tulevaisuuttaan haastattelun aikana. Hän kertoi käyneensä katkaisussa usein aiemmin pelkässä “lepäämistarkoituksessa”, vaikka hänellä nyt olikin pyrkimyksenä lopullinen raitistuminen:

“Koko ajan rötvänny tuolla, välistä käyny täällä katkasuhoitoasemalla, sitte kuntoutuksessa ja yrittänyt saaha asuntoo mutta en nyt oo ollut kauheen hanakkaasti ettimässä, että ei keskittyny siihen semmoseen, että ei muuta ku veti viinaa päähän niin kauan kun sitten tuli kuntoutukseen lepäämään, että sitten taas kehittämään kaikkia kuvioita.” (Jarmo)

Hän kertoi saaneensa hyvin suunniteltua tulevaa elämäänsä päihdekatkaisun aikana, ja työntekijät olivat kannustaneet soittamaan eri viranomaisille ja järjestämään asioita. Hänen tavoitteenaan oli päästä eroon päihteistä, ja yhtenä osoituksena tästä hän oli päättänyt kuunnella “*työntekijöiden paasausta*” samoista asioista uudelleen ja uudelleen, koska oli “*itse liemensä keittänytkin*”. Hänen mielestään työntekijät toimivat ihan oikein “paasatessaan” hänelle, eikä häntä kuulunutkaan “*pitää niin kuin pumpulissa*”. Hänen mielestään kunnostautumiseen kuului nöyrä suhtautuminen ja kiitollinen mieli siitä, että työntekijät jaksavat “paasata” hänelle. Ehkä hän koki myös sovittavansa itselleen aiempaa elämäänsä alistumalla kuuntelemaan työntekijöiden saarnaa. Joka tapauksessa hän ajatteli työntekijöiden ymmärtävän päihdeongelmaisten tilanteen ja osaavan sanoa, mikä on hänelle parhaaksi. Työntekijät olivat onnistuneet osoittamaan profession hyödyllisyyden hänen näkökulmastaan (Raitakari 2002, 50). Hän

mainitsi kuitenkin, että eräs työntekijä oli suhtautunut liian tärkeilevästi ja autoritäärisesti eikä ollut huomionnut sitä, että päihdekuntoutukseen tullut ihminen on aluksi erittäin heikossa kunnossa. Jarmo ilmaisi näin sen, että asiakkaat tarvitsevat “paasauksen” ohella myös tukea.

Hän piti erityisen hyvänä sitä käytäntöä, että joissain tapauksissa kuntoutukseen otetaan sellainen asiakas, joka ei ole vielä tulopäivänä ihan selvin päin. Hän piti tätä osoituksena siitä, että työntekijät olivat edes jollain tavoin ymmärtäneet päihdeongelmaisten tilanteen realiteetit.

6.8.5 Kokemuksia oikeusviranomaisten toiminnasta

Aki oli ainoa haastateltava, joka otti puheeksi oikeusviranomaisten toiminnan. Hän koki yleisesti epäluottamusta viranomaisia kohtaan ja oli tutustunut sosiaalihuolto- ja asuntolakiin, jotta pystyy valvomaan omia etujaan. Hän kertoi päässeensä käyttämään lain tuntemustaan yrittäessään auttaa tuttavaansa, jolle oli tehty häätöpäätös sillä perusteella, että sosiaalitoimistosta oli unohdettu maksaa hänen vuokransa. Hän oli onnistunutkin viivyttämään hädän voimaan astumista. Hän kertoi ongelmien alkaneen siinä vaiheessa, kun hänen tuttavalleen ei ollut tullut haastetta oikeudenkäyntiin, vaikka viranomaiset väittivät postittaneensa sen. Aki ei ollut uskonut oikeusviranomaisten väitteisiin, vaan arveli heidän huijaavan, jotta asia ratkeaisi vuokranantajan hyväksi. Hän puhui järkyttyneenä siitä, ettei olisi ikinä uskonut kunnollisen ja pitkäaikaisen vuokralaisen voivan saada häätöä ilman omaa syytään. Hän vakuutteli, että *“kaikki on näköjään mahdollista”* puhuen samaan tapaan, kuin suomalaiset yleensä pohtivat esimerkiksi Venäjän viranomaisten mielivaltaista toimintaa. Tapaus selvästi lisäsi hänen turvattomuuden tunnettaan ja epäluottamustaan yhteiskuntaa kohtaan. Koko haastattelun ajan hänen puheessaan säilyi ajatus suomalaisen yhteiskunnan ja viranomaisten toiminnan arvaamattomuudesta ja mielivaltaisuudesta sekä asiakkaita huijaavasta toimintatavasta.

6.9 Asiointi sosiaalitoimistossa

Haastateltavat puhuivat ylivoimaisesti eniten sosiaalityöntekijän kanssa asioinnista, eikä kukaan heistä suhtautunut asiointiin välinpitämättömästi. Tulkitsin sosiaalityöntekijän olevan helsinkiläisille haastateltaville merkittävä viranomainen, koska hänen toiminnastaan usein riippui sekä toimeentulotuen että asunnon järjestymisen. Jyväskyläläisille haastateltaville asiointi oli merkittävää, koska heidän pääasiallisin toimeentulon lähteensä oli helsinkiläisiä useammin juuri toimeentulotuki.

Monet haastateltavat pohtivat sitä, että sosiaalityöntekijöiden on toimittava yleisten sääntöjen mukaan toimeentulotukiasioissa, eivätkä he voi tehdä päätöksiä täysin mielensä mukaan. Osa heistä arveli, että sosiaalityöntekijät olisivat tehneetkin heidän kannaltaan parempia päätöksiä, ellei näiden olisi täytynyt noudattaa byrokraattisia määräyksiä. He näkivät työntekijöiden tasapainoilevan asiakkaiden ymmärtämisen ja byrokraattisten normien välillä. Ajatus työntekijästä normien soveltajan, portinvartijan ja ristiriitojen ratkaisijan roolissa laajan koneiston osana on varsin yleinen. Usein juuri sosiaalitoimessa, työvoimahallinnossa, kansaneläkelaitoksella ja terveystoimessa tapahtuvien kohtaamisten on tulkittu heijastavan byrokraattisuutta. (Valokivi 2002, 181) Mainitut organisaatiot olivat juuri niitä, jotka haastateltavanikin pääasiallisesti mielsivät viranomaisiksi.

Jussi oli yksi niistä, jotka olivat tyytyväisiä sosiaalitoimiston palveluihin siitä huolimatta, että hänellä oli ollut sosiaalityöntekijän kanssa erimielisyyksiä toimeentulotukeen liittyvissä asioissa. Hänen ajatuksistaan huomaa selkeästi sen, että asiakkaan suhde palveluihin riippuu ensisijaisesti hänen kokemastaan kohtelusta eikä niinkään välttämättä siitä, onko konkreettisesti anottu tuki myönnetty vai ei (Pohjola 1994, 163):

“Eikä mulla oo huonoja työntekijöitä ollu, vaikka eripurasuuksii on tullu etuisuuskeskusteluissa. Et se on sitä tasapaksuu, mut ne vaan vetoo niihin pykäliin enkä mä voi sille mitään. Et en mä voi haukkua noita. Kuitenkin työtähä hekin tekee.” (Jussi)

Jussi kertoi joskus miettineensä muiden asunnottomien kanssa sitä, millaista olisi olla sosiaalityöntekijä! He olivat puhuneet myötätuntoisesti työn raskaudesta ja vitsailleet, etteivät tekisi erityissosiaalityötä päivääkään ainakaan selvin päin. Mielenkiintoista oli, että hän näki työntekijöiden joutuvan elämään osittain samaa arkea kuin hekin: työntekijätkin joutuvat olemaan päivät Erityissosiaalitoimistossa ja näkemään huonossa kunnossa ja päihteiden vaikutuksen alaisina olevia ihmisiä:

“Kyllä mä sen arvaan, että tuo raskasta duunia on, että ku täällä ympäripäissäs jengi heiluu tai jossain kamapäissäs, missä me nyt jokainen, sekasin ne melkein kaikki aina täällä on asiakkaat. Kai se on vähän hermoille käy jokaiselle aina. En mä tekis päivääkään tollast sossutyötä ainakaan tässä talossa, sitä joskus naurettiin. Tai sitte pitäis olla pullo jossain roskiksessa jemma koko ajan itelläki.” (Jussi)

6.9.1 Myönteiset kokemukset

6.9.1.1 Asiakkaan puolella oleminen

Eero oli tyytyväinen asiointiinsa, koska koki keskusteluista sosiaalityöntekijän kanssa olleen konkreettista hyötyä. Hän piti erityisen hyvänä sitä, että sosiaalityöntekijä oli *“suorastaan neuvonut”* häntä kertomalla, että mahdollisuudet asunnon saamiseen paranisivat huomattavasti, jos hän kävisi ensin päihdekuntoutuksessa. Eero ajatteli sosiaalitoimistolla olevan omat sääntönsä asuntojen jakamisessa, ja sosiaalityöntekijä oli merkittävästi auttanut häntä paljastamalla näitä sääntöjä. Hän koki asioinnin myönteiseksi ennen kaikkea siksi, että oli tulkinnut sosiaalityöntekijän halunneen aidosti edistää hänen asiaansa.

Mielenkiintoista oli, ettei hän kuitenkaan ollut vielä aikeissa lähteä kuntoutukseen, vaan vasta *“tiukan paikan tullen”*. Hän ajatteli päihteiden käytön olevan vielä hallinnassa, ja tulevansa toimeen asunnottomanakin. Päihteidenkäytön hallinnan korostaminen ja päihdehuollon palvelujen karttaminen kuuluu vallitsevaan mieskulttuuriin (Nieminen 1997, 68). Hänestä oli kuitenkin tärkeää, että sosiaalityöntekijä oli herättänyt toivoa erilaisesta ja valoisammasta tulevaisuudesta, jos hän itse olisi siihen halukas. Myös Granfeltin (1998a, 171) haastateltavalle oli merkinnyt paljon kokemus siitä, että työntekijät haluavat *“pitää kiinni”* ja tarjoavat mahdollisuutta hoitoon, vaikkei hän itse vielä olekaan siihen valmis.

Myös Jussi kehui erästä sosiaalityöntekijää, joka oli ollut asiakkaiden puolella ja tehnyt parhaansa heidän puolestaan. Hän kertoi osoituksena työntekijän työtavoista sen, että tämä oli yrittänyt asuttaa enemmän ihmisiä kuin yhdellä työntekijällä on oikeus:

“Mut tää sosiaalityöntekijä nii se kyllä siis se yritti parhaimpansa. Sillon kun asuttiin asuntolassa nii se oli mejän sossutyöntekijä. Se yritti parhaimpansa tehdä mejän puolesta aina. Se yritti järjestää jengille tukiasuntoja, mut ku sille ei myönnetty, ku tääl on tää kiintiöjuttu, mitä näille sossuille annetaan. Mut se on ainoo, kenen kaa mä tässä talossa oon tullu tosiki hyvin toimeen. Et sehän kävi aina kerran viikkoo tuolla asuntolassa ja sitten juteltiin ja teki päätökset täällä ja ei mun tarvinnu ku sitoumukset hakee vaan. Se oli niin yksinkertasta sillon.”

Jussi kertoi tulleen erityisen hyvin toimeen tämän sosiaalityöntekijän kanssa. Mielenkiintoista oli, että hän mainitsi tämän jääneen sairaseläkkeelle vaimonsa kuoleman jälkeen. Tulkitsin hänen arvostaneen työntekijää myös siitä syystä, että hänessä oli inhimillisiä piirteitä eikä hänenkään elämänsä aina ollut helppoa. Hyvän asiakassuhteen muodostumiseen voivat vaikuttaa samat seikat kuin tavallisessa ihmissuhteessakin (ks. myös Granfelt 1998a, 169).

6.9.1.2 Asioinnin sujuvuus

Monet haastateltavat arvostivat sellaista sosiaalityöntekijää, joka tekee toimeentulotuen hakemisesta yksinkertaista. Leif tiivisti osuvasti hyvän työntekijän olevan sellainen, joka ei takerru turhaan pikkuasioihin eikä kysele typerää juttuja. Näin toimiva työntekijä luottaa asiakkaaseen ja on niin hyvin perillä hänen asioistaan, ettei asioita tarvitse alkaa selvittää enempää. Tulkitsin *“typerien juttujen kysymisen”* merkitsevän juuri sitä, että asiakkaan täytyy selittää ja perustella valintojaan viranomaiselle. Uskoakseni haastateltavat arvostivat yksinkertaista asiointia juuri siitä syystä, että osoitteen puutteen vuoksi asioinnista tuli herkästi monimutkaista. Leif vakuutti, että myös tummalla ihonvärillä on paha maine viranomaisten keskuudessa ja tästä syystä häntä usein kohdellaan c-luokan kansalaisena virastoissa. Tämän kokemuksen vuoksi hän arvosti erityisen paljon asioinnin sujuvuutta.

6.9.1.3 Psykososiaalinen työ

Matti kertoi, että hänellä oli aiemmin ollut todella hyvä sosiaalityöntekijä. Tähän asiakassuhteeseen oli kuulunut muutakin kuin *“pelkkää kaavaketta ja tilinumeroa”*. He olivat tulleet hyvin toimeen keskenään, ja tapaamisista oli tullut hänelle varsin terapeuttisia. Hän piti erityisen tärkeänä sitä, että asiakassuhde oli ollut pitkäaikainen, jolloin heidän välilleen oli syntynyt sellaista keskinäistä luottamusta, mitä ei koskaan voisi syntyä sijaisen kanssa:

“Sillon mulla oli pirun hyvä virkailija, et mä tulin tosi hyvin toimeen. Sen avun, mitä tarvitsin niin tuli ok. Hänellä oli ilmeisesti jonkun verran psykologin koulutusta taustalla tai jotain. Et siinä oli muutakin, kun pelkkää kaavaketta ja tilinumeroa, että sen takia se varmaan olikin niin ok. Sit välillä oon joutunu törmäämään sit, jos siel on ollu jotain sijaisia, et ehkä siinä on sekin, et sitä ite tottuu johonki tiettyyn tyyppiin niin siihen on paljon helpompi luottaa, et se ois niinku jatkuva, ettei heiteltäs työntekijältä toiselle. Et sillon ku heitellään virkailijalta toiselle, niin

sillon alkaa vastapuoliki sit hermostuu ja ei luota ja kaikkee tämmöstä. Se on ihan normaali kuvio. ” (Matti)

Tämänkaltainen psykososiaalinen työ ottaa huomioon asiakkaan konkreettiset elinolotekijät ja myös laajemmin sosiaaliseen selviytymiseen ja psyykkiseen pahoinvointiin liittyvät kysymykset (Granfelt 1992, 141). Asiakassuhde voi parhaimmillaan muodostua kiinnipitäväksi ympäristöksi, jossa asiakas saa otteen vaikeaan elämäntilanteeseen ja kootuksi voimiaan. Aidosti terapeutin suhde mahdollistaa tilapäisen riippuvuuden kautta sisäisen turvallisuuden ja autonomian vahvistumisen. Mahdollistamalla vaikeiden asioiden jakamista ja selvittelyä se luo asiakkaalle edellytyksiä etäännyttää elämäntilanteen ongelmakoh-
tia ja löytää niihin uudenlaisen näkökulman. Asiakassuhde voi olla paikka, jossa voi kokea ymmärrystä, lepoa ja huolenpitoa. Se voi myös olla ainoa ihmissuhde, jossa on mahdollisuus puhua vapaasti ja kokea tulevaisuutta ymmärretyksi. (mt. 166-167) Asiakassuhteessa tulee olla tilaa juuri sille kertomukselle, minkä asiakas haluaa kertoa ja minkä kautta hän tavoittaa jotain olennaista omasta elämästään (Chase 1995, 2). Se voi olla elämää kannatteleva voima vaikeassa kriisitilanteessa tai pitempiaikaisestikin. Vähitellen työntekijää ei enää tarvita, kun tilapäisen riippuvuuden kautta luottamus itseensä ja omaan kykyyn tehdä päätöksiä ja valintoja on vahvistunut. (mt. 166-167) Granfelt tarkoittaa terapeutin osaamisella kykyä ymmärtää ja myötäelää asiakkaan kokemuksia siten, että se välittyy myös asioistaan kertovalle ihmiselle (mt. 177).

Erään haastateltavan (Mohammed) näkemys hyvästä sosiaalityöstä tuli lähelle psykososiaalisen työn määritelmää:

“Minna: Tuntuuko susta että sä haluaisit enemmänkin keskustella näiden työntekijöiden kanssa tai..

Mohammed: Kyllä, totta kai sosiaalitoimistossa. Että he auttavat pitkän aikaa, keskustelevat ja kysyvät lisää mikä on ongelma. Ja mä toivon, että they have the feeling että mitä joku sanoo. Esimerkiksi minun tilanne, että he kuuntelevat mitä minä sanon ja ymmärtävät hyvin, että tilanne on vaikea. Sosiaalityöntekijöiden have to listen more and more and see what people say.” (Mohammed)

Hänen mielestään työntekijän tulee keskustella asioista pitkään ja tarkentavia kysymyksiä tekemällä selvittää, mitkä asiat asiakas kokee ongelmallisiksi. Kun työntekijä ymmärtää asiakkaan tilanteen kokonaisvaltaisesti, auttamisella on oikeat lähtökohdat. Hänen tulee kuunnella ja samalla nähdä sielunsa

silmillä, mitä asiakas tarkoittaa. Samasta asiasta puhuu myös Koivunen (1997, 78-79 kuvatessaan hiljaista tietoa ihmisessä kokonaisvaltaisesti läsnä olevana intuitiivisena ymmärryksenä, jota on hyvin vaikea sanallistaa. Se voi olla aivojen syvien kerrosten tietoa tai käsien taitoa. Hiljainen tieto voi ohjata niin työntekijää kuin asiakastakin tekemään oikeita valintoja ja oivaltamaan asioita intuitiivisesti, vaikkei hän oikein itsekään tiedä valintojensa perusteluja (Granfelt 1998a, 168).

Hyvin toimivilla asiakassuhteilla oli erittäin suuri merkitys Granfeltin (1998a, 175-176) haastatteleuille asunnottomille naisille. Tällaisissa asiakassuhteissa ilmapiiri oli hyväksyvä, ja työntekijä pyrki eläytymään asiakkaansa maailmaan. He arvostivat sellaista sosiaalityötä, jossa heidän huolensa otettiin vakavasti, heidän tunteillaan ja ajatuksillaan oli merkitystä, ja joka oli vailla moralismia, syyllistämistä ja ylemmydentuntoista elämän normittamista. Tunnistin haastattelemini asunnottomien miesten puheesta samankaltaisia ajatuksia, vaikka monet heistä puhuivat asioista hyvin eri tavoin. Vaikka osa heistä halusi keskustella sosiaalityöntekijän kanssa vain toimeentulotuen myöntämisen kannalta välttämättömistä asioista, hekin pitivät tärkeänä esimerkiksi sitä, että sosiaalityöntekijä otti vakavasti heidän selvityksensä omasta elämäntilanteestaan tai ei syyllistänyt heitä.

6.9.2 Pohdiskeleva suhtautuminen asiointiin

Kolme haastateltavaa puhui asiakkuudestaan neutraaliin sävyyn ja otti vain vähän kantaa onnistuneisiin ja epäonnistuneisiin asiakkuuskokemuksiin. Mielenkiintoista oli, että heidän ajatustensa taustalta löytyi omanlainen suhtautuminen viranomaisiin ja syy siihen, miksi he puhuivat tällä tavoin. Erään haastateltavan (Jarmo) suhtautumistapa muuttui päihdekuntoutuksen aikana neutraalista suhtautumisesta kantaa ottavaan.

Mohammed kertoi, ettei ennen asunnottomuutta ollut edes tiennyt, mikä on sosiaalitoimisto, vaan hänellä oli ollut *”hyvä elämä aina”*. Hän koki sosiaalitoimiston asiakkuuden leimaavaksi ja selväksi osoitukseksi siitä, ettei elämässä ollut kaikki kohdallaan. Häntä harmitti, että Kelan maksama työmarkkinatuki oli lakkautettu asunnottomuuden vuoksi ja hän oli toimeentulotuen varassa. Hän oli ollut asunnottomana vasta parin kuukauden ajan eikä ollut ehtinyt vielä sopeutua ajatukseen itsestään sosiaalitoimen asiakkaana ja asunnottomana.⁹ Hän oli kuitenkin kiitollinen sosiaalitoimistoa kohtaan ja

⁹ Pitkään asunnottomana ollut Aki oli puolestaan tottunut miettimään eri tukimuotojen hyötyjä eikä enää harmitellut rahojen alkuperää. Hän oli neuvonut erästä sukulaistaan olemaan pari vuotta työttömänä ja ansiosidonnaisella päivärahalta siihen asti, kun hän

sanoi, ettei hänellä ollut muutakaan auttajaa vierassa maassa. Minusta vaikutti siltä, että hän varoi sanomasta poikkipuolista sanaa sosiaalityöntekijöistä, koska ajatteli olevansa heistä äärimmäisen riippuvainen. Luultavasti hän ei myöskään täysin luottanut vaitiololupaukseeni. Hän kertoi diplomaattisesti ajatuksiaan siitä, millaista sosiaalityön tulisi olla, mutta ei ottanut paljonkaan kantaa siihen, miten asiointi toteutui hänen kohdallaan.

Mohammedin mielestä sosiaalityöntekijän kanssa keskusteluista oli hyötyä, ja hän piti asiakaspalvelua hyvänä. Oli luonnollista, että hän maahanmuuttajana piti erityisen hyödyllisenä sitä, että häntä neuvottiin esimerkiksi Kelalla tai pankissa asioimisessa. Hän kertoi pitävänsä eniten nuorista työntekijöistä, jotka suhtautuivat tapaamiseen vapaammin, nauroivat hänen jutuilleen ja keskustelivat pitkäänkin. Vanhemmat työntekijät puolestaan saattoivat suhtautua häneen epäluuloisesti, puhuivat liian suoraan vain välttämättömistä asioista ja pitivät paperien täyttämistä tärkeimpänä asiana. (Tästä huomaa selvästi sen, että hän on kotoisin kulttuurista, jossa ihmisten tulee keskustelun aluksi vaihtaa kuulumisia ja on epäkohteliasta mennä suoraan asiaan.)

Hän toivoi, että erityisesti sosiaalityöntekijät keskustelisivat pitkän aikaa ja kysyisivät lisää hänen elämäntilanteestaan ja ongelmistaan. Lisäksi heillä tulisi olla taito kuunnella, ymmärtää ja nähdä sielunsa silmillä, mitä asiakas tarkoittaa. Tulkitsin hänen korostaneen pitkien keskustelujen, kiireettömän kohtaamisen, ymmärtämisen ja kuuntelemisen merkitystä siksi, että kieli- ja kulttuuriongelmissa johtuen ymmärryksen syntyminen ei ole itsestään selvää. Hän halusi sosiaalityöntekijän ymmärtävän hänen elämäänsä ja arkeansa sekä jakavan hänen kanssaan elämäänsä liittyviä tunteita. Luultavasti hän halusi työntekijän tekevän hänelle kysymyksiä, jotta hän pystyy itse niiden kautta huomaamaan, onko työntekijä ymmärtänyt hänen tilanteensa. Toisaalta toive kysymysten esittämisestä voi osoittaa pyrkimystä muovata epäsymmetriseksi tulkitsemansa asiakastilanne enemmän omilla ehdoilla eteneväksi, jolloin miesasiakas voi suojella identiteettiään (Eräsaari 1994).

Leif puolestaan piti ymmärrettävänä, että nuoria ihmisiä on asunnottomana, mutta ajatteli ettei 50-vuotias enää jaksaa elää kadulla:

alkaa saada eläkettä kaikilta tahoilta. Aki ei nähnyt sen arvostetumpana olla eläkkeellä kuin työttömänäkään. Samoin hän piti ristiriitaisena sitä, etteivät yksityiset vuokranantajat halua sellaista vuokralaista, jonka vuokran maksaa sosiaalitoimisto, vaikka juuri sosiaalitoimiston asiakkuus takaa varman vuokran maksun.

“Kyllä sitä nuorena vielä pysty olemaan tuolla missä tahansa. Kun minä olin kakskyt vuotias, ei mulla asuntoa ollu silloinkaan. Pörräilin asemalla keskustassa ja sillan jakso liikkuu. Mut ei tässä enää jaksa pörrätä tuolla pitkin katuja kuule pahemmin. Viiskymmentä oon. Alkaa luut jäätyy.” (Leif)

Leif ei vaikuttanut edelleenkään odottavan yhteiskunnan järjestävän asumistaan. Hän kertoi asuvansa ystävänsä luona ja vaikutti tyytyväiseltä järjestelyyn. Hänen suhtautumiseensa vaikutti se, että hän piti asunnottomuutta suhteellisen luonnollisena ja kertoi olleensa asunnottomana koko ikänsä lapsuudenkodista lähtien. Hankalinta asunnottomuudessa olikin hänen mielestään se, että osoitteen puuttuminen vaikeutti asiointia virastoissa ja terveydenhuollossa.

Jarmo sen sijaan kertoi, että hänellä on tähän saakka ollut “hällä väliä” -asenne asioinnin suhteen, mutta nyt hän on päättänyt ottaa asioiden hoitamisen tosissaan. Aiemmin hän ei ollut koskaan varannut aikaa sosiaalityöntekijälle, koska elämä pyöri alkoholin ympärillä eikä hän ollut voinut etukäteen tietää, milloin pääsee käymään. Hän syyttikin asunnottomuudesta pääosin itseään. Hän myös ajatteli, etteivät viranomaiset olleet auttaneet aktiivisemmin hänen oman välinpitämättömän asenteensa vuoksi.

“Olihan se minun saamattomutta, kun meikäläinen ei vieny noita asuntohakemuspapereita ja sitten oisihan mä voinu soittaa. Siellähän nyt on semmoset jonot varmaan että. Kyllähän niillä varmasti ois jotain mestaa tai luulen sosiaalitoimistolla ja noilla, mutta en minä oo viittiny niitä ruveta tenttaamaan, ku ne ei tenttaa minua. Saan puljata mitä puljaan. Mutta oonhan mä tietysti jotain puoltoja käyny hakee sosiaalitoimistosta, mutta se on vähän nuo meikänläisen menot ollu sellasta, että vähän tuollasta hällä väliä meininkiä, et menköön miten menee, tulukoon mitä tulee. Että kyllä sitä on mentyki.” (Jarmo)

Hän arveli, että sosiaalityöntekijöillä olisi saattanut olla joitain asuntoja, mutta hän ei ollut “ruvennut tenttaamaan” heitä, koska he eivät olleet tentanneet häntä. Hän oli päättänyt kohdella viranomaisia samalla tavalla kuin nämä kohtelivat häntä! Viranomaiset olivat antaneet hänen elää parhaaksi katsomallaan tavalla, eikä Jarmokaan ollut alkanut vaativaksi ja hankalaksi heitä kohtaan tästä syystä. Häntä olikin harmittanut, kun eräs sosiaalityöntekijä oli vaatinut häntä käymään sosiaalitoimistolla eikä ollut hyväksynyt kirjallista asiointia. Jarmon mielestä tapaamisesta ei ollut ollut hyötyä, koska sosiaalityöntekijä oli jo entuudestaan ollut tietoinen hänen tilanteestaan. Hän oli kokenut tapaamisen pääsisällöksi sen, että työntekijä kirjoitti hänen käynnistään ja tilanteestaan tietokoneelle.

“Se (sosiaalityöntekijä) sano vaan kerran, että tuupas käymään, ku en oo ikinä nähny sua. Ni mää sanoin, että ku mulla on sama asia, samanlailla menee ja ei mulle nyt oo rahaa tullu. Se sano, että kyllä sun on nyt tultava, ku mää en oo kertaakaan nähnyt sua. Ni mitä se hyödytti. No minä menin käymään, ja se kirjotti siihen tietokoneelle.” (Jarmo)

Hän oli suhtautunut sosiaalityöntekijän tapaamiseen kielteisesti, koska ei ollut pitänyt sitä ainoastaan keskusteluna tai sosiaalipalveluna, vaan myös kontrollitilanteena ja selkeänä ehtona tuen saamiselle. Hän oli yrittänyt peittää päihdeongelmaansa, mutta arveli sosiaalityöntekijän kuitenkin vaistonneen hänen tilanteensa. Hän oletti tämän mielessään moralisoineen hänen juomistaan:

“Kyllähän sosiaalityöntekijä näkee mut päälle päin, että tuohan on. Kauhee parransänki ja yrittää siinä olla skarppina niin kyllähän se näkee, että jassoo.” (Jarmo)

Hän pohti, että sosiaalitoimi ja päihdekuntoutus saattoivat olla yhteydessä niin, että tieto hänen päihteiden käytöstään oli automaattisesti kulkeutunut sosiaalityöntekijälle. Hän vaikutti harmistuneelta ajatuksesta, muttei kuitenkaan ääneen kritisoinut järjestelmää.

Hän kertoi sosiaalityöntekijän luona käyntien olleen aiemminkin pikavisiittejä. Hän ei uskonut pidemmistä keskusteluista olevan hyötyä, koska työntekijä tiesi hänen asiansa ennestään eikä kuitenkaan pystyisi myöntämään rahaa kuin tietyn summan. Hän siis halusi asioinnin hoituvan mahdollisimman pikaisesti, koska ei ajatellut pystyvänsä puhumaan itselleen enemmän toimeentulotukea. Hän ajatteli pidempien keskustelujen vain vievän aikaa joltain toiselta asiakkaalta.

Hän oli päättänyt ryhtyä hoitamaan asioitaan jämäkämmin viranomaisten kanssa heti päihdekuntoutusjakson päätyttyä. Hän selvästikin ajatteli omien asioiden hoitamisen olevan yksi osoitus uudesta ja päihteettömästä elämästä. Hän suhtautui hyvin vakavasti seuraavaan sosiaalityöntekijän tapaamiseen ja ajatteli uuden elämän alun riippuvan ratkaisevasti asioinnin onnistumisesta. Häntä jännitti asioiden sujuminen niin paljon, että hän aikoi soittaa sosiaalityöntekijälle jo ennen varattua aikaa ja varmistaa, että hän suhtautuu asioihin toivotulla tavalla. Hänen tavoitteenaan oli tehdä täyskäännös elämässään, ja hän halusi kärsimättömästi nähdä asioiden loksahdavan kohdalleen. Hänen mielestään sosiaalityöntekijän tulisi huomata hänen pyrkimyksensä raitistua ja sen vuoksi *“tulla vastaan”* asioiden käsittelyssä. Tulkitsin hänen tarkoittaneen tällä sitä, että sosiaalityöntekijän tulisi nyt auttaa häntä uuden elämän

alkuun käyttämällä enemmän aikaa hänen asioidensa hoitamiseen ja myöntämällä myös harkinnanvarais- ta toimeentulotukea. Hänestä olisi kohtuullista, että hän voisi vihdoinkin hyödyntää kaikki etuudet, mitkä hänelle olisi aiemminkin kuulunut, mutta joita hän ei ollut hyödyntänyt päihdeongelmansa vuoksi.

6.9.3 Kielteiset kokemukset

6.9.3.1 Turhat lupaukset

Kaksi helsinkiläistä haastateltavaa (Jussi, Aki) oli pettynyt viranomaisten turhiin lupauksiin eikä enää uskonut elämäntilanteensa kohentumiseen.¹⁰ Jussi puhui ärtyneesti siitä, että on käynyt jo kuuden vuoden ajan kerran vuodessa tukiasuntohaastattelussa, ja jokaisella kerralla hänelle on turhaan lupailtu asunnon järjestymistä. Hänellä oli jälleen uusi haastattelu-aika varattuna, mutta hän suunnitteli sanovansa sosiaalityöntekijälle, ettei näe enää mitään tarvetta käydä keskusteluissa turhan päiten:

“Kyllähän oon tällä tukiasuntohaastattelussa käyny, mut se ei oo johtanu eteen- eikä taakse yhtään mihinkään suuntaan, et se on ihan turhaa touhuu ollu. Nytteki mulle on annettu tuki- haastattelu-asuntoaika. Miks mä sellaseen, mä sanon suoraan, et mitä mä tulen tämmöseen haastatteluun, koska mitään ei tapahdu. Mä oon kuus kertaa käyny ja kuuden vuoden aikana kerran vuoteen ja aina vaan luvataan ja luvataan, mut mitään ei tapahdu.” (Jussi)

Hän ei enää kokenut tarvetta yrittää vakuuttaa kelpaavansa tukiasukkaaksi, koska ei odottanut haastattelun edistävän asiaansa. Toisaalta hän saattoi ajatella, että asioiden suoraan sanominen olisi ehkä viimeinen keino saada asioihin vauhtia. Asunto saattaisi järjestyä, jos sosiaalityöntekijä ymmärtäisi hänen odottaneen tukiasuntoa kuusi vuotta ja oikeutetustikin turhautuneen tilanteeseen. Asioiden suoraan sanomisessa oli riskinsä, mutta riski kannatti ottaa, koska asunnon järjestyminen oli muutenkin epätodennäköistä.

Aki oli puolestaan pettynyt useisiin turhiin lupauksiin. Viimeisin tilanteista oli ollut sellainen, että hänelle oli luvattu tietty asuntolapaikka kantakaupungin alueelta, mutta kuitenkin annettu maksusitoumus toiseen asuntolaan. Hän näki tilanteen niin, että viranomaiset olivat huijanneet häntä eli tahallaan

¹⁰ Asunnottomille tarkoitetun yökahvila Kalkkerssin seinällä on asunnottoman tekemä piirustus, jonka alla lukee “lupaukset haihtuvat savuna ilmaan”.

luvanneet asioita, joita eivät edes aikoneet toteuttaa. Hän ajatteli heidän voivan toimia niin kuin parhaaksi näkivät ja päättäneen nyt ilkeyttään antaa hänelle huonomman asuntolapaikan. Hän oli pettynyt lupailuun senkin takia, että koki joutuneensa turhaan tulemaan monena aamuna Erityissosiaalityöntekijälle jonottamaan maksusitoumusta. Hänen mielestään viranomaisten oli kohtuutonta vaatia häntä olemaan paikalla varhain aamulla, koska hän joutuu usein tulemaan kaukaakin silloisesta yöpymispai- kasta riippuen. Hän vakuutti olevansa kiitollinen tuostakin asuntolapaikasta, mutta nähtävästi ei kuitenkaan pitänyt sitä niin hyvätasoisena, että hänen olisi kannattanut käydä lähetteen haussa useana aamuna.

Hän oli ottanut puheeksi lupauksen rikkomisen ja huijaamisen sosiaalityöntekijänsä kanssa:

“ Mä sanoin ihan kylmästi, että mun äiti on opettanu mut sanomaan suoraan niin kun mä ajattelen. Mä sanoin, että mä oon tosi pahoillani, mutta mä en halua olla sellasten ihmisten kanssa minkään näkösessä kontaktissa tämmösissä asioissa, ketkä puhuu mulle paskaa. Näin mä sanoin. Et oottekste tottunu huijaamaan teijän asiakkaita useinkin? Et te todellaki sanoitte mulle eilen, että mul on rahat huomenna tilillä ja mä en saanu shekkiä koko aikana, vaikka mulle luvattiin se shekki heti alusta lähtien, et mä saan ruokaa.” (Aki)

Vaikka hän ajattelikin, että hänellä on oikeus valittaa sosiaalityöntekijälle saamastaan kohtelusta, hän oli kuitenkin antanut puheelleen moraalisen oikeutuksen sillä, että asioista on hyväkin puhua suoraan. Hän mietti harmistuneena, että joutuu valituksesta huolimatta edelleen asioimaan saman sosiaalityöntekijän luona. Hän ei vaikuttanut tästä kovin yllättyneeltä, mutta oli kuitenkin ajatellut, että pieni vaihdon mahdollisuus saattaisi olla.

Hän oli yrittänyt kertoa tilanteestaan myös johtavalle sosiaalityöntekijälle, mutta tulkinnut sitten, ettei tätäkään ollut kiinnostanut hänen asiansa eikä tämä olisi puuttunut asioihin, vaikka olisi ollut aihettakin, koska ei ollut keskittynyt kuuntelemaan häntä alun perinkään. Aki oli kuitenkin selvästi yrittänyt ottaa käyttöönsä kuluttajakansalaisuuden piirteitä yrittäessään vaihtaa sosiaalityöntekijänsä, käyttäessään valitusoikeuttaan ja valitessaan sen asuntolan, johon toivoi maksusitoumusta (Niiranen 2002, 70).

6.9.3.2 Asiakkaan tilanteen väärin ymmärtäminen

Monet haastateltavat kertoivat tilanteista, joissa työntekijä oli ymmärtänyt väärin heidän asiansa tai elämäntilanteensa. Jussi oli kokenut tilanteen tällaiseksi silloin, kun hänelle tarjottiin päihdekuntoutuspaikkaa. Hän ihmetteli hoitoon ohjaamista, koska ei ollut huumeiden tai korvikkeiden käyttäjä. Hän arveli, etteivät viranomaiset uskoneet hänen käyttävän pelkkää alkoholia ja piti ehdotusta epäluottamuksen osoituksena.

“Mullaki on ku mä juon pelkkää viinaa, et mä en juo mitään korvikkeita enkä käytä huumeita ni se huvittaakin, että aina ne sanoo vaan, että ne yrittää ohjata johonkin hoitolaitokseen tai tämmöseen, mut en mä lähe semmoseen.” (Jussi)

Hän ei halunnut alkoholin käytöstä eroon ainakaan ennen asunnon järjestymistä, koska puhui siitä, ettei voisi elää kadulla selvin päin. Tässä on havaittavissa selvä ristiriita siinä, että päihdeongelmaisen on vaikeaa saada asuntoa, mutta toisaalta kadulla elävän asunnottoman voi olla vaikeaa löytää motivaatiota raitistumiseen.

Jussi ihmetteli myös sitä, ettei sosiaalitoimistossa ymmärretä henkilöllisyyspapereiden puuttumista. Hänen mielestään henkilöllisyyspapereiden mukana pitäminen olisi järjetöntä, koska hän yöpyy usein rapussa, jossa on suuri riski tulla ryöstetyksi. Uskoakseni vaatimus harmitti häntä senkin takia, että se osoitti osaltaan sen, etteivät viranomaiset ymmärtäneet asunnottoman arkea.

Seppo puolestaan ihmetteli sitä, etteivät viranomaiset ymmärrä eivätkä hyväksy sitä, että hän antaa rahaa tyttärelleen silloin kun hänellä on palkkatuloja. Hänen mielestään isän velvollisuuksiin kuuluu lastensa taloudellinen avustaminen, ja myös yhteiskunnan kuuluisi pitää avustusta hyväksyttävänä menona. Ristiriita syntyi siitä, että viranomaiset tarkastelivat tilannetta vain hänen itsensä kannalta.

“Sillon ku mie olin töissä, niin mie laitoin rahaa tyttärille. Totta kai. Se kuuluu asiaan. Sit ihmetellään, mihin mie saan menemään rahaa, täällä näissä virastoissa. Kuule miun pitäis, joo miun pitäis elää niin hirveen pitkään, mut ku ohan mulla muutaki elämää. Eihän se nyt oo ainoastaan meikäläinen.” (Seppo)

Aki koki tulevansa jatkuvasti väärinymmärretyksi sosiaalitoimistossa, koska oli ollut nuorena ilkivaltaa tekevässä jengissä. Hän puolusti itseään sanomalla, ettei kukaan voi nuorena ymmärtää, miten paljon rikkomukset vaikuttavat tulevaan elämään. Hän ajatteli olleensa niin nuori tekojen sattuessa, ettei enää ollut niistä täysin vastuussa. Hän oli toivonut sosiaalityöntekijöiltä joustavuutta ja ymmärrystä tilannettaan kohtaan, mutta he olivatkin suhtautuneet ymmärtämättömästi ja tehneet asioista vaikeampia.

“Siis sen mä oon huomannu itte, että ku ikää on karttunu lisää, että eihän kukaan sitä viistoistavuotiaana ajattele, et se (ilkivalta) tulee vaikuttaa tosi pahasti sun elämäs sitte kolmekymppisenä. Sanon vaan, että tottahan se on, että sen takii mä just oisin toivonu täältä jonkun verran semmost joustavuutta ja ymmärrystä siihen asiaan, mut päinvastoin todellakin vaikeentaa vaan asioita, et aika uskomatonta, mut näin vaan on.” (Aki)

Hän kertoi lukeneensa Ilta-Sanomista, että sosiaalitoimisto oli maksanut jonkun asiakkaan sakot. Tapaus herätti hänessä katkeruutta, ja hän suunnitteli esittävänsä artikkelin sosiaalityöntekijälleen ja vaativansa itsekin korvauksia maksamistaan sakoista. Minusta vaikutti siltä, ettei hän oikeasti uskonut tämän mitenkään reagoivan lehtiartikkeliin, mutta halusi kuitenkin tuoda esiin tilanteen eriarvoisuuden.

Hänen mielestään sosiaalityöntekijät eivät olleet ymmärtäneet myöskään sitä, miten välttämätön julkisen liikenteen kuukausilippu olisi, kun hän joutuu asunnottomana liikkumaan paljon yöpaikan perässä ja työn haussa. Hän oli liikkunut ilman lippua julkisissa kulkuvälineissä eikä kokenut tekevänsä vääryyttä, koska liikkuminen on hänelle välttämätöntä, ja sosiaalityöntekijä on toiminut epäoikeudenmukaisesti ollessaan myöntämättä tukea lippuun. Hän ajatteli, ettei hänen kuulunut maksaa lippua toimeentulotuestaan, koska tuki on tarkoitettu kattamaan vain peruselinkustannukset eikä se muutenkaan riitä koko kuukaudeksi. Tämän kautta tulee ymmärrettäväksi hänen ärtymyksensä siitä, ettei sosiaalityöntekijä ollut aikeissa maksaa myöskään tarkastusmaksua, jonka Aki oli saanut jäätyään kiinni ilman lippua matkustamisesta.¹¹

Aki toi esiin myös sen väärinkäsityksen, että viranomaiset luulevat asunnottomuuden tarkoittavan aina sitä, että henkilö asuu vanhempiensa luona. Hän loi sellaista kuvaa, että viranomaiset ikään kuin luulevat hänen pääsevän helpommalla eivätkä ymmärrä elämäntilanteen kovuutta.

¹¹ Myös toinen haastateltava toi esille sen, miten paljon rahaa menee, kun täytyy matkustaa tuttavien luokse yöpymään. Hän kannatti sitä, että Kela korvaisi jotain näistä matkoista.

6.9.3.3 Syrjityksi tulemisen kokemukset

Kuvaan lopuksi Akin kokemuksia syrjityksi tulemisesta sosiaalitoimistossa. Kerroin edempänä (luvussa 6.7) tilanteesta, joka oli aiheuttanut hänessä kokonaisvaltaisen epäluottamuksen tunteen syntymisen. Hän kertoi osallistuneensa haastatteluun, jotta saisin tietää, ettei *“sosiaalivirastossa käynti ole ruusuilla tanssimista”*. Hän arveli muiden haastateltavieni olleen tyytyväisiä sosiaalitoimiston palveluun ja antaneen asioinnista virheellisen kuvan.

Hän koki tulleen työntekijän hylkäämäksi, koska tämä oli päättänyt siirtyä kirjalliseen asiointiin hänen kohdallaan. Hän kertoi eräälle tuttavalleen käyneen samoin:

“Se (sosiaalityöntekijä) sit sano sille, että hyvää päivää, ja se oli siinä. Ei sanaakaan, kaikki paperille, kirjallisesti. Hän (sosiaalityöntekijä) ei halua nähä, hän ei halua kuulla, hän ei halua tehdä mitään sen kaa. Se on naamasta näköjään kiinni silleen, että mullakin kävi samanlainen juttu. Sosiaalityöntekijä ei halua puhuu mun kaa. En tiä miks. Se ei oo ikinä puhunu mun kaa. Se on kerran kätelly mun kaa ja kerran katonu mun naamaa. Se on ollu sillä selvä. En mä pysty selittää sille mitenkään. Ja se on ainoa ihminen, ketä pystyy silleen siihen päätökseen mitenkään vaikuttaan. Se vaan halus kätellä mua ja halus nähä mun naaman ja sen jälkeen sano, että hoida kirjallisena tästä eteenpäin ja anto paperin käteen.” (Aki)

Hän oli loukkaantunut siitä, ettei voinut tavata työntekijää säännöllisesti. Hän koki kirjallisen asioinnin rangaistukseksi ja löysi perusteluja sille, miksi ei olisi mielestään ansainnut sitä. Hän käytti perusteluna kunniallisuuttaan kertomalla, että on aiemmin asioinut hyvin harvoin sosiaalitoimistossa ja yhtenä syynä asiointiin on hänen sairaslomansa. Hän mietti, ettei työntekijä käytännössä enää ole hänen sosiaalityöntekijänsä vaan ainoastaan joku henkilö, jolle hän jättää paperin kuukausittain:

“Mulle sitte ilmoitettiin, et tää Nieminen (nimi muutettu) on tää mun tuleva... Mutta mikä tuleva se on, ku mä oon yhen kerran vilaukselt nähny sen. Eihän se oo mikään, eihän se oo sillon mun sosiaalityöntekijä oo. Se on vaan joku ihminen, jolle mä jätän jonkun paperin, mihin mä en pysty selittää mitään mun tilanteesta tälleen, mitä mä sulle puhun. Ehän mä, ehän mä pystyis mitenkään niinku tälleen selittää siin paperissa, vaikka oisin kuinka hyvä kirjailija tahansa sitä tilannetta, koska se tilanne on aina eri. Että se saattaa olla illalla, ku mä kirjotan sen ni

seuraavana aamuna ihan eri se tilanne. Niinku et se tilanne muuttuu, totta kai se muuttuu nopeesti, et ku on työtön ja just, no ainahan rahapula on tosi kova.” (Aki)

Hän oli pettynyt sosiaalityöntekijäänsä, koska olisi toivonut asiakkuudelta muutakin kuin toimeentulotuen laskemista. Ehkä sosiaalityöntekijä olisi peruuttanut aikeensa kirjalliseen asiointiin siirtymisestä, jos Aki olisi kertonut hänelle asiallisesti haluavansa tavata henkilökohtaisesti ja keskustella elämäntilanteestaan ja ongelmistaan tarkemmin. Tapauksen jälkeen Aki oli kuitenkin alkanut suhtautua sosiaalityöntekijään niin negatiivisesti, ettei halunnut sovitella syntynyttä tilannetta.

Häntä harmitti kirjalliseen asiointiin siirtyminen senkin takia, että hänen on asunnottomana ja työttömänä vaikeaa tehdä kirjallista selvitystä jatkuvasti muuttuvasta elämäntilanteestaan. Hän loi kuvaa asunnottoman elämäntilanteesta niin epävakaina, ettei työntekijä pysy perässä asioiden kulusta, ellei asiakas pääse itse kuvailemaan tilannetta. Tämän kautta tulee ymmärrettäväksi hänen ajatuksensa siitä, että kirjalliseen asiointiin siirtyminen oli osoitus siitä, ettei työntekijää enää kiinnostanut perehtyä hänen tilanteeseensa. Hän piti ihanteellista asiointia sellaisena, että hän voisi kertoa työntekijälle elämäntilanteestaan ja samassa yhteydessä sujuvasti pyytää toimeentulotukea eri asioihin. Ihanteellinen sosiaalityöntekijä olisi puolestaan sellainen, jonka kanssa voisi kiireettä keskustella ja joka ottaisi huomioon tukipäätöksessään hänen elämäntilanteensa yksityiskohdatkin. Hän arveli, että kirjallisesti asioitaessa työntekijä sivuuttaa automaattisesti kaikki hänen esittämänsä toiveet. Hän mielsi työntekijät ihmisiksi, joiden täytyy konkreettisesti nähdä asiakkaansa, jotta nämä vakuuttuvat hänen tarpeistaan ja suostuvat myöntämään tukea. Hän ei nähnyt sosiaalityöntekijöitä järkiperaisesti toimivina byrokraatteina, vaan koki itse pystyvänsä vaikuttamaan heidän päätöksiinsä omalla toiminnallaan.

Hän kertoi saaneensa viranomaisilta hyvin puutteellisia ohjeita siitä, mistä asioista hakemukseen tulisi kirjoittaa ja milloin hakemus tulisi palauttaa. Hän koki, että hänelle oli langennut liian suuri vastuu asioiden etenemisestä ja toimeentulotuen hakemisesta oli muodostunut kuukausittainen epävarmuuden ja ahdistuksen aihe. Hän arveli, että sosiaalityöntekijä oli kyllä tietoinen kirjallisen asioinnin hankaludesta, mutta suhtautui asiaan välinpitämättömästi.

Hänen kannaltaan kirjallisessa asiointissa oli ilmennyt heti ongelmia. Hän oli palauttanut toimeentulotukihakemuksen kuun lopussa ja ihmeteltyt kuultuaan, että hakemuksen käsittelyyn menee kaksi viikkoa. Hän ymmärsi käsittelyajan tarkoittavan sitä, että hänen täytyy joka kuukausi pystyä selviytymään kuukaudeksi mitoitettulla toimeentulotuella puolentoista kuukauden ajan. Hän oli tulkinnut, ettei saisi

palauttaa hakemusta aiemmin, vaan se käsiteltäisiin joka tapauksessa kaksi viikkoa kuukauden vaihtumisen jälkeen. Hän piti työntekijöitä välinpitämättöminä ja ihmetteli, miten nämä ajattelevat hänen tulevan toimeen. Hän oli lukenut sosiaalilaista, että toimeentulotuki on mitoitettu tasan kuukaudelle, ja tulkitsi sosiaalitoimiston toimivan lainvastaisesti, mikä edelleen lisäsi hänen epäluuloaan sosiaalityöntekijöitä kohtaan. Myös Heikkilän ym. (1994b, 113) haastateltavat kritisoivat hakemusten käsittelyn hitautta ja pitivät tulevaisuuden suunnittelua vaikeana, kun avustukset eivät tule samaan aikaan joka kuukausi. Heitä harmitti se, että viranomaisten luona asioinnista on tullut lähes kokopäivätyötä ja elämä helposti kaventuu rahan hankinnan ympärille.

Aki yritti monta kertaa haastattelun aikana etsiä syytä huonoon kohteluunsa ja puhui levottomana siitä, että joku tässä asiakassuhteessa nyt on pielessä, vaikkei hän pystykään ymmärtämään ja tarkemmin erittelemään, mistä on kysymys. Hän mietti, ettei voi tiedustella asiaa keltään sosiaalityöntekijältäkään, koska kaikki vain vastaisivat asioiden olevan kunnossa.

“Jos sä nyt vähän ajattelet, et hyppäät mun housuihin vähäks aikaa, ni varmaan rupee miettii sillee, et jossain joku mättää, mutta en oikeen tiä missä. Enkä mä nyt voi jokaiselta ihmiseltä mennä kysyy, et mikä täs mättää, mikä täs mättää, mikä täs, ku kaikki sanoo, et ei täs mätä mikään, et kaikki on ihan ok. Mut eihän nyt voi olla ok.” (Aki)

Hänellä oli kokonaisvaltainen neuvottomuuden tunne asiointiinsa liittyen eikä hän tiennyt, miten tilannetta tulisi muuttaa. Yhteiskunnan funktionaalisesti sektoroituneen järjestelmän vuoksi sosiaalityöntekijöiden saattaa olla vaikeaa nähdä asiakkaan tilanne kokonaisuutena ja vastata asiakkaan neuvottomuuteen, joka kohdistuu asiakkuuteen ja elämään kokonaisuudessaan (Pohjola 1994, 165-166).

Hän koki tulevansa syrjityksi ensinnäkin siinä, että hänen tuttavansa saavat säännöllisesti harkinnanvaraista toimeentulotukea vaatteisiin, huonekaluihin ja ruokaan, mutta hän ei itse saanut koskaan muuta kuin perustoimeentulotuen. Hän kertoi joutuvansa tekemään kaikkensa (*“murjomaan rahaa”*), että saisi edes sen vähän, mikä hänelle kuuluu ja joutuvansa lisäksi odottamaan pitkään päätöksen käsitteilyä. Hän epäili työntekijöiden jakavan asiakkaat eri kategorioihin ja käsittelevän eri tavalla ja nopeammin heitä miellyttäneiden ihmisten hakemukset. Hän loi viranomaisista sellaista kuvaa, etteivät he ota huomioon todellista avun tarvetta, vaan noudattavat tuen myöntämisessä omia mieltymyksiään. Akin ajatukset tukevat sitä Eräsaaren (1994, 246-247) huomiota, että sosiaalitoimiston asiakkaat pitävät

tarkkaa huolta toistensa asioista. Eräsaaren mukaan erityisesti miesasiakkaat arvelivat, että joitain heidän tuttujaan sekä muukalaisia (pakolaiset, mustalaiset) kohdeltiin paremmin. Miesasiakkaat pitivät virastoa ja toisia asiakkaita kritiikin kohteina, kun taas naisasiakkaiden syyttelyt kohdistuivat pikemminkin itseensä.

Hän ajatteli toimeentulotuen olevan tarkoitettu vain ruokamenoihin ja piti sosiaalitoimiston velvollisuutena kustantaa muut välttämättömät menot harkinnanvaraisena toimeentulotukena. Hänen ajatuksensa ja toiveensa eivät kohdanneet sosiaalitoimiston käytäntöjen kanssa, ja tästä johtuen hän oli jatkuvasti pettynyt asiointiinsa. Hän oli huomannut sen, ettei perusturva ollut aukoton, koska toimeentulotuki mahdollisti vain perustarpeiden tyydyttämisen, mutta ei investointiluonteisia hankintoja kuten vaatteita tai kenkiä (Heikkilä ym. 1994a, 124-125). Myös Granfeltin (1992, 116) haastateltavat toivat esiin sen, että tuen varassa selviytyi vain aivan välttämättömmistä menoista eikä harkinnanvaraista tukea niin vain saanutkaan. Perusturvan varassa eläminen edellyttäisi sellaista talouden suunnittelua, että ihminen säästäisi usean kuukauden tuista pieniä määriä, jotta harvemmin lankeavat menot tulisivat hoidettua. Tämä taloudellisen rationaliteetin vaatimus on kuitenkin usein jyrkässä ristiriidassa minimirajoilla elävien ihmisten ulkoisen tilanteen kanssa. (Heikkilä ym. 1994a, 124-125)

Hän ihmetteli huonoa kohteluaan erityisesti sen vuoksi, että hänen toimeentulotuen tarpeensa johtui osittain hänen sairaslomastaan. Hänen mielestään viranomaisten olisi kuulunut pitää sairautta *”lieventävänä asianhaarana”*. Tulkitsin hänen tarkoittaneen tällä sitä, että viranomaisten olisi kuulunut kohdella häntä paremmin siitä syystä, että sairauden vuoksi asiointi on kunniallista ja sairaiden auttaminen on vahvasti yleisen moraalikäsitteen mukaista. Haastattelun kuluessa hän alkoi miettiä sitä, voisiko sairaus päinvastoin ollakin syynä asioinnin vaikeutumiseen vai onko hän itse tehnyt jotain niin väärin asioidessaan sosiaalityöntekijän kanssa, että on saanut hänet suuttumaan lopullisesti. Hän päätteli viranomaisten voivan ajatella aivan miten käsittämättömällä tavalla tahansa, ja ymmärtääkseen heidän ajatteluaan hänen kannatti käydä kaikki mahdolliset vaihtoehdot läpi. Haastattelun lopussa hän vetosi minuun sanomalla, että tulevassa työssäni minun tulee olla tasapuolisesti hyvä kaikille, vaikka kyseessä olisi minkälainen spurgu tahansa.

Mistä haastateltavani puhe epäoikeudenmukaisuudesta voisi johtua? Yhtenä syynä ovat ainakin hänen asiointihistoriassaan tapahtuneet asiat, jotka ovat aiheuttaneet perusepäluottamuksen viranomaisia kohtaan. Toiseksi syynä on se, ettei yhtenäistä ja aukotonta säännöstöä harkinnanvaraisen toimeentulotuen myöntämisestä ole olemassa. Kun asiakkaat vertailevat tukipäätöksiä keskenään, vähemmän tukea

saanut asiakas voi ajatella, etteivät sosiaalityöntekijät välitä hänen asioistaan niin paljon kuin muiden. Tulkitsin haastateltavieni suhtautuvan päätöksiin niin, että ne on tehnyt kasvoton sosiaalitoimisto eikä joukko sosiaalityöntekijöitä. Epäoikeudenmukaisen kohtelun kokemus vie pohjaa hyvältä asiakassuhteelta, mutta tällaisen kokemuksen syntymistä ei aina voida välttää, koska asiakas ei useinkaan ole selvillä muiden asiakkaiden päätösten perusteista ja voi erehtyä pitämään jotain tiettyä tilannetta epäoikeudenmukaisena.

Sosiaalityöntekijän olisi tärkeää pohtia asiakkaan kanssa sitä, mihin menoihin toimeentulotuki on tarkoitettu, jottei hän odottaisi saavansa harkinnanvaraista tukea sellaiseen menoon, johon työntekijä olettaa toimeentulotuen perusosan riittävän (ks. myös Heikkilä ym. 1994a, 125). Asiakkaan on myös hyvä tietää, kuinka työntekijä arvioi hänen tilannettaan tai ongelmaansa. Ongelman määrittelyyn panostaminen sekä asiakkaan ja työntekijän yhteinen käsitys ongelman luonteesta ovat tuottaneet myönteisiä asiakkuuskokemuksia. Tällaisissa tilanteissa asiakkaan on ollut helpompi noudattaa sovittuja menettelytapoja. (Bell 1999, 447) Asiakasta lähelle viety palveluita koskeva päätöksenteko mahdollistaa asiakkaan osallistumisen ja osaltaan vahvistaa hänen toimintakykyään (Niiranen 2002, 63).

7 LOPPUPÄÄTELMÄT

Tutkimuksen tavoitteena oli saada asunnottomien omakohtainen tieto, kokemukset ja aavistukset yhteiskunnasta kuuluviin. Lähtökohtanani oli, että ihminen kokee yhteiskunnan pääasiassa sen toteuttamien interventioiden kautta. Haastattelin kymmentä asunnottomia, joista viisi asui parhaillaan tuttaviansa luona, kaksi asui asuntolassa, yksi oli päihdekuntoutuskeskuksessa ja kaksi asui kadulla. Monet haastateltavista olivat joutuneet kiertelemään ja vaihtamaan majapaikkaansa. Asuntolassa asuminen oli heidän kohdallaan tarkoittanut yhtä pysähdyspaikkaa asunnottomuudesta, mikä on tyypillistä yleisemminkin asunnottomien kohdalla (Nieminen 1997, 105-106; Jokinen ym. 1991). Asunnottomaksi joutumisen syyt vaihtelivat, ja monien kohdalla asunnon menetyksessä tapahtunut tilanteessa, jolloin muutkin vaikeudet olivat kasautuneet. Haastateltavien asunnottomuuden kesto vaihteli hyvin paljon. Helsinkiläiset haastateltavat olivat kuitenkin olleet asunnottomina keskimäärin merkittävästi pidempään kuin jyvaskyläläiset. Olen eritellyt helsinkiläisten ja jyvaskyläläisten vastaukset silloin, kun olen tulkinnut heidän vastaustensa eronneen toisistaan asuinpaikan perusteella. Useimmissa tapauksissa en ole nähnyt tarpeelliseksi tehdä erottelua.

Huomasin saman kuin asunnottomia naisia haastatellut Granfelt (1998) siinä, että haastateltavat puhuivat hyvin henkilökohtaisesti ja eläytyivät muistoihinsa. Minun kannatti etsiä haastateltavat sosiaalitoimistosta, koska näin pystyin tavoittamaan niitä ihmisiä, joita ei usein tavoiteta haastattelututkimuksissa (Heikkilä ym. 1994, 119). Haastateltaville oli yhteistä sosiaalitoimiston asiakkuus, koska tarkoitukseni oli tutkia nimenomaan asunnottomien suhdetta viranomaisiin. Olen ottanut huomioon sen, että asunnottomat ovat hyvin heterogeeninen joukko, ja joidenkin haastateltavien elämäntilanteet poikkesivat toisistaan merkittävästi. En kuitenkaan nähnyt erilaisuutta ongelmana, vaan pidin tärkeimpänä sitä, että heillä oli yhdistävänä tekijänä kokemus asunnottomuudesta. Tein avoimen haastattelun, eikä strukturoidumpi haastattelu olisi tullut edes kysymykseen haastateltavien erilaisten elämäntilanteiden ja taustojen vuoksi.

Sovelsin tutkimuksessani etnografista tutkimusmenetelmää. Ymmärsin etnografian tutkimusotteeksi, jossa tutkija pyrkii ymmärtämään asioiden merkityksiä tutkittavien näkökulmasta. Kiinnitin huomiota siihen, että etnografisen tutkimuksen luotettavuuden kriteerinä pidetään sitä, miten hyvin tutkija tuo esille omat sitoumuksensa, lähtökohtansa ja läsnäolonsa. Asunnottomuus on kompleksinen ilmiö, jossa ovat toisiinsa kietoutuneina köyhyys, työttömyys, yhteiskunnan demografiset muutokset ja asunnottomien henkilökohtainen kokemusmaailma. En pitänyt ongelmallisena sitä, ettei asunnottomilla ole selkeää alakulttuuria, vaan pidin tärkeimpänä, että heitä yhdistää asunnottomuus, joka on vaikuttanut heidän kokemuksiinsa yhteiskunnasta.

Koska sosiaalipoliittisessa etnografiassa tutkittava on usein tietoinen tutkijan tavoitteista, heidän kohtaamisensa voi muistuttaa leikkiä tai peliä, jossa tutkija etsii aitoutta ja rankkuutta, ja tutkittava kokee tehtäväkseen tarjota sitä (Kylmälä & Pösö 1994, 339-340). Tämä on selvästi toteutunut aineistossani. Vaikken suoranaisesti kysinytkään rankoista elämänkokemuksista tai selviytymisestä, sain kuulla realistista kuvausta asunnottoman arjesta, köyhyydestä ja väkivallasta. Yhtenä osoituksena tällaisesta "pelistä" oli se, että kaksi haastateltavaa kehotti minua kysymään asioista suoraan ja vakuutteli pystyvänsä kyllä vastaamaan.

En kysynyt suoraan yksityisyyttä loukkaavia asioita, mutta yleisluontoisilta vaikuttaviin kysymyksiin vastaaminen kuitenkin edellytti haastateltavilta paljon syvällisempää vastausta. Jo asunnottomuuden syistä kertominen edellytti usein esimerkiksi alkoholiongelmista tai avioerosta kertomista. Näin kysymykseni johtivat väistämättä elämän varjopuolista ja epäonnistumisista keskusteluun, ja useat

haastateltavat ahdistuivat silminnähden omasta kertomuksestaan. Vasta haastatteluja tehdessäni ymmärsin, miten paljon pahan olon tunteita tilanne herättää haastateltavassa.

Analysoin haastatteluja sen perusteella, kokivatko haastateltavat perusluottamusta tai -epäluottamusta viranomaisten toimintaa kohtaan, koska juuri tämä tekijä selitti merkittävimmin haastateltavien suhtautumista viranomaisiin. Perusluottamusta kokeva haastateltava ajatteli viranomaisten suhtautuvan häneen oikeudenmukaisesti ja ystävällisesti, eikä satunnainen negatiivinen kohtaaminen viranomaisen kanssa saanut häntä muuttamaan suhtautumistaan. Perusepäluottamusta kokeva haastateltava sen sijaan ajatteli viranomaisten kohtelevan häntä epäoikeudenmukaisesti, mielivaltaisesti ja sortavasti. Sosiaalinen epäluottamus syntyy, kun elämänhistorian aikana kertyneet alistavat kokemukset ja syrjitty asema rakentuvat osaksi ihmisen persoonallisuutta. Sosiaalisen epäluottamuksen syvenemisen seurauksena ihmiset alkavat nähdä ympärillään vain vihollisia eivätkä luota enää kehenkään. (Kortteinen ym. 1998, 53-62) Kaksi haastateltavaa luotti selkeästi viranomaisiin ja kaksi puolestaan tunsu epäluottamusta heitä kohtaan. Kuusi haastateltavaa ei kuulunut selkeästi kumpaankaan ryhmään. He luottivat tuttuihin työntekijöihin, mutta eivät olettaneet kaikkien työntekijöiden automaattisesti kohtelevan heitä oikeudenmukaisesti.

Huono-osaisuus

Huono-osaisuus kasautuu sitä selvemmin mitä enemmän työttömyys, sairaus ja köyhyys keskittyvät samoille ihmisille (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171). Kun tähän listaan lisätään asunnottomuus, on huono-osaisuus todella merkittävästi kasautunut. Asunnottomuus onkin ehkä konkreettisin, selvärajaisin ja vähiten suhteellinen syrjäytyneisyyden muoto (Summa 1990, 22; Heikkilä 2000, 17). Syrjäytyminen on relationaalinen ilmiö, koska se syntyy vain suhteessa muihin, eikä kenenkään yksilön tai ryhmän ongelmana voida vielä itsessään pitää syrjäytymistä. Näin myös ulossuljetuilla ihmisillä on aina jokin suhde yhteiskuntaan, sillä poissulkeva, tuskallinen tai nöyryyttäväkin suhde on suhde. (Helne 2002, 25) Syrjäytymisen käsitteen epämääräisyydestä huolimatta sitä voidaan pitää eräänä näkökulmana yksilön hyvinvointiongelmien ja yhteiskunnallisten prosessien välisten sidosten arviointiin (Helne & Karisto 1993, 523).

Haastattelemiani asunnottomia ihmisiä voidaan sanoa kasautuneesti huono-osaisiksi, kun tällä käsitteellä tarkoitetaan moniongelmaisuuksien kasautumista (esim. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171). Jokaiselta puuttui asunto ja työ. (Tosin muutama haastateltavista kertoi, että saisi töitä milloin vain, muttei pysty

ottamaan työpaikkaa vastaan asunnon puutteen vuoksi.) Lisäksi monilla heistä oli terveydellisiä ongelmia ja päihdeongelmia. He olivat köyhiä, ja osa kertoi nähneensä nälkää ja asioineensa leipäjonossa.

Marginalisaation käsitteeseen liittyy luontevasti sosiaalista syrjäytymistä laajempi tematiikka ja se soveltuu paremmin ihmisten kokemuksiin kohdistuvan tutkimuksen näkökulmaksi. Siihen sisältyvät sivullisuuden, erilaisuuden ja toiseuden kysymykset sekä sosiaalis-taloudellisen huono-osaisuuden perspektiivi. (Granfelt 1998a, 80) Tulkitsin kolmen haastateltavan kertoneen kokonaisvaltaisista marginalisaation kokemuksista. Yksi heistä koki viranomaisten pitävän häntä vähäpätöisempänä kansalaisena vähemmistökulttuuriin kuulumisen vuoksi. Hän toi esiin sivullisuuden, erilaisuuden, toiseuden ja ihmisarvon kyseenalaistumisen kokemuksia. Kaksi haastateltavaa toi esiin ajatuksiaan rajatuista toimintamahdollisuuksista ja objektiasemasta suhteessa viranomaisiin.

Heikoimmassa asemassa olevilla ihmisillä on suurempi riski kokea marginalisoitumista ja vaikuttamismahdollisuuksien vähenemistä (Niiranen 2002, 63, 67). Asiakkaan on vaikea toimia aktiivisesti ja kertoa viranomaisille omista odotuksistaan, mikäli kokee roolikseen olla ammatillisten toimenpiteiden kohteena. Tämänkaltaisen kohdeasiakkuuden sanotaan olevan jo historiaa, mutta silti asiakkaat edelleen kertovat siitä monissa eri tutkimuksissa (Niiranen 2002, 70). Monet haastateltavani määrittelivät itsensä hyvin leimallisesti kohdeasiakkaiksi, mutta käyttivät tätä puhetapaa vain hetkellisesti. Ainoastaan yksi haastateltava piti tämän määrittelyn koko haastattelun ajan. Tulkitsin tästä, että monet haastateltavat pitivät joissain tilanteissa roolinaan kohdeasiakkuutta, mutta välillä surutta määrittelivät ongelmansa erilaisiksi kuin viranomaiset ja kertoivat toimineensa heidän ohjeidensa vastaisesti.

Niemisen (1997, 57) mukaan osa hänen haastattelemistaan asuntola-asukkaista oli säilyttänyt asemansa pätevänä toimijana poikkeuksellisissakin olosuhteissa. Arvioin itsekin, että noin puolet (5) haastateltaviani oli säilyttänyt toimintakykynsä asioinnin suhteen. Osa heistä oli hyvin tietoisia oikeuksistaan ja edellytti viranomaisilta tarkkaa perehtymistä asioihinsa. Myös Valokiven mukaan marginaalissa elävät ihmiset voivat hyvin olla arkielämänsä suhteen itsenäisiä toimijoita. Tästä syystä voi olla relevanttia puhua marginaalisuudesta lähinnä järjestelmätason näkökulmasta yksilötason sijaan. (Valokivi 2002, 179)

Sosiaalityön ihanteena on pystyä kohtaamaan asiakkaat mahdollisimman tasavertaisesti. Järjestelmän ja asiakkaiden välillä vallitsee kuitenkin epätasapaino, ja etenkin marginaalissa elävien asiakkaiden ja

virallisessa roolissa olevien sosiaalityöntekijöiden suhde on koettu jo ennakolta negatiivisesti ladattuna. (Toikko 2002, 282) Mielestäni onkin selvää, että Helsingissä haastateltavan ja sosiaalityöntekijän välejä hiersi asunnottomuus itsessään. Haastateltavani olivat jatkuvasti tietoisia siitä, ettei työntekijä ollut asuttanut heitä tukiasuntoon tai yksiöön, vaikka hänellä olisi ollut siihen mahdollisuus. Monet kokivat asunnottomuutensa johtuvan osittain työntekijöiden välinpitämättömyydestä tai syrjinnästä.

Forsberg (2002, 109) yllättyi marginaalia koskevan kerronnan myönteisestä yleissävystä teoksessa “Marginaalit ja sosiaalityö” (2002) esiintuoduissa tutkimuksissa. Tätä väitettä ei kuitenkaan tue oma aineistoni eikä myöskään Granfeltin (1998a) tutkimus kodittomista naisista. Luultavasti asunnottomuus on niin perustavaa laatua oleva huono-osaisuuden aiheuttaja, ettei haastatteluissa enää ole myönteistä yleissävyä.

Näkemyksiä sosiaalitoimistossa asioinnista

Haastateltavat puhuivat paljon sosiaalitoimistoon liittyvistä kokemuksistaan, mutta uskon kuitenkin, ettei tämä johtunut ainoastaan haastatteluympäristöstä. Luultavasti sosiaalitoimisto oli todellisuudessa heille tärkein viranomaistaho, koska toimeentulotuki oli heidän pääasiallinen tai ainakin merkittävä tulonlähteensä. Helsingiläisille haastateltaville asiointi oli merkittävää senkin vuoksi, että sosiaalityöntekijän toiminnasta riippui usein myös asunnon järjestymisen. Lisäksi sosiaalitoimistossa asiakkaan asioita selvitetään laajemmin kuin monessa muussa virastossa, jolloin asiakkuudesta on voinut helpommin syntyä monenlaisia kokemuksia. Yksikään haastateltavista ei myöskään suhtautunut asiointiin välinpitämättömästi.

Monet haastateltavat mielsivät työntekijöiden tasapainoilevan asiakkaiden ymmärtämisen ja byrokraattisten normien välillä. Ajatus työntekijästä normien soveltajan, portinvartijan ja ristiriitojen ratkaisijan roolissa laajan koneiston osana on varsin yleinen. Usein juuri sosiaalitoimessa, työvoimahallinnossa, kansaneläkelaitoksella ja terveystoimessa tapahtuvien kohtaamisten on tulkittu heijastavan byrokraattisuutta. (Valokivi 2002, 181) Mainitut organisaatiot olivat juuri niitä, jotka haastateltavanikin pääasiallisesti mielsivät viranomaisiksi. Kuitenkin osa haastateltavista esitti myös vastakkaisen näkemyksen: He arvelivat, ettei ole olemassa pitäviä yleisiä perusteluja sosiaaliturvaan liittyvissä asioissa ja pitivät ratkaisevana hänen ja virkailijan vuorovaikutusta.

Haastateltavat kertoivat tilanteista, joissa olivat olleet tyytyväisiä sosiaalityöntekijöiden luona asiointiin. Tällaisia tilanteita oli syntynyt silloin, kun haastateltava oli huomannut työntekijän ymmärtäneen häntä, olevan hänen puolellaan ja välittävän hänen tilanteestaan tai asiointi oli ollut sujuvaa. Monet haastateltavat arvostivat sellaista sosiaalityöntekijää, joka tekee toimeentulotuen hakemisesta yksinkertaista. Uskoakseni tämä johtui siitä, että osoitteen puutteen vuoksi asioinnista tuli herkästi monimutkaista. Joskus haastateltavat olivat olleet erittäin tyytyväisiä sellaiseen asiointitilanteeseen, joka saattaa ulkopuolisesta kuulostaa normaalilta ja itsestään selvältä.

Välittämisen merkitys tuli esiin monessa haastattelussa. Myös Granfeltin (1998a, 172) haastattelemat asunnottomat naiset ja Pohjolan (1994, 163-165) haastattelemat nuoret toimeentulotukiasiakkaat kertoivat olevansa tyytyväisiä palveluihin, jos saivat kokemuksen siitä, että omista asioista välitettiin ja itseä kohdeltiin kokonaisena ihmisenä. Aineistoni tuki sitä ajatusta, että välittämistä heijastavaa palvelua saanut asiakas voi suhtautua palveluun myönteisesti, vaikkei anottua tukea olisikaan myönnetty (Pohjola 1994, 163).

Haastateltavilla oli kielteisiä kokemuksia sosiaalitoimistosta silloin, kun he kokivat saaneensa työntekijältä turhia lupauksia tai kokivat tulleen väärin ymmärretyksi tai syrjityksi. Eräällä haastateltavalla oli kokonaisvaltainen neuvottomuuden ja syrjityksi tulemisen tunne asiointiinsa liittyen eikä hän tiennyt, miten tilannetta tulisi muuttaa. Yhteiskunnan funktionaalisesti sektoroituneen järjestelmän vuoksi sosiaalityöntekijän saattaa olla vaikeaa nähdä asiakkaan tilanne kokonaisuutena ja vastata asiakkaan neuvottomuuteen, joka kohdistuu asiakkuuteen ja elämään kokonaisuudessaan (Pohjola 1994, 165-166). Huono-osaisimmalle haastateltavalleni yhteiskunta näyttäytyi monimutkaisena paikkana, jossa hänelle asetetaan esteitä ja rajoituksia eikä hänen toimia aina halutakaan ymmärtää. Uutta asunnottomuutta koskevan retoriikan yksi vaikeimmista sisällöistä onkin asunnottomien problematiikan vaikeutuminen ja monimutkaistuminen (Granfelt 1998, 56).

Jotkut haastateltavat ajattelivat, etteivät halua töitä tekemällä palvella yhteiskuntaa niin kauan kuin yhteiskunta ei tee mitään heidän asunnottomuudelleen. Muutama heistä tunsu juuri työhistoriansa takia enemmän katkeruutta asunnottomuudestaan, koska oli mielestään ansainnut asunnon. He myös suhtautuivat viranomaisiin negatiivisemmin, koska olisivat halunneet parempaa kohtelua juuri oman kunniallisuutensa vuoksi. Myös Nieminen (1997, 77) toi esiin sen, että monet asuntolassa asuvat miehet pitivät itseään oikeutetuiksi asuntoon, koska olivat ikänsä tehneet töitä ja maksaneet veroa.

Monien haastateltavien puheissa oli jaksoja, jolloin he kertoivat tilanteestaan pääosin oman selviytymiskamppailunsa näkökulmasta, ja viranomaisten antamalla avulla oli ollut vain vähäistä merkitystä heidän elämässään. Huomasin tämän erityisesti silloin, kun he kertoivat asunnottomaksi joutumisestaan: He eivät kokeneet saaneensa tilanteessa viranomaisten apua, mutta eivät olleet sitä odottaneetkaan.

Haastateltavat olivat pääosin sitä mieltä, että viranomaiset suhtautuivat heihin täysin samalla tavalla kuin ennen asunnottomuuttakin. Mielenkiintoista oli, että lyhimmän aikaa asunnottomana ollut haastateltava ajatteli viranomaisten suhtautumisen muuttuneen hänen jouduttua asunnottomaksi. Voi olla, että vuosia asunnottomana olleet olivat kohdanneet samanlaisia viranomaisten noudattamia käytäntöjä, mutta kokivat ne niin itsestään selvinä, etteivät enää ihmetelleet niitä.

Haastateltavat pitivät selvästi Kelaa ja työvoimatoimistoa byrokraattisempina paikkoina kuin sosiaalitoimistoa. Kaksi haastateltavaa oli pyrkinyt esittämään juuri näiden toimistojen viranomaisille edes jonkun osoitteen, jotta nämä toimisivat heidän kohdallaan samoin kuin muidenkin asiakkaidensa kanssa. Tästä huomaa sen, että he arvelivat näiden viranomaisten määrittelevän asiakkaan vain asunnon puutteen kautta. Syynä siihen, etteivät he suhtautuneet samalla tavoin sosiaalityöntekijöihin oli todennäköisesti se, että sosiaalitoimistossa asunnottomuus ei ole este asiakkuudelle eikä aiheuta itsessään hankaluuksia. Sosiaalitoimistossa asiakkaiden tilannetta tarkastellaan yksilöllisesti, jolloin myös asunnon sopii asiakkuuden väljiin rajoihin.

Tulkitsin haastateltavieni suhtautuneen toimeentulotukipäätöksiin niin, että ne on tehnyt kasvoton sosiaalivirasto eikä joukko sosiaalityöntekijöitä. Kun asiakkaat vertailevat tukipäätöksiään, vähemmän tukea saanut asiakas voi helposti ajatella, ettei työntekijä välitä hänen asioistaan niin paljon kuin muiden. Epäoikeudenmukaisen kohtelun kokemus vie pohjaa hyvältä asiakassuhteelta. Siksi sosiaalityöntekijän olisi tärkeää pohtia asiakkaan kanssa sitä, mihin menoihin toimeentulotuki on tarkoitettu ja kertoa päätöksen perusteista.

Pohdintaa asunnon hausta

Asunnon hakemiseen liittyvissä asioissa helsinkiläisten ja jyväskyläläisten haastateltavien ajatukset erosivat selvimmin. Syynä on ennen kaikkea se, että Helsingin kaupungilla on oma asunnonhankintayhtiö, ja Erityissosiaalitoimisto asuttaa asunnottomia jälleenvuokraamalla heille yhtiön kautta hankittuja asuntoja. Jyväskylässä puolestaan asunnottomien asuttaminen on kaupungin asuntotoimen vastuulla.

Tämän kautta selittyy se, että kaikki kolme jyvaskyläläistä haastateltavaa hakivat kaupungin vuokra-asuntoa, mutta helsinkiläisistä hakemuksen oli jättänyt vain yksi. Loput olivat olleet vuosia asuntojonossa, mutta sitten luovuttaneet, kun edistystä ei ollut tapahtunut. He ajattelivat, että tänä aikana asunto olisi jo löytynyt, jos kaupungilla yleensä olisi ollut aikeita asuttaa heitä. Jyvaskyläläiset haastateltavat suhtautuivat asunnon löytymisen mahdollisuuteen valoisammin.

Melkein jokaisella haastateltavalla oli oletus siitä, minkä takia asuntoa ei ollut löytynyt. Näiden oletusten tarkastelu oli mielenkiintoista, koska samalla pystyin analysoimaan sitä, millaisten tekijöiden he näkivät vaikuttavan asunnon hakuun yhteiskunnassa. He nostivat esiin heikon maksukyvyyn, leimautumisen ja syrjinnän (kuten Niemisen 1997,77 aineistossa), mutta nämä eivät kuitenkaan olleet ainoita syitä. Kaksi maahanmuuttajaa arveli, että heidän asunnottomuutensa johtuu pääasiassa ulkomaalaistaustasta. Muutama haastateltava oli puolestaan sitä mieltä, että erityisesti pitkäaikaisasunnottoman on vaikeaa löytää asuntoa. He pitivät tätä epäkohtana ja osoituksena siitä, etteivät viranomaiset ymmärrä pitempään asunnottomana olleiden tilanteen vaikeutta ja kiireellisyyttä, vaan auttavat väärinä ihmisiä, jotka pystyisivät vielä selviytymään tuttavien avun varassa. He arvelivat viranomaisten suhtautuvan heihin välinpitämättömästi, koska ovat turtuneet vanhojen asiakkaiden sosiaalisten ongelmien ja kärsimyksen näkemiseen. Tämä on ristiriidassa Mutkan (1998, 20) tulkin kanssa, että kokeneet sosiaalityöntekijät tuntevat syvintä myötätuntoa juuri kaikkein vaikeimmassa asemassa olevia asiakkaita kohtaan. Kaksi haastateltavaa puolestaan kritisoi viranomaisten toimintaa siitä, ettei isyys ollut auttanut asunnon löytymisessä. He olisivat mielestään jo ansainneet asunnon normaalin elämäntapaansa ja lapsensa tapaamisen vuoksi.

Helsinkiläiset haastateltavat eivät uskoneet töiden aloittamisen auttavan heitä pois asunnottomuudesta, vaan päinvastoin korostivat sitä, etteivät työt olleet mikään tae asunnon järjestymisestä. Heistä kolmella oli kokemusta siitä, että he olivat käyneet työssä asunnottomana eikä asunto ollut siitä huolimatta järjestynyt. He päättelivät tästä, että sosiaalityöntekijät asuttavat vain työtä vieroksuvia ja juuri asunnottomaksi joutuneita ihmisiä. Selkeä ristiriita tuli esiin siinä, että päihdeongelmaisen on vaikeaa saada asuntoa, mutta toisaalta kadulla elävän asunnottoman voi olla vaikeaa löytää motivaatiota raitistumiseen.

Ajatuksia asuntola-asumisesta

Päädyin tarkastelemaan helsinkiläisten haastateltavieni näkemyksiä asuntoloista, koska ne ovat viranomaisten heille tarjoama palvelu ja edustavat osaltaan yhteiskuntaa. Asuntolat olivat niin keskeisiä asumispalveluita, että jokainen helsinkiläinen haastateltava määritteli suhteensa niihin, vaikkei olisi halunnut asuntolassa asua. Heistä vain kaksi asui parhaillaan asuntolassa. Kolme haastateltavaa oli kokeillut asuntola-asumista, muttei enää harkinnut tätä vaihtoehtoa. Haastateltavat suhtautuivat asuntoloihin pääosin erittäin negatiivisesti. He toivoivat asuntoloilta turvallisuutta ja omaa rauhaa. Yksi haastateltavista toivoi lisäksi liikkumisen vapautta ja alkoholikontrollin puuttumista. Niemisen (1997, 106) haastattelemat asuntola-asukkaat toivoivat täysin samoja asioita. Haastateltavani eivät kuitenkaan yhtyneet lainkaan Niemisen (1997, 65) ajatukseen siitä, ettei väkivallan ja rauhottomuuden osuutta asuntolan jokapäiväisessä elämänmenossa ole syytä liioitella.

Eräs haastateltavista painotti sitä, että rapussa yöpymisessäkin on enemmän omaa rauhaa kuin asuntolan salipaikoilla. Hän kyseenalaisti erittäin voimakkaasti yhteiskunnan tarjoaman palvelun sanomalla, että kadullakin on parempi olla. Toinen haastateltava toi esiin sen, että yhteiskunnan tarjoama asumispalvelu on niin huonotasoinen, ettei hän voi kunnollisena kansalaisena sitä hyödyntää. Myöskään Niemisen (1997, 67) haastattelemat asuntola-asukkaat eivät pitäneet asuntolaa välttämättä parempana vaihtoehtona kuin ulkona-asumista. Vain yksi haastateltava suhtautui myönteisesti asuntoloihin. Hän vaikutti huono-osaisemmalta muihin verrattuna ja hänen todellisuudentajunsa oli hämärtynyt. Myöskään Granfeltin (1992, 138) mukaan asuntola-asumisen leimaavuus ei korostunut niiden haastateltavien kertomuksissa, jotka olivat jo sisäistäneet poikkeavan identiteetin ja olivat ennestään leimaantuneet.

Itsearvostus

Köyhyyteen ja nälkään liittyy usein ihmisarvon menettämisen kokemuksia, depressiivistä näköalattomuutta, häpeää, henkilökohtaista epäonnistumisen kokemista sekä arvottomuuden ja voimattomuuden tunnetta suhteessa päättäjiin (Heikkilä 1994b, 66-67, 119). Haastateltavieni puheessa esiintyi paikoitellen itsesyrjintää, mutta siihen liittyvät tunteet eivät olleet päällimmäisinä esillä, vaan haastateltavat kuitenkin pohtivat tilannettaan ennen kaikkea institutionaalisen marginaalistamisen näkökulmasta. Kuusi haastateltavaa syytti asunnottomuudestaan pääosin yhteiskuntaa. Kaksi haastateltavaa näki syyt sekä yhteiskunnassa että itsessään ja yksi haastateltava koki asunnottomuuden suhteellisen luonnollisena eikä etsinyt tilanteeseen syyllisiä. Vain yksi haastateltava syytti asunnottomuudesta vain itseään.

Monet haastateltavat ilmaisivat pystyvänsä ja haluavansa itse hoitaa asiansa. Luultavasti pärjäämisen ajatus oli tärkeä itsearvostuksen ja ns. normaalin ihmisen identiteetin säilymisen kannalta. Koska avun varassa oleminen aiheuttaa riippuvuuden tunnetta, on selvää, etteivät pärjäämisen ideologian omaksuneet haastateltavat halunneet ajatella tarvitsevansa taloudellisen tuen lisäksi vielä muutakin tukea. (Waxman 1983, 72; Pohjola 1994, 130) Samaan tulokseen tuli myös asuntola-asukkaita haastatellut Nieminen (mt. 57, 71), jonka mukaan suurin osa haastateltavista piti ainoana järkevänä asumisratkaisuna vuokrayksiötä.

Muutama haastateltava korosti sitä, että hänellä on vielä sen verran itsearvostusta jäljellä, ettei hän ole valmis nöyristelemaan viranomaisten edessä. He loivat näillä puheenvuoroillaan sellaista kuvaa, että ovat joutuneet paljon miellyttämään viranomaisia, mutta eivät kuitenkaan suostu alentumaan mihin tahansa. Monet heistä mainitsivat voimattomuuden tunteista viranomaisia kohtaan, mutta eivät siitä huolimatta olleet vetäytyneet ja luopuneet omasta autonomiastaan.

KIRJALLISUUS

Alasuutari, Pertti (1996) *Erinomaista rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Helsinki: Hanki ja jää.

Aro, Laura (1996) *Minä kylässä. Identiteetikertomus haastattelututkimuksen folklorena*. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 650. Vaasa: Ykkös-offset Oy.

Barthes, Roland (1994) *Mytologioita. Eurooppalaisia ajattelijoita -sarja. Gaudeamus*. Tampere: Tammer-paino Oy.

Bell, Margaret (1999) *Working in Partnership in Child Protection: The Conflicts*. *British Journal of Social Work* 3/99, ss. 437-455. Birmingham: British association of social workers.

Castells, Manuel (1998) *End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III. Great Britain: Blackwell Publishers*.

Chase, Susan E. (1995) *Taking Narrative Seriously. Consequences for Method and Theory in Interview Studies*. Teoksessa Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (toim.) *Interpreting Experience. The Narrative Study of Lives. Volume 3*. United States of America: SAGE Publications.

Collins, Randall (1988) *Theoretical Continuities in Goffman's Work*. Teoksessa Drew, Paul & Wootton, Anthony (toim.) *Erving Goffman. Exploring the Interaction Order*. Cambridge: Polity Press.

Daly, Gerald (1996) *Homeless. Policies, strategies, and lives on the street*. London and New York: Routledge.

Eräsaari, Leena (1994) *Millainen tekotuote etnografia on? Keskustelua etnografian kirjoittamisesta*. *Janus* 4/94, ss. 362-370. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys.

Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Tampere: Gaudeamus.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Etappi. [viitattu 15.10.2002] Saatavilla www-muodossa:

<URL:<http://www.prisonfellowship.fi/tietopankki/opas/tukiasunnot/etappi.html>

Etnografisen ilmiön kuvaus. [viitattu 29.11.2002] Saatavilla www-muodossa:

<URL:<http://www.metodix.com/showres.dll/fi/metodit/methods/linkkilista/tutkimusmenetelmat>

Fiske, John (1992) Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen. Tampere: Vastapaino.

Forsberg, Hannele (2002) Asianosaiset ja marginaalia koskeva kerronta. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: PAINO Kopijyvä Oy.

Glasser, Irene & Bridgman, Rae (1999) Braving the Street. The Anthropology of Homelessness. Public Issues in Anthropological Perspective Volume 1. New York, Oxford: Berghahn Books.

Goffman, Erving (1986) Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity. New York: Simon & Schuster.

Granfelt, Riitta (1992) Asuntolan naisen elämää. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia n:o 1/1992. Helsinki: Yliopistopaino.

Granfelt, Riitta (1998a) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Granfelt, Riitta (1998b) Miten kertoa naisten kodittomuudesta? Lectio praecursoria Helsingin yliopistossa 4.9.1998. Janus 4/98, ss. 458-462 Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1994) Uusi etnografia ja elämän sosiaalinen rakentuminen. Janus 4/94, ss. 352-359 Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys.

Halleröd, Björn, Heikkilä, Matti, Mäntysaari, Mikko, Ritakallio, Veli-Matti & Nyman Charlott (1996) The Nordic Countries: Poverty in a Welfare State. Teoksessa Poverty: A Global Review. Handbook on International Poverty Research. (toim. Else Oyen ym.) Oslo: Scandinavian University Press/UNESCO.

Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (1996) Ethnography. Principles in Practice. London and New York: Routledge.

Hannikainen, Katri (1998) Jyväskylän Katulähetys ry. Teoksessa Kärkkäinen, Sirkka-Liisa, Hannikainen, Katri & Heikkilä, Iris: Asuntoja ja palveluja asunnottomille: Historiaa ja nykypäivää. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan kehittämiskeskus.

Hassi-Nuorluoto, Laura (2000a) Vailla asuntoa 1999. Uudelleenjakoa, sivilisointia ja riskien hallintaa kasvukeskuksissa. Stakes, aiheita 10/2000. Helsinki: Stakesin monistamo.

Hassi-Nuorluoto, Laura (2000b) Asunnottomuus viranomaistulkinnossa. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Gaudeamus Kirja. Yliopistokustannus. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Heikkilä, Matti, Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko, Kontula, Osmo & Koskela, Kaj (1994a) Nälkä. Raportteja 153. Helsinki: Stakes ja sosiaali- ja terveysministeriö.

Heikkilä, Matti, Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko (1994b) Kokemuksia nälästä. Teoksessa Heikkilä, Matti, Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko, Kontula, Osmo & Koskela, Kaj. Nälkä. Raportteja 153. Helsinki: Stakes ja sosiaali- ja terveysministeriö.

Heikkilä, Matti (2000) Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Gaudeamus Kirja. Yliopistokustannus. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Helne, Tuula & Karisto, Antti (1993) Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa Riihinen, Olavi (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Helne, Tuula (2002) Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Hirsjärvi Sirkka & Hurme, Helena (2000) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Huotari, Kari (2002) Hiv-positiivisten homo- ja biseksuaalimiesten salatut elämät. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Hänninen, Sakari (1990) Riskit, huono-osaistuminen ja valta. Teoksessa Hänninen, Sakari & Lehto, Juhani (toim.) Näkökulmia huono-osaisuuteen. Sosiaalihalitus. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1991) Pohjimmaisat asuntomarkkinat. Diskurssianalyysi kuntatason viranomaiskäytännöistä. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki: Asuntohallitus.

Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1996) Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta. Akateemiset väitöskirjat. Tampereen yliopisto.

Juhila, Kirsi (1994) Muistot resurssina. Entisten asunnottomien menneisyyspuheiden tarkastelua. Janus 2/94, ss. 164-177. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys.

Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Järventie, Irmeli (1993) Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin. Sosiaali- ja terveystalantutkimus- ja kehittämiskeskukseen julkaisuja. Tutkimuksia 34. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Järvinen, Margaretha (1993) De nye hjemløse: kvinder, fattigdom og vold. Holte: Forlaget Socpol.

Kalkkers. [viitattu 15.10.2002] Saatavilla www-muodossa: <URL:http://www.prisonfellowship.fi/tietopankki/ muut/kalkkers.html

Karjalainen, Jouko (1994) Kovia aikoja. Teoksessa Heikkilä, Matti, Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko, Kontula, Osmo & Koskela, Kaj: Nälkä. Raportteja 153. Helsinki: STAKES ja sosiaali- ja terveysministeriö.

Karjalainen, Jouko (2000) Perusturvan tuolla puolen. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Gaudeamus Kirja. Yliopistokustannus. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Koivunen, Hannele (1997) Hiljainen tieto. Keuruu: Otavan kirjapaino.

Kontula, Osmo & Koskela, Kaj (1994) Ketkä Suomessa kokevat nälkää ja mistä syystä? Teoksessa Heikkilä, Matti, Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko, Kontula, Osmo & Koskela, Kaj: Nälkä. Raportteja 153. Helsinki: Stakes ja sosiaali- ja terveysministeriö.

Kortteinen, Matti (1997) Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hämeenlinna: Hanki ja jää.

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hämeenlinna: Hanki ja jää.

Kuittu, Ulla & Tynjä, Riitta (2001) Asunnottomien joukko kasvaa. Yleisönosastokirjoitus Keskisuomalaisessa 9.1.2001.

Kuusi, Meri (toim.) (2000) Eevat elämässä eteenpäin. Kodittomien tuki - Hemlösas Stöd ry 1950-2000. Helsinki: Fagepaino Oy.

Kylmälä, Jouni & Pösö, Tarja (1994) Kolme näkemystä etnografiasta. Janus 4/94, ss. 338-340. Jyväskylä: Sosiaalipoliittinen yhdistys.

Kähkönen, Päivi (1994) Vanhemmuuden murtuminen. Lapsen huostaanotto sosiaalitoimen asiakirja-aineiston valossa. Jyväskylän opetussosiaalikeskuksen julkaisusarja 2/1994.

Kärkkäinen, Sirkka-Liisa (1998) Asuntopolitiikka ja asunnottomuus Suomessa: Toimet asunnottomien olojen parantamiseksi asunto- ja sosiaalipolitiikan osana 1960-luvulta 1990-luvulle. Teoksessa Kärkkäinen, Sirkka-Liisa, Hannikainen, Katri & Heikkilä, Iris (toim.) Asuntoja ja palveluja asunnottomille: historiaa ja nykypäivää. Stakes, aiheita 8/1998. Helsinki: Stakesin monistamo.

Leijo, Markku (1997) Suuri muutto. Teoksessa Suuri muutto - yömajasta yksiöön. Sosiaalikehitys Oy:n julkaisuja 7/1997. Forssa: Painotalo Auranen Oy.

Lewis, Oscar (1975) Sanchesin lapset. Meksikolaisperheen elämää. Porvoo: WSOY.

Maidell, Hanna, Merikallio, Jussi & Räihä, Jarmo (1997) ESTO. Teoksessa Suuri muutto - yömajasta yksiöön. Sosiaalikehitys Oy:n julkaisuja 7/1997. Forssa: Painotalo Auranen Oy.

Malinowski, Bronislaw (1987) Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea. London: Routledge & Kegan Paul

Merikallio, Jussi: Gradu-tutkimus asunnottomuuteen liittyen. Vastaanottaja: Minna Hämäläinen. Lähetetty 5.2.2002. [viitattu 15.10.2002] Yksityinen sähköpostiviesti.

Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. SoPhi 27. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.

Männynoksa, Ritva: Asunnottomien työmarkkinatuki. Vastaanottaja: Minna Hämäläinen. Lähetetty 6.11.2002. [viitattu 12.11.2002] Yksityinen sähköpostiviesti.

Nieminen, Jarmo (1997) Yömajasta yksiöön. Teoksessa Suuri muutto - yömajasta yksiöön. Sosiaalikehitys Oy:n julkaisuja 7/1997. Forssa: Painotalo Auranen Oy.

Niiranen, Vuokko (2002) Asiakkaan osallistuminen tukee kansalaisuutta sosiaalityössäkin. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Peräkylä, Anssi (1990) Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa. Tampere: Vastapaino.

Pohjola, Anneli (1994a) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Lapin yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopiston monistuskeskus.

Pohjola, Anneli (1994b) Näemme köyhyden, mutta emme köyhiä. Teoksessa Heikkilä, Matti & Vähätalo, Kari (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Gaudeamus.

Pratt, Mary Louise (1986) Fieldwork in Common Places. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George E. (toim.) Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Raitakari, Suvi (2002) Sosiaalityön marginaalistasus - asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Rauhala, Pirkko-Liisa (2002) Onnettomat, oikeudettomat ja osattomat - huono-osaisuus virallistulkinnossa. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Gaudeamus Kirja. Yliopistokustannus. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Raunio, Kyösti (1995) Sosiaalipolitiikan lähtökohdat. Helsinki: Gaudeamus.

Ritakallio, Veli-Matti (1994) Köyhyys Suomessa 1981-1990. Tutkimus tulonsiirtojen vaikutuksista. Akateeminen väitöskirja. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 39. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Sahlin, Ingrid (1996) På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt. Doctoral Dissertation. Lund studies in social welfare XIV. Lund: Arkiv förlag.

Salmela, Tuula (1989) Kuntalaiset ja sosiaalitoimi - Palautetietoa asiakkaiden haastattelujen valossa. Espoon sosiaaliviraston kehittämissuunnitelmaan liittyvä toimintatutkimus/ Espoonlahden aluetoimisto. Espoo: Espoon kaupungin painatuskeskus.

Schulman, Harry & Keskinen, Vesa (1999) Johdattelua aiheeseen. Teoksessa Keskinen, Vesa (toim.) Lama.nousu@hel.fi: Havaintoja vuosituhannen vaihteen Helsingistä. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. [viitattu 15.10.2002] Saatavilla www-muodossa:
<URL:<http://www.hel.fi/tietokeskus/en/tutkimuksia/nousueka.html>>

Silverman, David (1993) *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. SAGE Publications. Great Britain: The Cromwell Press Ltd.

Smith, Dorothy E. (1990) *The Conceptual Practices of Power. A feminist Sociology of Knowledge*. Boston: Northeastern University Press.

Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) (1997) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus. Tampere: Tammer-paino Oy.

Summa, Hilikka (1990) Asunnoton hallinnon diskurssiobjektina. Teoksessa Lehto, Juhani & Hänninen, Sakari (toim.) *Näkökulmia huono-osaisuuteen 1. Sosiaalihuollon julkaisuja 16/1990*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Tiitinen, Virpi (2002) *Asunnottomat 2001*. Valtion asuntorahasto. Selvityksiä 8/2002. [viitattu 15.11.2002] Saatavilla www-muodossa:
<URL:http://www.ara.fi/pdf/Asunnottomat2001Selv_Bookm.pdf>

Toikko, Timo (2002) *Marginaalit ja sosiokulttuurisen työn mahdollisuudet*. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Valokivi, Heli (2002) *Toimiva asiakkuus - Kriminaalihuollon palveluohjaukokeilu naisasiakkaiden kertomana*. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Van Maanen, John (1988) *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Vesanen, Pirjo & Tiitinen, Virpi (1998) Ongelmia asunnottomuuden vähentämisessä. Toimenpide-ehdotuksia tilanteen parantamiseksi. Suomen ympäristö 210. Ympäristöministeriö. Asunto- ja rakennusosasto. Helsinki: Oy Edita Ab.

Virokannas, Elina (2002) Normaalien merkitykset huumehoitoyksikön nuorten puheessa. Teoksessa Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä: Paino Kopijyvä Oy.

Vähätalo, Kari (1998) Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Gaudeamus. Tampere: Tammer-Paino.

Waxman, Chaim I. (1977) The Stigma of Poverty. A Critique of Poverty Theories and Policies. Rutgers University. United States of America: Pergamon Press Inc.

Ympäristöministeriö (2001) Asunnottomuuden vähentämishjelma 2001-2003. Ympäristöministeriön moniste 73. Asunto- ja rakennusosasto. [viitattu 15.11.2002] Saatavilla [www-muodossa:](http://www.vyh.fi/palvelut/julkaisu/elektro/asuminen/vahohje.pdf)
<URL:<http://www.vyh.fi/palvelut/julkaisu/elektro/asuminen/vahohje.pdf>

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Kuronen, Marjo (1993) Kvalitatiiviset tutkimusmenetelmät. Etnografinen tutkimus. Luento 19.8.1993. Julkaisematon.

Kuronen, Marjo (1999) Etnografinen tutkimusote ja tutkijan positiot. Luento laadullisen terveystutkimuksen seminaarissa Jyväskylän yliopistossa 14.12.1999. Julkaisematon.

Kärkkäinen, Sirkka-Liisa (2001) Asunnottomuudesta ja asunnottomuustutkimuksesta Suomessa. Luento seminaarissa "Asunnottomuuden ja sosiaalisen syrjäytymisen vähentäminen Euroopassa ja Suomessa" 15.3.2001. Helsinki. Julkaisematon.

Maidell, Hanna, Merikallio, Jussi & Räihä, Jarmo (2001) Helsingin sosiaalitoimen asumispalvelujärjestelmä. Helsingin kaupungin sosiaaliviraston moniste. Julkaisematon.

LIITE 1

Asunnottomien joukko kasvaa (Ulla Kuitun ja Riitta Tynjän yleisönosastokirjoitus Keski-suomalaisessa 9.1.2000)

Viime päivinä julkisuudessa on käsitelty suurten kaupunkien asunnottomuutta. Myös Jyväskylässä asunnottomien joukko on kasvanut huolestuttavasti, mikä näkyy erityisesti sosiaalityön arjessa. Asunnottomuuden ja syrjäytymisen välinen yhteys on ilmi selvä. Asunnottomana on mahdotonta käydä töissä tai opiskella. Työmarkkinatukeakaan ei makseta, ellei osoitetta ole. Elämänvaikeudet kasaantuvat ja sen myös toimeentulotuen ja sosiaalityön tarve kasvaa. Varsinkin nuorten asunnottomuudesta ja sen seurauksista olemme erityisen huolissamme - elämää on vaikeaa rakentaa tyhjän päälle.

Kaupungin on kannettava vastuunsa myös asunnottomien kuntalaistensa tarpeista. Asuminen on perusoikeus, johon kaikilla on oltava mahdollisuus. Kohtuuhintaista vuokra-asuntotuotantoa on lisättävä. Myös tukiasumisvaihtoehtoja tarvitaan lisää - vastuuta ei voida jättää pelkästään kolmannelle sektorille. Jokainen tarvitsee kodin, ei ainoastaan kattoa päänsä päälle.

HAASTATTELURUNKO

1) taustatiedot

- asunnottomuuden kesto
- toimeentulon lähde
- nykyinen asuinpaikka
- missä haastateltava on asunut asunnottomuuden eri vaiheissa

2) asunnottomaksi joutuminen

- muistot asunnottomaksi joutumisesta
- syyt asunnottomaksi joutumiselle
- miten viranomaiset toimivat tilanteessa

3) asunnottomuushistoria

- asunnottomuuden vaiheet
- viranomaisten osuus asunnottomuuden eri vaiheissa
- nykytilanne

4) ehdotukset viranomaisten toiminnan parantamiseksi

- jos haastateltava on kokenut jonkin tilanteen negatiiviseksi, miten hän olisi toivonut viranomaisen toimineen
- jos haastateltavalla on ollut vaikeuksia itsenäisessä asumisessa, millaista tukea hän tarvitsisi kyetäkseen pitämään asunnon

5) erityisen hyvän tai huonon viranomaisen kohtaaminen

6) asunnottoman ja viranomaisen suhde

- poikkesiko asunnottoman ja viranomaisen suhde ennen haastateltavan joutumista asunnottomaksi
- millainen suhde on nykyään